

עדכון התוכנית האסטרטגית לעיר ת"א-יפו

תחום חברה וקהילה

דו"ח מצב קיים

אוגוסט 2017

עורך: פרופ' שלמה חסון

צוות העבודה:

ממונה עירוני: רונית פרבר – מנהלת מינהל קהילה תרבות וספורט, יו"ר הועדה
ראש הצוות: מיכאל וולה – מנהל היחידה לתכנון ופיתוח קהילתי, מינהל קהילה תרבות וספורט,
ראש הצוות

חברי הצוות:

אלה ובר – היחידה לתכנון אסטרטגי, מרכזת הצוות
חדוה פיניש – סגנית מנהלת היחידה לתכנון אסטרטגי
רועי עברי – היחידה לתכנון אסטרטגי
עודד גינוסר – היחידה לתכנון אסטרטגי
אביטל גבאי – מינהל השירותים החברתיים
סיוון שור – מינהל קהילה תרבות וספורט
יועץ מקצועי: פרופ' שלמה חסון

חברי ועדת ההיגוי:

נעם בר לוי – צוות החדשנות, קרן בלומברג	רונית פרבר – מנהלת מינהל קהילה תרבות וספורט, יו"ר הועדה
עינת גפן – אחראית חינוך הסברה והדרכה סביבתית, הרשות לאיכות הסביבה	שרון מלמד – מנהלת מינהל השירותים החברתיים
שלומית זונשטיין – מחלקת תכנון דרום, אגף תכנון העיר	מיכאל וולה – מנהל היחידה לתכנון ופיתוח קהילתי, מינהל קהילה תרבות וספורט
איל רונן – מנהל מחלקת תכנון מזרח, אגף תכנון העיר	עלמה שירן – מנהלת מרחב דרום, מינהל קהילה תרבות וספורט
תמיר קהילה – מחלקת תכנון צפון, אגף תכנון העיר	איריס מור ז"ל – מנהלת אגף התרבות
רז בלנרו – המרכז למחקר כלכלי וחברתי	זיווה גבאי – מנהלת אגף קהילה, המשלמה ליפו
נטלי חיוט – מנהלת משל"ט, אגף סל"ע	רות סופר – מנהלת תחום משאבי קהילה, מינהל השירותים החברתיים
נורית זכאי – אגף תקציבים	נעה שלום – מנהלת אגף שירותים חברתיים מזרח
ליאור מאיר – מינהל עיר עולם	לאה זיידה – מנהלת המחלקה לחינוך היסודי
משה שחר – מנהל תכנון ובקרה, חטיבת התכנון	אורית קלר – מנהלת המחלקה לרווחה חינוכית, מינהל החינוך
דפנה הראל – מנהלת השירות העירוני ופניות הציבור	

מבוא

חיבור זה עוסק באפיון המצב הקיים בתחום חברה וקהילה בעיר תל אביב-יפו.

מטרות החיבור הן :

1. סקירת מאפיינים, תהליכים ותפיסות וגישות מקצועיות בתחום חברתי-קהילתי תוך סקירת ספרות והבאת דוגמאות רלבנטיות מערים בעולם.
2. תיאור מצב קיים של העיר והפעילות העירונית בנושאים הנבחרים- כולל ניתוח של חוזקות, חולשות, הזדמנויות ואיומים.

החיבור בוחן ארבעה נושאים עיקריים:

1. צמיחה תוך דגש על מרכיבים חברתיים בצמיחה כמו המעמד היצירתי, הון טריטוריאלי והמשמעות החברתית של צמיחה. הפרק הראשון הראשון עוסק בסוגייה זו
2. אי-שוויון תוך התייחסות לנושא הפער הכלכלי, הסגרגציה, תהליך ההתחדשות והגורמים היוצרים את האי-שוויון. הפרק השני עוסק בנושאים אלה.
3. קיימות תוך התייחסות למגוון האוכלוסיות, חיי הקהילה, אורח החיים ומעורבות חברתית. פרקים שלוש וארבע עוסקים בסוגייה זו.
4. חוסן חברתי תוך התייחסות לגורמים המעצבים את החוסן בתחומי התכנון, הקהילה, ולהשפעה שיש למשילות. הפרק החמישי עוסק בסוגייה זו.

על בסיס הניתוח של ארבע סוגיות אלה מוצגים בפרק האחרון המגמות הראשיות שנחשפו בעבודה ומספר תסריטים ביחס להתפתחויות אפשריות של העיר בעתיד.

פרק ראשון: העיר הגלובלית

רקע כללי

המושג "עיר עולם" זכה לתהודה רבה בעקבות עבודות שפורסמו בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת על ידי פיטר הול, ג'ון פרידמן וג'ן וולף.¹ בשנות התשעים ובראשית שנות האלפיים זכו עבודות אלה להרחבה ולהעמקה במחקריהם של ססקיה סאסן, פיטר טיילור ואלן סקוט אודות העיר הגלובלית.² בהתבסס על עבודות אלה ניתן לאפיין את העיר הגלובלית בתכונות הבאות: ריכוז של חברות רב-לאומיות במספר קטן של מרכזים עירוניים המהווים מרכזי שליטה וניהול של המערכת הגלובלית. ערים אלה מקושרות למערכת העולמית ומהוות מרכזים של שירותים פיננסיים, ושל שירותים יצרניים מתמחים, כמו עורכי דין, רואי חשבון, אנשי ביטוח, שיווק, פרסום, תקשורת, עיבוד נתונים, ומוקדים של חדשנות. בערים אלה מצוי ריכוז גבוה של מוסדות להשכלה גבוהה, מכוני מחקר והון אנושי המשמשים אבן שואבת למפעלים ועסקים ולאנשים יצרתיים. לצד הדומיננטיות הכלכלית, ערים אלה מהוות מוקדים של פעילויות בתחומי האמנות, התרבות והבידור המעניקים להם מעמד סימבולי במרחב הלאומי והבינלאומי. העיר הגלובלית היא עיר קוסמופוליטית שבמרחבה מתגוררות קהילות שונות ומתקיים בה מגוון רחב של תרבויות, אך היא גם עיר של פער חברתי וכלכלי ושל יוקר מחיה גבוה. עיר שבה מעמד הביניים אינו יכול לעמוד במחירי הדיור הגבוהים ונדחק החוצה. הקבוצות השונות חיות לעיתים קרובות בתוך בועות עירוניות המנותקות זו מזו מבחינת מגורים, תעסוקה, חינוך וקשרים חברתיים. על הפער, הניתוק והגיוון נפרסים דימויים שונים המעניקים לעיר הילה בינלאומית זוהרת ודימוי מיטיב. זוהי עיר שבה הוירטואלי והממשי מתמזגים יחד לכדי ישות אחת שכונתה על ידי דיוויס עיר הגביש: עיר זוהרת הפונה למבוססים וקרה ואדישה לגורל החלשים.³

התקבצות כלכלית בתל אביב

תל אביב-יפו היא עיר גלובלית שדורגה בשנת 2017 על ידי Startup Genome במקום השישי בעולם בעולם מבחינת האקוסיסטמה של חברות הזנק, ניסיון של חברות הזנק, הגעה לשווקים בינלאומיים, כישורים, מימון וביצוע.⁴ היא משמשת כמרכז הפיננסים של מדינת ישראל, מתאפיינת בריכוז גבוה של ענפי שירותים יצרניים ומהווה מוקד תרבותי ומוקד תקשורת.⁵ בדומה לערים גלובליות אחרות, תל אביב-יפו היא המנוע הכלכלי של המדינה. על אף שחיים בה רק כ-5 אחוז מתושבי ישראל היא מרכזת כ-11 אחוז מהמועסקים והתוצר. ההכנסה החודשית ברוטו לנפש סטנדרטית בתל-אביב-יפו גבוהה בכ-40 אחוז בהשוואה לנתון הארצי.⁶ בשנת 2015 פעלו בה למעלה מ-70 אלף עסקים, שהיוו כ-13 אחוז מסך העסקים הפעילים בישראל. כשליש מהמועסקים בישראל בשירותים הפיננסיים ובביטוח ולמעלה ממחצית המשרות בבנקים בישראל נמצאים בעיר. על אף העובדה שתל אביב מהווה רק 11 אחוז מכלל האוכלוסייה במטרופולין משקל חברות ההיי-טק בתל אביב הוא מעל 50 אחוז מכלל חברות ההיי-טק במטרופולין. זהו עדות ברורה לנטייה להתקבצות של חדשנות במרחב העיר תל אביב-יפו.

¹ Hall, 1984. Friedmann and Wolff, 1982.

² Sassen, 1991; Scott, Agnew, Soja, and Storper, 2001; Taylor, 2005

³ Davis, 1990

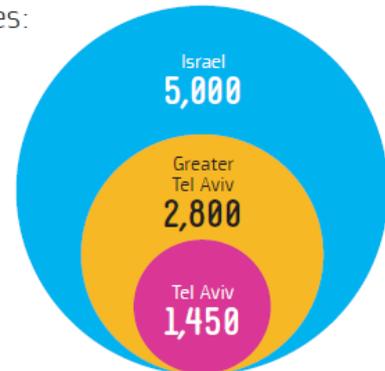
⁴ Startup Genome, 2017.

⁵ קיפניס, 2009

⁶ המרכז למחקר כלכלי וחברתי, 2017

Startup Companies:

מקור: Center for Economic and Social Research, 2015.

תל אביב, כפי שכותב ברוך קיפניס, מתאפיינת בשליטה כלכלית, בשליטה מגזר השירותים היצרניים, בשליטה חברתית ובשליטה בחיי התרבות.⁷ כל אלה הופכים את העיר למוקד מועדף לצעירים, למבוססים אך גם למהגרים עניים התרים אחר הזדמנויות תעסוקה בעיר הגדולה. אחת התוצאות היא אי-שוויון חברתי-כלכלי גבוה המאפיין את העיר.

תהליך האגלומרציה, כלומר הריכוז של פיננסים, שירותים, היי-טק ומוקדי חינוך ותרבות מצד אחד, והמרחבים המושכים מצד שני הפכו את תל אביב למוקד משיכה לעסקים חדשים ולאוכלוסיות יצרניות נוספות. זהו תהליך של סיבתיות מצטברת המושגת על שלושה נדבכים עיקריים: שימוש משותף של מפעלים ועסקים בהון האנושי המקומי, יצירת מאגר גדול של עסקים ומפעלים המאפשר צמיחה והתפתחות של ענפי שירותים ותומך ביצירת תשתיות פיזיות המאפשרות הגעה למקום, ותהליכי למידה והעברת ידע המחייבים מגע פנים אל פנים. במיוחד בולטים בהקשר זה המרכז הוותיק ברוטשילד והמרכזים המתפתחים באזור עזריאלי ולאורך האיילון והאזור של מתחם הבורסה המחבר בין תל אביב ורמת גן. מבחינה פיסית חלקים בעיר הם מרכזים זוהרים בקנה מידה בינלאומי. בטיפוח שדרות רוטשילד הושקעו משאבים רבים על מנת לבסס את מעמד הרחוב כמרכז פיננסים וכמוקד של חדשנות. בניינים חדשים הוקמו עבור מוסדות התרבות ומתחמים היסטוריים כמו שרונה, מתחם התחנה והנמל זכו לשיקום ופיתוח והפכו ליעד מבוקש למבקרים ולתיירים.

בשנים האחרונות נרשמה יציאה מתל אביב-יפו של משרדי ביטוח, משרדי בנקים ואף יציאה של מות בנקים. אולם בד בבד נרשמה עלייה בכניסת חברות היי-טק ומשרדים אחרים לעיר. בין השנים 2012 ל-2014 גדל מספר חברות ההיי-טק בעיר תל אביב-יפו בארבעים אחוז לעומת גידול של עשרים ושישה אחוז ביתר המטרופולין ובישראל כולה.⁸ זוהי עדות ברורה להתקבצות של ענף זה בתל אביב. נראה כי, כפי שאיבחנו ריצ'רד פלורידה, אנשים יצרניים מעדיפים לפעול במקומות שבהם יש מקומות המתאפיינים בחיוניות, בתסיסה ובסובלנות. רובע רוטשילד הוא מבחינה זו רובע של חדשנות ויצירתיות הדומה לרובעים דומים בערי עולם אחרות כדוגמת בוסטון או ניו-יורק.⁹

ההון היצירתי

⁷ קיפניס, 2009

⁸ Center for Economic Social Research, 2015.

⁹ Katz Bruce and Bradley Jennifer, 2013.

אחד ממקורות ההון החשובים של העיר המודרנית הוא המעמד היצירתי. מעמד זה, כפי שהוגדר על ידי פלורידה, כולל אנשי היי-טק, מהנדסים, מדענים, סופרים ואמנים. הם מהווים לעיתים רק 5 אחוז מכלל האוכלוסייה, אך הם אלה המאפשרים לעיר לצמוח ולהתפתח במהירות.¹⁰ בני המעמד היצירתי מעדיפים להגיע למקומות שבהם מתקיימים שלושת ה-Ts, כלומר: Technology, Talent, Tolerance. הטכנולוגיה והכישורים הם הכרחיים לצמיחה אך אין בהם די. בנוסף יש צורך גם בסובלנות שפירושה קבלה של האחר. בני המעמד היצירתי מעדיפים להגיע לעיר שיש בה תשתיות 'רכות' המאפשרות זרימה של רעיונות וחידושים. יש בה מועדונים, בתי קפה, מקומות למידה שבהם יזמים, אינטלקטואלים, אמנים, פעילים חברתיים, סטודנטים יכולים להיפגש פנים אל פנים באווירה פתוחה, ולהחליף דעות, לייצר רעיונות חדשים, מוצרים ושירותים שיתרמו להצלחה החברתית והכלכלית. לתל אביב יש כל המרכיבים של עיר מושכת לבני המעמד היצירתי. היא מהווה מוקד עסקים ראשי ברמה הלאומית וברמה בינלאומית ומשמשת מרכז לפיתוח טכנולוגיות מתקדמות. יש בה ריכוז גדול של מוסדות חינוך, תרבות ואמנות, תקשורת ומגוון של מקומות בילוי ובידור המהווים מקור משיכה לכוחות יצירתיים. יש בה שכבה רחבה של צעירים משכילים. בנוסף זוהי עיר עם רמה גבוהה של סובלנות ופתיחות לאחר (ובכלל זה פליטים, הבוהמיה והקהילה הלהט"בית) החיוניים ליצירתיות. במחקר שנערך על ידי ברוך קיפניס התברר כי בתל אביב מתקיים ריכוז גבוה של בני המעמד היצירתי, המועסקים במקצועות היצרניים בהשוואה לישראל וליתר המטרופולין.¹¹

הבעיה העיקרית המעיקה היא יוקר הדיור המקשה על צעירים בראשית דרכם להשיג דיור במחיר סביר. העיר תוכל למשוך צעירים שכבר הצליחו והדבר אכן קורה. אך מה יהיה על הצעירים המצויים בראשית דרכם? נקודה זו מוחמצת תדיר על ידי הגישה המתמקדת במבוססים ומתעלמת מאלה שבתחילת דרכם ואלה שזקוקים לסיוע. התמקדות בחזקים תנציח את האי-שוויון, תרחיק מהעיר צעירים שבהם גלום פוטנציאל צמיחה ותוליד בסופו של דבר לעיר הומוגנית ופחות יצירתית. מסיבה זו פועלת העירייה למשיכת צעירים יצירתיים בראשית דרכם, והקימה עבורם מרכזים לצעירים במספר מקומות בעיר, וביניהם במרכז הוותיק, בשכונת התקווה וביפו. במקומות אלה מתאפשר לצעירים ליזום פעילויות כלכליות וחברתיות ולממש את היתרונות הגלומים במעמד היצירתי הנמצא בתל אביב.

ההון הטריטוריאלי

השילוב של ההון הכלכלי, ההון הפיזי המושקע בתשתיות ובעסקים, ההון היצירתי, והתכונות הסביבתיות של העיר, כמו רמת הזיהום של האוויר, המים והקרקע, השטחים הפתוחים לרווחת הציבור, יוצר ביחד את ההון הטריטוריאלי של המקום.¹² ההון הטריטוריאלי כולל גם את התכונות החברתיות והתרבותיות של המקום ובכלל זה הפערים החברתיים-מרחביים, המנהגים והערכים, הביטחון והאמון בין התושבים, רמת השירותים לרבות רמת החינוך והבריאות. בנוסף כולל ההון הטריטוריאלי את ההסדרים המוסדיים המאפשרים או מעכבים פיתוח במקום ובכלל זה המנהיגות, הרגולציה, הקלות שבה ניתן לעשות עסקים והסדרים אדמיניסטרטיביים המאפשרים שיתוף פעולה בין רשויות מקומיות ובינן לבין השלטון המרכזי. ההון הטריטוריאלי הוא זה שמקנה לתל אביב את היתרון התחרותי שלה, ומאפשר לה למשוך אשכולות של פעילות כלכלית וכוחות יצירתיים. הון זה כולל הון חמרי כמו היותה של תל אביב מרכז חדשנות ויזמות, ומרכז פיננסיים, הון אנושי ויצירתי, הון

¹⁰ Florida, 2012.

¹¹ קיפניס, 2009.

¹² OECD, 2001

אינטלקטואלי בדמות אוניברסיטה, מכללות ומוסדות חינוך. הוא גם כולל את היותה של תל אביב מרכז דמוקרטי ועיר ליברלית המגלה סובלנות לקהילות שונות ועיר תיירות. היכולת לזהות את היתרונות והתרומות של ההון הטריטוריאלי תלויה במידה רבה באופי הממשל העירוני. האתגר של העומד בפני הממשל בתל אביב כיום הוא כיצד לגייס הון זה ובדרך זו לקדם את הצמיחה, הפיתוח החברתי, הקיימות הסביבתית ואף להשיג לגיטימציה לפעולתו.

הטרוגניות ואי-שוויון

מגוון הפעילויות הכלכליות והתרבותיות מושך אל העיר הגלובלית מגוון רחב של עסקים ואוכלוסיות ומוליך לגידול של העיר ולהטרוגניות חברתית. ההטרוגניות מתבטאת במגוון רחב של תרבויות עירוניות, אורחות חיים, ודגמי צריכה. כוח המשיכה של העיר גורם לביקוש גבוה לנכסים, למוצרים ולשירותים, מעלה את ערך הקרקע, ומייקר את הדיור והמחיה בעיר. אלה היכולים לעמוד במחירים הגבוהים מגיעים לעיר, החלשים נמשכים אליה ומצטופפים באזורים עניים ואילו מעמד הביניים נדחק מהעיר. סקר פיו שנערך ב-229 אזורים מטרופוליניים בארה"ב ובחן את השתנות הרכב האוכלוסייה בין השנים 2000 ל-2014 מצא כי בתשעים אחוז מהאזורים עלה משקלם של בעלי ההכנסות הגבוהות והנמוכות וירד משקלם של בעלי ההכנסות הבינוניות.¹³ אחת התוצאות של תהליכים אלה היא העמקת הפערים החברתיים-כלכליים בעיר והתגברות הסגרגציה המרחבית. מצד אחד, מכילה העיר אזורי יוקרה שבהם מתגוררים בני המעמד הגבוה, המועסקים בענפי השירותים, הפיננסים וחברות ההיי-טק, ומצד שני, אזורי העוני שבהם מתגוררים העובדים בתעשיות מסורתיות, בשירותי הארחה, הסעדה וניקיון.¹⁴ קיטוב זה ניכר בבירור בעיר תל אביב. קרוב לשלושים אחוז מאוכלוסיית העיר מתגוררים בדרום העיר ברובעים שרמתם החברתית כלכלית דומה לזו של עיירות פיתוח. עוד כעשרה אחוזים מאוכלוסיית העיר הם מהגרים זרים שרמתם החברתית-כלכלית נמוכה. בצפון לעומת זאת גרה אוכלוסייה ברמה גבוהה ברובעים שדומים ליישובים העשירים ביותר במדינה.

עליית ערך הקרקע וההמצאות של שכונות עניות, לעתים בסמוך למרכז העיר, מושכים לאזור יזמים וקבוצות אוכלוסייה הערות להזדמנות הכלכלית הבלתי-מנוצלת האצורה בקרקע. שתי הקבוצות פועלות לקידום תהליכים של התחדשות עירונית, לרוב תוך דחיקת האוכלוסייה הענייה. התוצאה היא תהליך של "רנסנס עירוני" שבו הבתים הישנים שהתבלו מוחלפים בבתיים חדשים, הבנויים באיכות גבוהה ובצפיפות גבוהה יותר ושבהם גרה אוכלוסייה מבוססת יותר. התהליך מלווה לא אחת במאבקים מקומיים, שבהם ניצבים זה מול זה האוכלוסייה הוותיקה המבקשת לשמר את אורחות חייה והאוכלוסייה החדשה והיזמים המבקשים לשנות את צביון המקום. הרשות המקומית תומכת לרוב באחרונים מתוך רצון לשפר את המרקם המתבלה, לזכות בהיטלי השבחה ובארנונה גבוהה יותר. המשך התהליך עשוי להביא להגברת ההומוגניות החברתית של העיר ולהמשך הדחיקה של מעמד הביניים והקבוצות החלשות.

סיכום: עוצמות, חולשות, סיכויים וסיכונים והשלכות למדיניות

לוה 1 מסכם את העוצמות, חולשות, סיכויים וסיכונים הקשורים בעיר הגלובלית. ההשלכות למדיניות הן ברורות. ברמה האסטרטגית יש לפתח חזון ואסטרטגיה המתייחסים לבעלי עניין שונים. מבחינה כלכלית, יש לדאוג למשיכת יזמים והשקעות ולפיתוח טכנולוגיות מתקדמות. יש לזכור, עם זאת, כי עיר שרוצה להצליח אינה יכולה להסתפק במשיכת פירמות. העיר צריכה גם למשוך את ההון האנושי שבלעדיו לא תיתכן צמיחה. כמו כן יש להשקיע בתושבים המקומיים בכל המגזרים באמצעות קידום מערכת

¹³ Pew Research Center. May 11, 2016.

¹⁴ שחר, 2000

החינוך וההכשרה, ולפרוס את הפיתוח על פני כל מגזרי האוכלוסייה באמצעות הקמת מרכזים לחדשנות ויזמות בחלקי העיר השונים. אחת הדרכים להגדיל את ההון הטריטוריאלי העומד לרשות העיר הוא באמצעות טיפוח האמנות והפעילות התרבותית המהווים גורם מושך לאנשים יצירתיים. העירייה אינה צריכה לעשות זאת לבד. יש לפעול להשגת התמיכה של בעלי העסקים באשכולות תחרותיים ובפרויקטים יצירתיים, לערב את האוניברסיטה ומכוני המחקר, ולקדם פעולה עם הקהילה המהווה מקור לגיוס כישרונות יצירתיים. לצורך כל אלה יש צורך בגיבוש חזון וראייה אסטרטגית המתייחסת ומערבת בעלי עניין שונים.

העיר הגלובלית: עוצמות, חולשות, סיכויים וסיכונים

המרכיב	עוצמות	חולשות	איזמים	הזדמנויות
העיר הגלובלית	<ul style="list-style-type: none"> מוקד משיכה לצריכה ויוזמות לכלל תושבי המדינה ובהם גם מהגרים, יזמים, משקיעים, מעמד יצירתי ועוד. מוקד משיכה למגורים עבור אוכלוסייה חזקה, חילונית וליברלית. עיר עם הפנים לעולם. 	<ul style="list-style-type: none"> המענה לפליטים הופך את תל אביב למוקד משיכה עבורם ועבור דרי רחוב, זנות ועוד. עיר שמתחילה לדחוק את מעמד הביניים ואוכלוסיות מוחלשות מתוכה. עיר הנתפסת כמנותקת משאר המדינה. 	<ul style="list-style-type: none"> חרם בינלאומי תחרות עם ערים אחרות במטרופולין, במדינה ובעולם. פיצול וקייטוב כלכלי והקטנת הסולידריות בכלל החברה הישראלית 	<ul style="list-style-type: none"> קידום חדשנות טכנולוגית המהווה מנוע צמיחה כלכלי ברמה הגלובלית. מדיניות ממשלתית של חיזוק גרעיני המטרופולינים.
יצירתיות עירונית	<ul style="list-style-type: none"> משיכת הון אנושי גבוה המתאפיין ביצירתיות גבוהה קיום מאפיינים מעודדי סובלנות בעיר: סובלנות, גיוון תרבותי וחברתי ומוסדות תרבות והשכלה. תרבות יזמית 	<ul style="list-style-type: none"> היעדר טיפוח של קבוצות האוכלוסייה המתאפיינות בתעסוקה מסורתית 	<ul style="list-style-type: none"> תחרות מצד ערים אחרות בארץ המושכות כוחות יצירתיים. החלטות ברמה לאומית שיפגעו בחינוך והכשרת הכוחות היצירתיים. אקלים לאומי של היעדר סובלנות וטיפוח פלורליזם. פערים חברתיים-כלכליים גדלים המובילים לקייטוב חברתי. 	<ul style="list-style-type: none"> ערים גלובליות נוטות לשתף פעולה ביניהן. יתרון יחסי לאומי בתחומים שנמצאים בחזית הטכנולוגית (סייבר, רכבים אוטונומיים ועוד).

פרק שני: ערים של אי-שיויון וסגרגציה מרחבית

הערים הגלובליות הן מוקדי הצמיחה של הכלכלה הלאומית, דבר ההופך אותן ליעד ראשי להגירה לאוכלוסיות חזקות ויצירתיות ולאוכלוסיות עניות המורכבות ממהגרים השואפים למצוא מקום עבודה. כתוצאה מכך, נוצר פער גבוה בתעסוקה, בהכנסה, בהשכלה, בחינוך ובדיוור בין הרובד העליון והרובד התחתון בחברה העירונית. פערים אלה מאפיינים ערי עולם מרכזיות בעולם המערבי כמו לונדון, ניו-יורק, וטורונטו, אך גם ערים במזרח כדוגמת הונג קונג ושנחאי. על פי מייק דיוויס קיימים שני עולמות בעיר: עולם העיר המבוססת עם מרכזי הפיננסים הזוהרים והעיר המרוששת עם משכנות העוני.¹⁵ המצב אף מחמיר במגה-ערים של הדרום (ערים המונות מעל 10 מיליון תושבים). במרוצת השנים הפכו ערים אלה לריכוזי שלום, כאשר הריכוזים הגדולים מצויים בערי אפריקה שמדרום לסהרה.

אי-שויון

האי-שויון הוא בראש ובראשונה תוצאה של המבנה התעסוקתי של העיר הגלובלית והתמחותה. מצד אחד, עובדים במקצועות של כישורים גבוהים והשכלה גבוהה: היי-טק, מימון, מדיה, ניהול, ושירותים יצרניים, כמו עורכי דין, רואי חשבון, אנשי ביטוח, שיווק, פרסום, תקשורת, עיבוד נתונים. מצד שני, עובדים במקצועות של כישורים נמוכים והשכלה נמוכה המועסקים בענפי ההארכה וההסעדה ברשתות של מזון מהיר, בתי קפה ומסעדות, ענפי ניקיון ותחזוקה ושירותי תחבורה. כל אלה נועדו לשרת את העובדים המקצועיים ברמות הגבוהות של הפעילות הכלכלית. מה שמבחינ באופן ברור בין שני סוגי העובדים הוא החינוך, וביתר פירוט היכולת ללמוד ולהתחדש באופן מתמיד, לשנות את הכישורים לאורך החיים ולהגיע למקורות הלימוד הנחוצים לשינוי.¹⁶ במהלך תהליך מקטב זה הולך ומתמעט מעמד הביניים שהיה חוט השדרה של החברה העירונית. רובד זה, שהיה מורכב מפועלים מקצועיים, מפקידות בינונית, מבעלי חנויות קטנות ומעובדי שירותים ציבוריים, הולך ומצטמצם ובהדרגה ואף נדחק מהעיר. הרובד הגבוה מורכב מאנשים בעלי השכלה גבוהה, הדוברים מספר שפות, ומקושרים לעולם ולאליטות עולמיות. הם מעורים במתרחש בעולם, קוראים עיתונות וספרות זרה, עוקבים אחר ההתפתחויות הפוליטיות והכלכליות העולמיות ומסגלים לעצמם דפוסים תרבותיים וחברתיים גלובליים. הרובד התחתון מורכב מאנשים בעלי השכלה נמוכה, חלקם מהגרים שהגיעו לעיר על מנת ליהנות משפע ההזדמנויות שהיא מציעה. ענפי התעסוקה שבהם הם מועסקים אינם דורשים ידע והכשרה מקצועית כלשהי. אלה הן עבודות ניקיון ותחזוקת במשרדים, בבתי מלון, במסעדות בפארקים עירוניים. רבים מועסקים בפינוי אשפה ובעבודות הובלה. חלק מהמהגרים אינו מכיר את שפת המקום ואת המנהגים המקומיים. התעסוקה היא לרוב במשרות חלקיות ומשתרעת על מרבית שעות היממה.¹⁷

הקייטוב החברתי בעיר הגלובלית מועצם בשל יוקר הדיוור אשר דוחה מהעיר את מעמד הביניים. ראשי הערים מצהירים לא אחת על רצונם בגיוון האוכלוסייה, אולם בסופו של דבר פועלים למשיכת השקעות, אוכלוסייה מבוססת וצעירים משכילים ומבוססים היכולים לתרום לעיר. המגזר הפרטי העוסק בחידוש העיר ושואף להשיג רווחים גבוהים מתמקד בעסקים ובאוכלוסייה החזקה. התוצאה היא התחדשות עירונית המוטה כלפי החזקים. מה שמשנה במידת מה את כללי המשחק היא ההגירה של עניים לעיר בשל

¹⁵ Davis, 2006.

¹⁶ Barber, 2013.

¹⁷ שחר, 2000.

הזדמנויות התעסוקה המצויות בה. מהגרים אלה חיים באזורים ירודים, בחצר האחורית של העיר, ומגדילים את הסגרגציה. מערכת השירותים מתקשה להתמודד עם הצרכים של הקבוצות החלשות, מה גם שהמבוססים יכולים לקנות שירותים ואף לנצלם באופן יעיל יותר. זאת ועוד, מכיוון שאספקת השירותים נתונה בידי הקבוצות החזקות לא תמיד הן מודעות לצרכים ולערכים של הקבוצות הפחות מבוססות. תהליכים פסיכולוגיים וסוציולוגיים הקשורים בזיהוי קבוצות והערכתן מוליכים ליצירת סטריאוטיפים, להדבקת סטיגמות, ולניסיון להסתייע בתקנים אוניברסליים תוך אפליה, לעיתים בלתי מודעת, של קבוצות מסוימות בתחומי החינוך, במיון ובקידום בעבודה.¹⁸ התוצאה היא הדרה ודחיקה של חלק מהעובדים לשולי החברה ולשולי המרחב: אבדן הכנסה קבועה, אבדן הכבוד, משבר אישי, סמים ופשיעה, ניכור וטינה.¹⁹

בתל אביב-יפו מתלכד תהליך הקיטוב הקשור בגלובליזציה עם הפערים ההיסטוריים הקיימים בין צפון העיר (רבעים 7-9) לדרומה (רבעים 1-4). מבחינה היסטורית, כפי שמראים גונן ושנל, אוכלוסו השכונות הדרומיות של תל אביב, שסבלו מהצפות נחל איילון, על ידי אוכלוסיות עניות. העלייה ההמונית של שנות החמשים הביאה לשכונות אלה, שכבר החלו להתבלות, עולים מארצות המזרח.²⁰ ההמצאות בשכונות הדרום של דירות בדמי מפתח ובבעלות ציבורית תרמו להנצחת הפער בין הדרום לצפון. במשך הזמן נרשם מעבר של תושבים מהשכונות המבוססות בצפון לשכונות בדרום במיוחד לצפון יפו, אולם עדיין בממוצע הפערים בין שני החלקים גדולים. למעלה משליש מאוכלוסייתה של תל אביב-יפו דומה במאפייניו החברתיים-כלכליים לערים חלשות כמו קריית גת, מגדל העמק, דימונה ונצרת עילית הנמצאות באשכול ארצי נמוך ובינוני של 4 ו-5. אם מביאים בחשבון את אוכלוסיית מהגרי העבודה ומבקשי המקלט, שאומדנה מגיע לכ-46 אלף (מכלל 223,000 הנמצאים בישראל), מגיעה האוכלוסייה החלשה (רוב תושבי רובעים 7-9 ואוכלוסיית מהגרי העבודה ומבקשי המקלט) לכדי 40 אחוז מכלל אוכלוסיית העיר.²¹

הקיטוב בעיר נובע מהעושר של העשירים ולא דווקא מהעוני של העניים כפי שעולה בבירור מאיור 1. לאורך זמן הפער בין חלקי העיר נותר יציב. העשירים נהנים מרמת חיים הגבוהה בלמעלה מסייית תקן מהמוצע הארצי ואילו העניים מתאפיינים ברמת חיים הנמוכה בכחצי סטיית תקן מהמוצע הארצי. העובדה כי העניים אינם כה עניים באה לידי ביטוי בשיעור הנמוך של האוכלוסייה החי מתחת לקו העוני. שיעור זה מגיע בתל אביב ל-11 אחוז לעומת 19 אחוז בממוצע הארצי. יחד עם זאת, תחולת העוני של משפחות בתל אביב יפו עלתה בשנים האחרונות מ-8.8 אחוז ל-10.6 אחוז ותחולת העוני של ילדים עלתה מ-10.5 ל-10.9 אחוז.

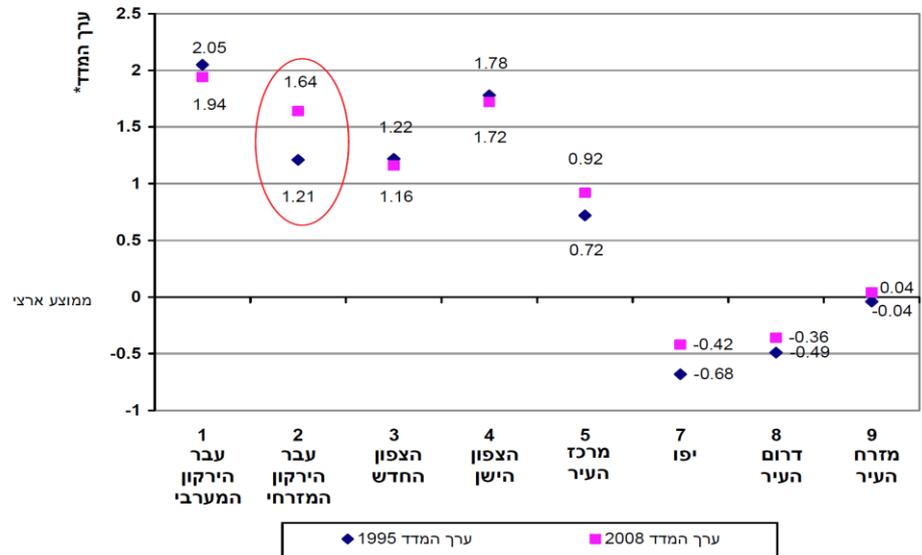
¹⁸ Lamont et al. 2014

¹⁹ Castells, 1999

²⁰ גונן, 1972. שנל, 2009.
²¹ עיריית תל אביב,

איור 1: פערים חברתיים-כלכליים ומוביליות לאורך זמן, לפי רובעים

מקור: המרכז למחקר כלכלי וחברתי, 2013

שאלה מעניינת בפני עצמה היא כיצד נראה האי-שוויון בתוך העיר הגדולה בהשוואה לאי-שוויון במדינה כולה. מחקר שנערך על ידי נטלי הולמס ואלאן בריוב במכון ברוקינגס בנושא הראה כי האי-שוויון בתוך הערים הגדולות גבוה יותר מהממוצע הארצי. המכון בחן את הפער בהכנסה הממוצעת בין חמשת האחוזים העליונים לבין עשרים האחוז התחתונים, ומצא כי הפער בערים הגדולות היה 11.8 לעומת 9.3 ברמה הארצית.²² לאורך זמן מסתמנת מגמה ברורה של גידול באי-שוויון בתוך העיר, והדברים נכונים לגבי הערים במערב ובמזרח כאחת. כתוצאה מכך גוברים המתחים בתוך העיר הגלובלית ובאזורים מסוימים אף נרשמה עלייה בשיעור הפשיעה. זאת ועוד, ככל שהעיר גדולה יותר וגלובלית יותר כך גובר האי-שוויון בתעסוקה ובהכנסה ועולה יוקר הדיור.²³

סגרגציה מרחבית

אחד המאפיינים הבולטים של העיר הגלובלית הוא המעבר החד מבנייני המשרדים המפוארים והשדרות המעטירות לשכונות העוני שבהן מתגוררת האוכלוסייה הפחות מבוססת והמהגרים שזה מקרוב הגיעו לעיר. ההון הבינלאומי פונה לתחום הפיתוח של הנדל"ן תוך חיפוש מתמיד אחר תשואה גבוהה מפרוייקטים מיוחדים בעלי נוכחות פיזית בולטת במרקם העירוני. יוקר הקרקע והרצון לבלוט במערכת העירונית ולמתג את הפירמה המשקיעה מובילים לבניית מבנים ארכיטקטוניים מרשימים. בדרך זו זורמים לעיר טכנולוגיות בנייה חדשניות, חידושים טכנולוגיים והאפנות האחרונות בתחומי הארכיטקטורה ועיצוב המרחב. קו הרקיע העירוני שב וחוזר על עצמו בערים הגדולות ונראה כדבר מה שהועתק ממקום למקום. זהו נוף שבולטים בו איים של משרדים ומסחר המצטיינים בבנינים מונומנטליים, רבי קומות. במיוחד בולט האי של מרכז העסקים הראשי, שבו מזדקרים לגובה מבני משרדים רב-קומתיים, ומסביבו אזורים מגורים ישנים, בלויים שבתוכם מעורבים אזורים תעשייה, מלאכה ואחסנה. תמונה זו אופיינית לעיר האמריקאית, אך היא נשנית גם במע"ר של תל אביב. הדוגמה הבולטת היא ריכוז המשרדים הגדול על ציר איילון וסביב בניין בורסת היהלומים ברמת גן.

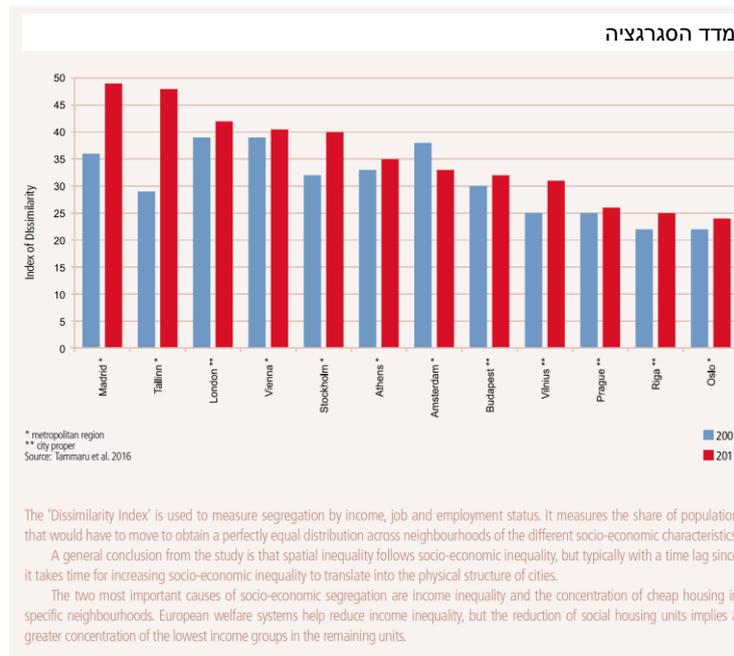
²² Holmes Natalie and Berube Alan, 2016.

²³ Ham van Maarten, Tammaru Tiit, Vuijst de Elise, and Lwiers Merle. 2016.

מבנים אלה מאוכלסים במשרדי חברות של "שירותים יצרניים" ובכלל זה יזמים, עורכי דין, רואי חשבון, שיווק ופרסום, הנהלות חברות עתירות ידע ושלוחות של חברות רב-לאומיות. מע"ר זה התפתח בנפרד מהמע"ר ההיסטורי של תל אביב הנמצא לאורך שדרות רוטשילד, ומתאפיין בריכוז משרדי בנקים, חברות ביטוח, הבורסה לניירות ערך, חברות השקעה ועוד. ככל שמעמיק תהליך הגלובליזציה הכלכלית כך מתחברת יותר כלכלת תל אביב למערכת הגלובלית, וגדלה הבנייה של משרדים חדשים, במיוחד לאורך נתיבי האיילון בואכה בורסת היהלומים ברמת גן.²⁴

ככל שהעיר מתפתחת וצומחת גדל הביקוש למגורים במרכזים המטרופוליניים והמחירים עולים. בני הרובד העירוני הגבוה העובדים בענפי הפיננסים, ובשירותים היצרניים מתגוררים בשכונות היוקרה העירוניות. אלה שאינם יכולים לעמוד במחירי הדיור הגואים נדחקים החוצה ובכלל זה חלק מהאוכלוסייה החלשה ובני מעמד הביניים המתקשה לעמוד במחירי הדיור. התוצאה היא סגרגציה גוברת על רקע פערים כלכליים ולעתים אף על רקע אתני ודתי כדוגמת מובלעות המוסלמים בערי אירופה. הנתונים לערים הראשיות באירופה מראים כי לאורך זמן גוברת הסגרגציה בערים.

מקור: Ham et al. 2016

האיור בוחן את הסגרגציה בתוך העיר כפי שמתגלה בהכנסה ובתעסוקה עבור שתי שנים, 2001 ו-2011. מדד הסגרגציה אומר מהו שיעור האוכלוסייה שיש להעביר מאזור לאזור על מנת להגיע לתפרוסת מרחבית שווה מבחינת ההכנסה והתעסוקה. מתברר כי לאורך זמן הסגרגציה ברוב ערי אירופה גברה. יוצאי הדופן הבולטים היא העיר אמסטרדם. הערים הסגרגטיביות ביותר הן מדריד, ואחריהן לונדון, וינה ושטוקהולם. העיר הפחות סגרגטיבית היא אוסלו. העלייה בסגרגציה הולכת יד ביד עם העלייה באי השוויון. בכל הערים המופיעות באיור, למעט אמסטרדם, אוסלו וטאלין, גדל האי-שוויון לאורך זמן.²⁵

²⁴ שחר, 2000.

²⁵ Ham van Maarten, Tammaru Tiit, Vuijst de Elise, and Lwiers Merle. 2016.

בעיר תל אביב-יפו מתגוררים בני הרובד העירוני הגבוה בעיקר בשכונות הצפוניות של העיר תל אביב-יפו, ואילו בני הרובד העירוני הנמוך, העובדים בעיקר בתעסוקות המסורתיות, מתגוררים ברובם בשכונות הדרומיות. אולם חלוקה זו הנכונה ברמה המקרו-עירונית, מאבדת מתוקפה כאשר בוחנים את תהליכים המיקרו-עירוניים. בד בבד עם בניית המשרדים מואצים תהליכי ההתחדשות בשכונות הוותיקות הסובבות את מרכז העיר וכן בשכונות יפו הנהנות מקרבה לים ולמרכז העירוני. במשך תקופה ארוכה עברו שכונות אלה תהליך של התבלות והאוכלוסייה שהתגוררה בהן התאפיינה בסטטוס חברתי-כלכלי נמוך. מה שסייע להתחדשות ושיקומן של שכונות אלה היה הערך הגבוה של הקרקע שטרם מומש. מי שגילה ערך זה היו יזמים ובני הרובד העליון שהיו מוכנים לרכוש את הקרקע מהתושבים הוותיקים, להשקיע במקום ולשפר את איכות הדיור ואיכות החיים במקום. בעקבות תהליכים אלה נדחתה משכונות אלה האוכלוסייה הוותיקה והפחות מבוססת ואת מקומה תופסים בני המעמד הבורגני הגבוה יותר. התוצאה של תהליכים אלה היא סגרגציה מרחבית ברמות מרחביות שונות. ברמה המקרו-עירונית, הפער הכלכלי-חברתי בין קבוצות האוכלוסייה בעיר הגלובלית בא לידי ביטוי בסגרגציה בין צפון לדרום. ברמה המיקרו-עירונית, הסגרגציה מתגלית בתוך הדרום בצורות שונות: מתחמי מגורים מגודרים ברובע שרוב אוכלוסייתו פחות מבוססת, קהילות מבוססות ליד קהילות פחות מבוססות, בתים שבהם מתגוררת אוכלוסייה מבוססת ליד בתים של אוכלוסייה פחות מבוססת. מעבר לסגרגציה שבין צפון לדרום, תל אביב-יפו היא עיר עם אחד הריכוזים הגבוהים של מיליונרים לצד דיירי רחוב, עניים לצד קהילות מגודרות, בתי מידות של מתברגנים שזה מקרוב נכנסו ליפו לצד שכונות עוני ושכונות פשע בפרדסים שהמטרה מדירה מהן את רגליה, עיר של חוק וסדר לצד אזורים אפורים שבשליטת עולם הפשע.

התחדשות עירונית והשפעותיה על האי-שוויון והסגרגציה

תהליכי ההתחדשות בעיר בת ימינו ניזונים ממספר תהליכים. אחד המרכזיים שבהם הוא תהליך הגלובליזציה הממוקד בעיר הגדולה. השתלבות העיר בכלכלה הגלובלית מלווה ברנסנס עירוני, שמשמעותו גידול בביקוש לקרקע עירונית מצד משרדים, מרכזי תרבות וגם מצד בעלי אמצעים המבקשים להתגורר סמוך למרכז ההתרחשויות החברתיות והכלכליות. ההון הבינלאומי וההון המקומי מחפשים מקומות מבטיחים להשקעה הנושאים תמורה גבוהה, וערים לרנטה הגבוהה הטמונה בחידוש מרקמים העירוניים שהתבלו לאורך זמן. תהליכים כלכליים אלה נתמכים על ידי המערכת הפוליטית המקומית המבקשת לחדש את מרקמי העיר שהתבלו ושאינו ברשותה המשאבים לעשות זאת בעצמה. מערכת זו גם מעוניינת במסים גבוהים המובטחים על ידי המשרדים הנכנסים לעיר ועל ידי האוכלוסיות המבוססות. בעקבות תהליכים אלה משנה העיר את צביונה. הנוף העירוני, במיוחד של מרכז העיר, מתאפיין בבניינים גבוהים בעלי ארכיטקטורה מיוחדת. שכונות המגורים בסמוך למרכז עוברות תהליך של התחדשות. חידוש מלאי הדיור מלווה לעיתים קרובות בשיפור התשתיות הפיזיות, בהעלאת איכות הסביבה תוך שמירה על עקרונות של פיתוח בר-קיימא, בפיתוח התשתיות החברתיות (חינוך, בריאות), בפיתוח מערכת השירותים ותחום התרבות והבילוי, וביצירת סביבה ירוקה המקיימת את העקרונות של עיר בת-קיימא. אולם אלה הנהנים מרנסנס עירוני זה הם לרוב הקבוצות המבוססות. בערים הישראליות, ובהן תל אביב, מקבלים תהליכים אלה ביטוי בדמות תכניות של פינוי ובינוי המיועדות למגור הפרטי והציבורי ותכניות תמ"א 38 בגרסאות שונות המאפשרות התחדשות תוך כדי העלאת הצפיפות. מי שנהנה בעיקר מתהליכים אלה הן הקבוצות המבוססות שיש ביכולתן לרכוש דירה במחירי השוק. הקבוצות הפחות מבוססות: מעמד הביניים, צעירים יהודים, אמנים וערבים נדחקים מהעיר. תהליך ההתחדשות העירונית, ששנועד על פי החזון העירוני של תל אביב-יפו משנת 2005 להתמודד עם סוגיות

אלה,²⁶ מוטה לעבר הקבוצות החזקות ומעמיק את תהליך הסרגציה. האוכלוסייה הפחות מבוססת ממשיכה לצאת מהעיר או עוברת לשכונות שבהן מחירי הדיור עדיין נמוכים.

בתוך מערך כללי זה יש שכונות, כמו שכונת שפירא ולאחרונה גם שכונת נווה שאנן, שבהן ההתחדשות מאפשרת שמירה על מגוון תרבותי ומתן דיור לקבוצות מעוטות יכולת באופן יחסי. ההתחדשות בשכונת נווה שאנן, שמחצית מתושביהם הם זרים, מושכת אליה צעירים ישראלים ופיליפינים. בעקבות תהליכי התחדשות אלה נרשמה יציאה מהשכונה של זרים מסודן ואריתריאה. שכונת שפירא עברה מהפך מאז שנת 2011. החל משנה זו נכנסו לשכונה צעירים והיפסטרים שעברו להתגורר לצד התושבים הבוכרים והתורכים הוותיקים ולצד העובדים הזרים. בנוסף, התיישב במקום גרעין "שקמים" של דתיים-לאומיים ואמנים. לדברי אחד המרואיינים בשכונה, "יש כאן הטרוגניות מטורפת".²⁷ מבחינת האוכלוסייה הזרה מתקיימת בשכונה, לפי המרואיין, "כל שרשרת המזון: פיליפינים, אריתראים וסודנים". לדברי המרואיין, "בשפירא יש הרבה דירות שפוצלו והושכרו. עליית המחירים דחקה את הזרים החוצה".

בעקבות תהליכי ההתחדשות השתנו השירותים בשכונת שפירא. לשכונה נכנסה אוכלוסייה שצורכת יותר, צעירים שבאו כמשפחות עם ילדים קטנים, דבר שאפשר מפגש ופיתוח שירותים: שירותים לגיל הרך, ספרייה, אולם אירועים לילדים. מקרב הזרים, לדברי המרואיין, "רק הפיליפינים מגיעים למרכז הקהילתי. אריתראים וסודנים לא מגיעים. יש מחסום הגעה, יש חשש מחוסר סובלנות מצד הישראלים, יש קבוצה ישראלית שעוקבת אחריהם..." "היו גניבות של אופניים, טלפונים. הם (האוכלוסייה הזרה – ש.ח) שותים המון. הם נתפסים כעול על האוכלוסייה. הטענה היא אנחנו החצר האחורית של תל אביב והעמסתם עלינו עוד... האתגר המשמעותי ביותר הוא שילוב בין הצעירים החדשים לוותיקים המבוגרים. האתגר הקהילתי הוא להבין את הייחוד של כל קהילה וגם לאחד, לאחד ולייחד." דוגמאות לאיחוד: חמישה אמנים עבדו עם חמישים ילדים ויצרו תכנית "כוכב השכונה", שכונה מקיימת, פסטיבל אביב. לשאלה "איך ייראה העתיד" השיב המרואיין: "האנשים מגיעים כדי להישאר. יש פה משהו קיבוצי. אנשים התאהבו בשכונה. המרחב הציבורי יפה, הבתים מכוערים. יש פה משהו אותנטי, יש הרבה יוזמות: פסטיבל קולנוע רחוב, מסיבות סלונים של צעירים עם בירה וצפיפות גבוהה. זהו דור ה-Y. תרבות פרינג'. ההיפסטרים אוהבים רטרו, רוצים לחזור לאתניות." בשכונות אחרות בעיר, כמו פלורנטין ונווה צדק, מתנהל מאבק על אופי ההתחדשות. כמו במקומות אחרים בעולם תובעים בני השכונות מיעוטי היכולת להביא בחשבון את צורכיהם ולהתאים את מחיר הדיור ליכולת התשלום שלהם. המחאה שפרצה בתל אביב בשנת 2011 נבעה במקורה ממצוקת הדיור. היא התחברה לשורה של מחאות דומות ברחבי העולם שבהם יצאו בני המעמד הבינוני להפגין נגד יוקר המחיה ויוקר הדיור. היתה זו מחאה שיצאה נגד הפיכת העיר למתחם של מבוססים תוך דחיקת העניים ומעמד הביניים החוצה.

הקשר המעגלי בין אי-שוויון, סרגציה והתחדשות

קיים קשר מעגלי בין מרכיבי האי-שוויון. החינוך משפיע על התעסוקה, התעסוקה משפיעה על ההכנסה, ההכנסה משפיעה על רמת הדיור ואתה על הסרגציה ואיכות סביבה, הדיור והסרגציה משפיעים על רמת החינוך. החינוך הוא משתנה משפיע מרכזי וכולל לא רק לימודים בבית הספר אלא גם תרבות, לימוד אזרחות עירונית ודרכי אינטראקציה. הוא גם משפיע על אופי הדמוקרטיה ועל

²⁶ עיריית תל אביב-יפו. 2005. תכנית אסטרטגית לתל אביב: חזון העיר.

²⁷ ריאיון בתאריך 24 ביוני, 2017

השתתפות התושבים. ואכן ניתן לראות כי הפער החברתי-כלכלי והסגרגציה באים לידי ביטוי בהבדלים ברמת ההשכלה, במיוחד בולטים פערים אלה בין צפון העיר לדרומה ובין חלקים מבוססים בדרום לבין שכניהם. ההבדלים ברמת השכלה נתמכים על ידי החברה הסובבת ומערכת הנורמות והערכים שלה ביחס להשכלה ולערכים של למידה. בתחילת שנות ה-90 נעשה ניסיון להתמודד עם הפערים בחינוך בין הצפון לדרום באמצעות תהליך האינטגרציה. הכוונה הייתה לשלב בין ילדי דרום העיר וצפונה בתחום החינוך. בשלב הראשון העירייה חייבה תלמידים ללמוד בבתי ספר שאינם באזור מגוריהם. בשלב השני, החל מ-1997, הורשו התלמידים לבחור אם ללכת לבית הספר ליד הבית או במקום אחר בעיר. בפועל, משום שבדרום העיר אין כמעט בתי ספר עיוניים ברמה גבוהה, נוצר לחץ על התיכונים בצפון העיר. משפחות מרמת אביב עתרו לבג"ץ נגד האינטגרציה ב-2006 והפסידו, אך הסחבת המשפטית הכבידה והתישה את העירייה. בסופו של דבר ביטל ראש העירייה, רון חולדאי, ב-2009 את האינטגרציה במתכונתה השנייה. ביטול האינטגרציה החזיר את תל אביב למצב שבו יש נתק בין ילדי הדרום לילדי הצפון. יש שסבורים כי האינטגרציה היא רעיון רע וכי הסיכויים של תלמיד מהדרום להצליח בלימודים גבוהים יותר דווקא אם יישאר ללמוד באזור מגוריו ולא בבית ספר שבו ילמדו שלא לפי רמתו. על פי גישה זו ביטול האינטגרציה עתיד להוליך לצמצום הפערים בין חלקי העיר, משום שתלמידי הדרום החזקים נשארים ללמוד שם ולא מצטרפים לתלמידים החזקים של הצפון.²⁸ הנתונים על הישגים בלימודים מספרים סיפור אחר: הפער בין חלקי העיר בהישגים בלימודים בזכאות לבגרות נשמר לאורך זמן: 63 אחוז בדרום לעומת 91 בצפון אחוז בשנים 2012-2015. הפער בין הדרום לצפון בא לידי ביטוי בריכוז הגבוה של חסרי תעודות ובריכוז הנמוך של בעלי תואר אקדמי באזורי הדרום והמזרח בהשוואה למרכז ולצפון. כך לדוגמא, 51 אחוז מהאוכלוסייה הבוגרת בצפון ו-54 אחוז במרכז הם בעלי תואר אקדמי לעומת 11 אחוז בדרום ו-19 אחוז במזרח.²⁹ באופן זה מחזקת הסביבה את ההבדלים בהשכלה ובחינוך.

²⁸ סמריאס עדי, מתן עופר. 5.4.2017.

²⁹ מקור: עיריית תל אביב-יפו, מנהל ההנדסה, היחידה לתכנון אסטרטגי, 2014.

השכלה באזורי העיר של תל אביב 2010-2011

18.1 תרשים

השכלה לפי אזורים (התעודה הגבוהה ביותר)

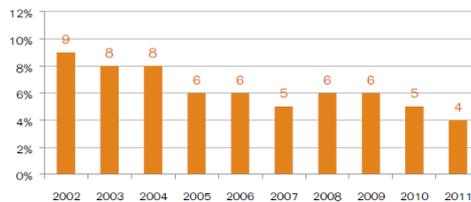

מקור התונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי 2012, עיבוד נתונים מיוחד לאוכלוסיית העיר תל-אביב-יפו. התונים מפורזים לשימוש פרטי. כל הזכויות שמורות. תמונות: תמונות מפורזים לשימוש פרטי. כל הזכויות שמורות. תמונות: תמונות מפורזים לשימוש פרטי. כל הזכויות שמורות. תמונות: תמונות מפורזים לשימוש פרטי. כל הזכויות שמורות.

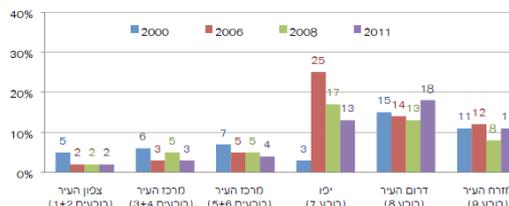
מקור: עיריית תל אביב-יפו, מנהל ההנדסה, היחידה לתכנון אסטרטגי, 2014

לאורך זמן נרשמה בכל העיר ירידה בשיעורי הנשירה מבתי ספר עירוניים ומשותפים שש-שנתיים, אולם עדיין שיעורי הנשירה ביפו, במזרח העיר ובדרומה גבוהים במידה ניכרת ממרכז העיר וצפונה.

נשירת בני נוער ממערכת החינוך הפורמלית בתל אביב לפי אזורים: 2011-2002

17.1 תרשים
שיעור נשירה של תלמידים מבתי הספר העירוניים והמשותפים השש-שנתיים, 2011-2002

17.2 תרשים
שיעור נשירה של תלמידים מבתי ספר עירוניים ומשותפים שש-שנתיים, לפי אזורים, 2011, 2008, 2006, 2000

* התונים מתייחסים לניקוט בית הספר (לא למקום מגורי התלמידים). מקור התונים: עיריית תל-אביב-יפו, מילל חינוך התרבות והספורט, אגף החינוך, היחידה לתכנון והקצרה פדגוגית (על בסיס מאגר מידע עירוני של תלמידים). תמונות: תמונות מפורזים לשימוש פרטי. כל הזכויות שמורות. תמונות: תמונות מפורזים לשימוש פרטי. כל הזכויות שמורות. תמונות: תמונות מפורזים לשימוש פרטי. כל הזכויות שמורות.

מקור: עיריית תל אביב-יפו, מנהל ההנדסה, היחידה לתכנון אסטרטגי, 2014

הסגרגציה משפיעה לא רק על רמת החינוך אלא גם על מערכת היחסים בין הקבוצות השונות בעיר. מחקר שנערך על ידי קריבו ואחרים בלוס אנג'לס מראה כי הסגרגציה במגורים מתבטאת בהפרדה בין הקבוצות בפעילויות מחוץ לבית, כמו: תעסוקה, שירותי

בריאות, קשרים חברתיים.³⁰ עדויות דומות מסתמנות גם בתל אביב, במיוחד בקשרים בין צעירים בדרום ובצפון ובין יהודים לערבים בתוך יפו.

השאלה היא מה צפוי בעתיד. האם הפער הכלכלי-חברתי והסגרגציה המרחבית הנלווית אליו עתיד לגדול או להצטמצם? מחקרים שנעשו באירופה מראים כי לאורך זמן גדל האי-שוויון החברתי-כלכלי בתוך העיר וגוברת מגמת הסגרגציה. זאת ועוד, ככל שהעיר גדלה עולה שיעור הצמיחה הכלכלי וגדל הקיטוב החברתי-מרחבי.³¹ ערים גדולות הן בעלות כוח משיכה גדול יותר להון הבינלאומי בשל היצע ההזדמנויות המצוי בהן. כתוצאה מכך עולה הנוכחות של אליטות מקומיות ובינלאומיות מצד אחד ושל הרובד הנמוך מצד שני המצטופף בשכונות עוני. רובד הביניים נדחק לרוב החוצה מכיוון שאינו יכול לעמוד במחירי הדיור הגבוהים. מי שמעצב את אסטרטגיית הדיור הם סוכני הנדל"ן ולא דווקא המתכננים.

על רקע זה עולות שאלות מהותיות ביחס לזכות לגור בעיר: למי יש זכות לגור בעיר? האם הזכות שמורה רק לעשירים? היכן יגורו העניים? מי יקבע מי יגור בעיר? האם יהיו אלה רק כוחות השוק או שיש מקום להתערבות השלטון המקומי? מהם השיקולים המדריכים את התערבות השלטון המקומי? מה יקרה אם השלטון המקומי מזדהה עם כוחות השוק ומאפשר רק לעשירים לרכוש דירה בעיר? מהן הזכויות של יתר הציבור? כיצד ניתן לאזן בין ערכים ואינטרסים שונים? מהו האיזון הראוי שבין כלכלה חופשית ועשיית רווח לבין התערבות מוסדית והגנה על זכויות של כלל תושבי העיר? שאלות אלה עומדות במרכז העבודה התיאורטית של הנרי לפבר הפילוסוף והאורבניסט הצרפתי. לפבר מדגיש את הזכות לעיר, כלומר הזכות ליהנות מהמשאבים של העיר ולהשתתף בהקצאתם.³² הטענה של לפבר היא כי הזכות לעיר פירושה הבנייה מחדש של יחסי הכוח העומדים בשורש המרחב העירוני. לדבריו הזכות לעיר היא זכות לחיים עירוניים, לעיר תוססת וחיה שבה העיר היא גוף מרכזי חי ונושם שבו נפגשים אנשים, מחליפים רעיונות ודעות, צורכים וחיים.

התכנון הפיזי, השם דגש על שטחי בנייה, שימושי קרקע, אופן עיצוב המרחב, אינו מספק תשובות לשאלות בדבר הזכות לעיר ואינו מודע לטיעונו של לפבר. השאלה מי עתיד להשתמש בשימושי הקרקע השונים וליהנות מהשטחים שיתווספו לעיר נדחקה לקרן זוית. הדילמות החברתיות שהועלו כאן מעידות בבירור כי העידן החדש בתכנון העירוני דורש תפיסה תרבותית שונה מהתפיסה הטכנוקרטית המאפיינת את התכנון הפיזי המסורתי. התכנון העירוני כיום חייב להתמודד עם אתגרים חברתיים, ובתל אביב – בראש ובראשונה עם הפער בין דרום לצפון. יש לתור אחר דרכים חדשות שיאפשרו מימוש הפונטציאל הכלכלי הטמון באוכלוסייה המתגוררת בדרום, במזרח וביפו. אחת הדרכים היא הקניית השכלה לאורך כל החיים, הכשרה מקצועית, והעברת החדשנות הטכנולוגיות לתעשיות מסורתיות ולעבר בעלי כישורים בינוניים ונמוכים.

סיכום

האי-שוויון והתהליכים העומדים ביסודו מאיימים על המרקם החברתי והקהילתי של העיר. על קברניטי העיר להיערך מול איומים אלה ולפתח מדיניות ואסטרטגיות להתמודדות אתם. במסגרת זו מוצע להתייחס לנושאים הבאים:

³⁰ Krivo et al. 2016.

³¹ Ham van Maarten, Tammaru Tiit, Vuijst de Elise, and Lwiers Merle. 2016.

³² Lefebvre, 1996.

1. **חינוך**. חינוך הוא האסטרטגיה החשובה ביותר בהתמודדות עם האי-שוויון. יש לקדם את החינוך וההכשרה המקצועית בחלקים הפחות מבוססים של העיר. החינוך אינו רק השכלה אלא גם חינוך לערכים ולאזרחות עירונית במסגרות חברתיות-קהילתיות.
2. **תעסוקה**. ההשקעות הכלכליות צריכות להתפרס על פני כל המגזרים הכלכליים, לרבות תעשיות מסורתיות, ולא להעדיף רק את הקצה העליון. מיצוי מלא של הכלכלה היצרנית יאפשר צמצום הפערים והמחירים הקשורים בהם. הדבר מחייב פריסה של החדשנות לעבר התעשיות המסורתיות, פיתוח אוריינטציה עסקית לכלכלה הבלתי-פורמלית והעסקה של זרים ועניים תוך שיתופי פעולה בין הון ציבורי ופרטי. בתחום זה ניתן ללמוד רבות מהעסקת מהגרים בערים סן פרנסיסקו ולוס אנג'לס. כמו כן, יש לקדם מתן הלוואות לנשים יזמיות על מנת שיוכלו לפתח עסקים משלהן במסגרת הכלכלה הבלתי-פורמלית.
3. **דיור**. במסגרת זו יש לפתח תכניות לשיפור הדיור ולדיור בר השגה בחלקים הפחות מבוססים תוך שמירה על האוכלוסייה הוותיקה. יש להתאים את מחירי הדיור ליכולות של התושבים ולקיים לצורך זה משא ומתן עם הקבלנים והמפתחים תוך התערבות השלטון המרכזי והמקומי.
4. **מוקדי משיכה**. יש ליצור מוקדי משיכה כלל עירוניים בחלקים הפחות מבוססים של העיר.
5. **קישור אנושי ופיזי בין חלקי העיר** כדי לקדם אינטראקציה בין הקבוצות השונות, לחשוף הזדמנויות, לקדם מוביליות ולהיאבק בסגרגציה.
6. **התחדשות**. יש להכיל בהתחדשות קבוצות פחות מבוססות ובכלל זה צעירים ותושבי אזורים שבדרום העיר ובמזרחה.
7. **הסתייעות במעמדה של תל אביב כעיר עולם** על מנת ליצור רשת קשרים עם ערים אחרות המתמודדות עם בעיית האי-שוויון. במיוחד חשובים הניסיונות של ברלין בתחום החינוך, של לוס אנג'לס וסן פרנסיסקו בהתמודדות עם כלכלה בלתי פורמלית. מוצע ללמוד מריצ'רד פלורידה וממייקל פורטר על קידום כלכלה יצרנית ופריסתה על פני כל מגזרי האוכלוסייה. כמו כן, מוצע ללמוד מהקשר בין נבחרים לציבור בקופנהגן ומהניסיון של הוגג קונג וסינגפור בתחום דיור בר השגה.

אי שוויון: עוצמות, חולשות, סיכויים וסיכונים

המרכיב	עוצמות	חולשות	איזמים	הזדמנויות
אי-שוויון	<ul style="list-style-type: none"> כלכלה מקוטבת מהווה תמריץ לפיתוח כלכלי אפשרות למוביליות תעסוקתית בשל הזדמנויות המצויות בעיר ושרותים עירוניים ברמה גבוהה מחירי דיור גבוהים מושכים משקיעים ואוכל מבוססות לעיר ומייצרים הון כלכלי. תמהיל דיור מגוון יחסית. השקעה גבוהה בחינוך ביחס לערים אחרות המופנית בעיקר לדרום העיר. 	<ul style="list-style-type: none"> פערים חברתיים-כלכליים גדולים ופיצול מעמדי היוצרים תחושה סובייקטיבית ש"העניים עניים יותר". יוקר הדיור מביא להגדלת פערים, ומגדיל את ההומוגניות של ת"א נתק בין שכונות הצפון והמרכז לדרום העיר ומזרחה עד כדי היווצרות "שתי ערים" למרות ההשקעה הגבוהה בחינוך קיימים פערים משמעותיים בהישגים בין אזרחי העיר 	<ul style="list-style-type: none"> הרחבת האי-שוויון בין ת"א-יפו לשאר ערי המטרופולין והמדינה. פגיעה בתחושת הקהילתיות ובסולידריות בין האזרחים, פגיעה בחוסן החברתי, מחאה, פשע ואלימות. המשך עליית מחירי הדיור דרישה מצד המדינה לאספקת פתרונות דיור בהישג יד ללא תמיכה וסבסוד. 	<ul style="list-style-type: none"> ירידת מחירי הדיור. תחרות מצד ערים אחרות על משיכת אוכלוסייה. תסיסה ומחאה חברתית ברמה הלאומית כמנוף לשינוי
התחדשות עירונית (היבטים חברתיים)	<ul style="list-style-type: none"> שווי הקרקע הגבוה והיותה של העיר מוקד משיכה מהווים מנוף לקידום תהליכי התחדשות גם באזורים חלשים יותר בעיר. 	<ul style="list-style-type: none"> התחדשות העירונית מכוונת בעיקר להיבט הכלכלי ופחות מתייחסת להיבטים חברתיים בתכנון. תהליכי ההתחדשות העירונית עלולים לפגוע באוכלוסיות חלשות: קשישים, שוכרים ועוד. תהליכי ההתחדשות העירונית משנים את תמהיל המגורים ומצמצמים את מלאי הדיור הזול. קושי בהתארגנות תושבים, ידוע והסברה וייצוגם הולם בתהליכי ההתחדשות. חינוך אפשרי בין אוכלוסיות חדשות לתושבים נשארים. 	<ul style="list-style-type: none"> לחץ של השלטון המרכזי להגברת תהליכי התחדשות באופן הפוגע במרקם הפיזי והחברתי של העיר. 	<ul style="list-style-type: none"> משבר הדיור המקל על אישור וייזום תהליכי התחדשות עירונית. ביזור סמכויות בתחום התכנון מאפשר את היכולת לממש תהליכי התחדשות ולהשפיע על אופי ההתחדשות

פרק שלישי: מגוון חברתי-תרבותי

רקע

ערים גלובליות הן ערים מגוונות מבחינה חברתית ותרבותית. בלוס אנג'לס, שעל שמה נוצרה אסכולה אורבנית חדשה, ניתן למצוא זה לצד זה אזורים מגורים של בני תרבויות שונות: היספנים, שחורים, סינים, יפנים, קוריאנים, רוסים, יהודים. כמו כן ניתן לאתר בעיר רב קיום של ערים ברמת התפתחות כלכלית שונה: עיר עולם מודרנית ועיר של עולם שלישי ורביעי.³³ זוהי עיר המתאפיינת בפער כלכלי מעמיק בעיקר בין שחורים ללבנים וניתן למצוא בה את הריכוזים הגדולים בעולם של מיליונרים וחסרי בית. זוהי עיר של גטאות אתניים בעלי סטטוס נמוך ושל קהילות מגודרות בסטטוס החברתי הגבוה בעולם. אין כל תימה שזו גם עיר של פשע, תסיסה ותרעומת שמדי פעם, כמו בשנים 1965 ו-1992, מתפרצים לפני השטח במהומות על רקע גזעי. הצעירים, בני דור המילנייה נמשכים לעיר הגלובלית, אך מתקשים לעמוד במחירי הדירה הגבוהים. חלקם מצטופפים בדירה אחת וחלקם נדחק החוצה. תל אביב-יפו אמנם אינה לוס אנג'לס, אך גם היא עיר מגוונת מבחינה חברתית ותרבותית. חיות בה זו לצד זו קבוצות אוכלוסייה שונות: בני מעמדות חברתיים וכלכליים שונים, יהודים וערבים, ותיקים ומהגרים זרים, צעירים וקשישים, בני הקהילה הלהט"בית, היפסטרים ואנשי הבורסה. המוטו המאפיין את העיר הוא סובלנות ופתיחות כלפי הקהילות השונות וקיומה של תרבות ליברלית בעלת אופי שוויוני ומתחשב. בהתאם לכך משקיעה העירייה הרבה יותר מעיריות אחרות בתחום התרבות, כשישה אחוז מתקציבה, ונאבקת על קיום אורח חיים פלורליסטי וחילוני. כמו שמורת טבע מתקופת דוד בן גוריון ולוי אשכול, כדברי דן מירון, משמרת תל אביב תפיסות וערכים של פתיחות, נאורות ועבריות שהיו פעם בארץ.³⁴ ראש העיר תומך בקיום תחבורה בשבת ואף בפתיחה מבוקרת של חנויות. וכמו בכל דבר שקשור בפעילות במרחב הציבורי בשבת נתקל בהתנגדות מצד שרים בממשלה. כל אלה מעניקים לעיר תדמית של עיר פתוחה, פלורליסטית וחילונית. ואכן עולם הדימויים הוא מרכיב מרכזי בחיי העיר הגלובלית. כך למשל מתוארת תל אביב כעיר פתוחה, עיר לבנה, עיר ללא הפסקה, עיר של עשירים, עיר של צעירים, עיר של רווקים/ות, עיר של סובלנות.

דמוגרפיה של תל אביב-יפו

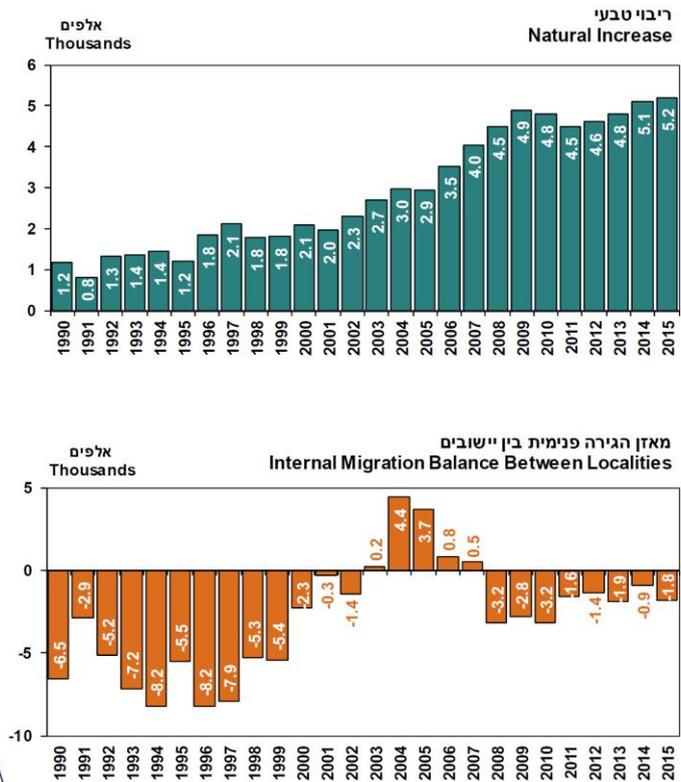
העיר, שמנתה 432 אלף תושבים בשנת 2015, חוותה בשנים האחרונות, כמו ערי עולם אחרות, גידול מתון. בשנות התשעים היה גידול האוכלוסייה בין אלף לאלפים נפש לשנה. בשנות האלפיים הואץ הגידול והגיע לארבעת אלפים עד חמשת אלפים נפש לשנה. מקורות הגידול הראשיים היו ריבוי טבעי והשתקעות ראשונה של עולים. שני אלה קיזזו את הירידה שנגרמה בשל מאזן ההגירה השלילי. לאורך זמן הצטמצמו מימדי ההגירה השלילית מרמה של חמשת אלפים עד שמונת אלפים לשנה בשנות התשעים לרמה של אלפים עד שלושת אלפים בשנים האחרונות, דבר המעיד על התגברות כוח המשיכה של העיר.

³³ Dear and Falusty, 1998.

³⁴ דן מירון. 1987. אם לא תהיה ירושלים: הספרות העברית בהקשר תרבותי-פוליטי

מקורות שינוי עיקריים של אוכלוסיית תל-אביב-יפו, לפי שנה
(2015-1990)
Sources of Population Change in T.A.-Yafo, by Year

מקור: המרכז למחקר כלכלי וחברתי, 2017

מאזן ההגירה הכללי ומאזן ההגירה של ילדים בני 0-14 היה שלילי בשנים האחרונות, מה שמעיד על יציאה מהעיר של משפחות עם ילדים. על אף זאת, נרשמה עלייה במספרם של בני 0-14 וזאת בשל הריבוי הטבעי שכיסה על הפסדי ההגירה. ניתן לראות בבירור כי מספרם של בני 20-29 בעיר ירד וכי מאזן ההגירה החיובי של בני גילאים אלה אין בו כדי לכסות על ההתבגרות של בני הקבוצה. האוכלוסייה הוותיקה, בני 65 ומעלה, בעיר גדלה באופן משמעותי.

מה שמאפיין את תל אביב-יפו בהשוואה לישראל כולה הוא ריכוז גבוה יחסי, שלושנים ושמונה אחוז, של אנשים בגילים 25-44, לעומת עשרים ושבעה אחוז בלבד בישראל כולה. החזון העירוני ער לדמותה של תל אביב כעיר סובלנית, פלורליסטית, יצירתית. בחזון שחובר לעיר בשנת 2005 ניתן למצוא ערכים של לכידות קהילתית, פלורליזם וחתירה לשוויון הזדמנויות. המציאות מורכבת יותר. מתחת לתדמית ולסמלים מפעפעים מתחים שונים בין קבוצות האוכלוסייה, המתגלים ביחסים בין יהודים לערבים, בין זרים לוותיקים ובין צעירים לקברניטי העיר. הצעירים מנהלים מאבק על דריסת רגל בעיר ועל השתתפות בקבלת החלטות ומשקלם בעיר הולך ופוחת. המאמץ להחזיק בעיר את מעמד הביניים לא צלח עד עתה. בקרב הערבים יש תחושה של הדרה וקיפוח, ובעיר

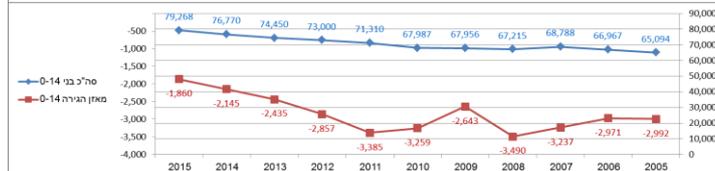
בכללותה מושמעת לעתים קרובות הטענה כי המערכת העירונית נוטה לצד המבוססים ומזניחה את החלשים, מעמד הביניים והצעירים.

מאזן הגירה פנימית בין-יישובים והקשר עם אוכלוסיית הגיל הנבחר - כלל העיר ולפי שכבות גיל נבחרות

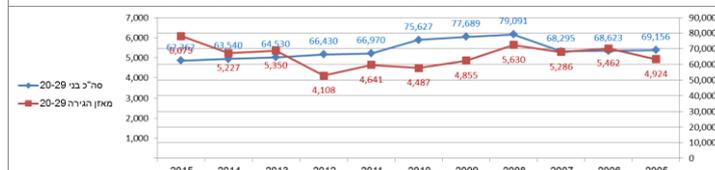
עיור מחודש

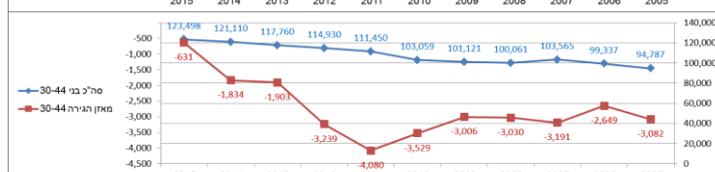
יציאת משפחות עם ילדים (שאינה מקטינה את המלאי הקיים של ילדים בשל ריבוי טבעי)

כניסת צעירים (שאינה מגדילה את המלאי הקיים של צעירים בשל התבגרות)

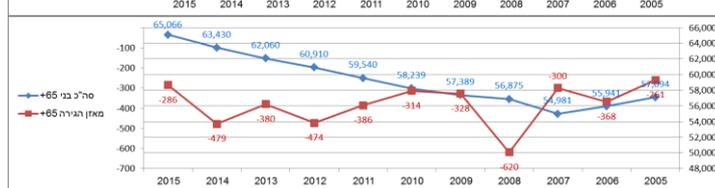

יציאת משפחות (שאינה מקטינה את מלאי המשפחות בשל התבגרות הצעירים של "אתמול")

הזדקנות

מקור: דוח פרופיל העיר, חברה וקהילה, 2017

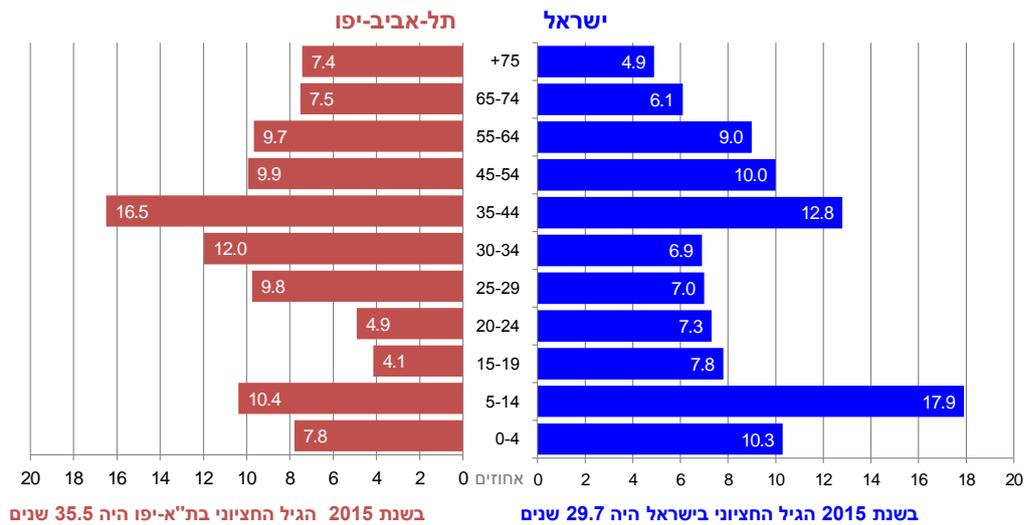

מקור: היחידה לתכנון אסטרטגי, 2017

האוכלוסייה בת"א-יפו ובישראל, לפי גיל - 2015 (אחוזים)

המבנה הדמוגרפי בתל-אביב-יפו שונה מזה שבישראל: אחוז הצעירים בגילאי 25 עד 35 גבוה בהשוואה לישראל, אחוז המבוגרים בגילאי 65+ אף הוא גבוה בהשוואה לישראל, ואחוז הילדים עד גיל 18 נמוך בהשוואה לישראל

מקור הנתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2016

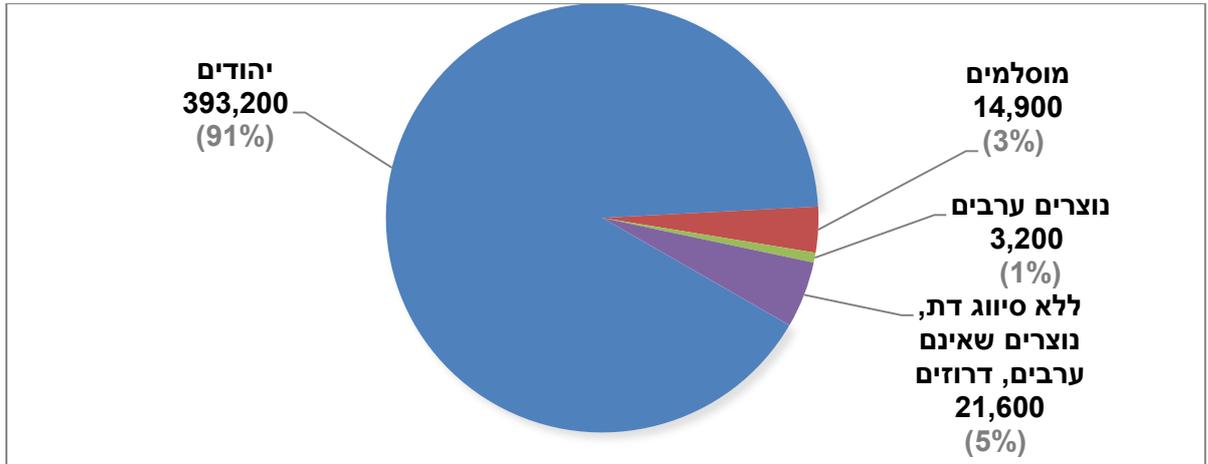
מקור: המרכז למחקר כלכלי וחברתי, 2017

פיצולים אתנו-לאומיים: ערבים ויהודים

מחקרים עירוניים מגלים כי לצד הפיצול המרחבי-חברתי ניתן לזהות בעיר, בעיקר באזורים החלשים, מובלעות אתניות השומרות על ייחודן. כך גם המצב בתל אביב. מבחינה מספרית רוב האוכלוסייה בעיר היא יהודית. עם זאת, ב-50 השנים האחרונות חלקה היחסי הצטמצם בהדרגה מכ-99 אחוז בתחילת שנות ה-60' ל-91 אחוז בסוף שנת 2015, בעוד שחלקה של האוכלוסייה הלא יהודית גדל מכ-2 אחוז ל-9 אחוז, בהתאמה. האוכלוסייה הערבית בתל-יפו מנתה 18,300 נפש בשנת 2015, והיוותה 4.2 אחוז מכלל אוכלוסיית העיר. האוכלוסייה הלא-יהודית האחרת כללה בעיקר עולים מחבר המדינות שאינם מוגדרים במרשם כיהודים אך רואים עצמם ומתנהגים כישראלים לכל דבר, לרבות שירות בצבא. רוב האוכלוסייה הערבית, 86 אחוז, התגוררה ביפו (רובע 7) והיא התאפיינה ברמה חברתית וכלכלית נמוכה מזו של היהודים³⁵. האיור הבא מציג את התפלגות האוכלוסייה לפי קבוצת אוכלוסייה ודת בשנת 2015.

איור 3: התפלגות האוכלוסייה לפי קבוצת אוכלוסייה ודת בשנת 2015

³⁵ עיריית תל אביב-יפו, שנתון, 2016.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עיבוד מיוחד לתל-אביב-יפו, 2016

השלטון המקומי מבקש להגביר את השילוב בין יפו לתל אביב ולהפוך את המקף בין השתיים למקף מחבר במובן החברתי. הדבר בא לידי ביטוי בהשקעות גדולות בתשתית פיסית ביפו, בהשקעה גדולה בתחום הקהילתי ובכלל זה הקמת המשלמה, בפיתוח מרכזים קהילתיים המעניקים שירותים לכל האוכלוסיות, בהתפתחות ארגונים של ערבים ויהודים העוסקים בנושאים שבמוקד סדר היום הציבורי. מנגד, קיימים תהליכים הפועלים לחיזוק ההפרדה בין שני חלקי העיר. הדבר בא לידי ביטוי בין היתר בנרטיבים שמטפחים את הזהות הנפרדת ושומרים על ההבדלות האתנו-לאומית. כפי שניסח זאת אחד המרואיינים הערבים ביפו: "אנחנו לא סובלים את האשכנזים שהגיעו ליפו". בעקבות תהליך ההתחדשות והג'נטריפיקציה שבאה בעקבותיו מתעצמת בקרב הערבים תחושת הדחיקה, במיוחד בצפון יפו ובעג'מי, והתהליך נקשר בגירוש של 1948.

צעירים ערביים, המתאפיינים בהשכלה לא גבוהה ובהכנסה נמוכה, אינם יכולים לעמוד במחירי הדיור ויוצאים למזרח יפו אל השיכונים שבהם התגוררו בעבר יהודים ועוד יתר מזרחה לעבר לוד ורמלה, כפר קאסם וטירה. בד בבד, נרשמה בקרב היהודים התנגדות למה שנתפס כהתבוללות, כלומר חלוקת המרחב של המרכזים הקהילתיים עם ערבים. כפי שתיאר זאת אחד המרואיינים "כשהערבים הגיעו למרכזים הקהילתיים היהודים הפחיתו את הנוכחות". בית ספר וויצמן בלב יפו אינו מצליח להתרומם בשל אוכלוסייה חלשה. האוכלוסייה היהודית המבוססת מעדיפה לשלוח את ילדיה מחוץ ליפו לבתי ספר פרטיים, וכך גם הקהילה הנוצרית. יפו עצמה היא מקום שבו הריבונות ושלטון החוק אינם מופעלים באופן מלא. כפי שתיארה אחת המרואיינות: "ביפו אין כללים, השתוללות של בני נוער הנוהגים ברחובות בשעות הלילה, אווירה שאין ריבון. יש ביפו יותר אלימות, רציחות סמים, אלימות קשה כלפי ילדים ובני נוער, נוער בסיכון". לא רחוק ממרכז הצעירים ביפו קיימות טריטוריות של פשע וסמים: פרדס סיף ופרדס זכא. מהדי סעדי, הצעיר הערבי שנורה ביפו ב-29 ביולי 2017 והאירועים האלימים שפרצו בעיר לאחר מכן הם עדות לחומרת המצב. בחודש אוגוסט 2017 עדיין התקיימו הפגנות ביפו, וברחוב יפת נרשמו ביום ה' 3 באוגוסט, 2017 מהומות אלימות שכללו עימות עם שוטרים, השלכת אבנים, פגיעה בחנויות והצתת פחי אשפה וחסימות כביש. האנתרופולוג, דניאל מונטרסקו, כתב במאמר שהתפרסם בעיתון "הארץ" כי "התגובות להרג הצעיר ביפו והאירועים בעיר חושפים את התהום הפעורה בפרשנויות המנוגדות בחברה היהודית ובחברה הערבית".³⁶

³⁶ מונטרסקו, 1.8.2017.

ומה יהיה העתיד של היחסים בין יפו לתל אביב? אחת המרואינות היהודיות אומרת כי "אינה צופה עתיד מזהיר", מרואינת ערבית מבקשת "לעזור ולכוון וליצור שבילי שינוי", ורואה בעיני רוחה רואה יפו הרבה יותר טובה: "יש כאן משימה חשובה להגדיל את ההזדמנות למימוש עצמי. בני נוער יבינו שיש להם אפשרויות. זה יהיה מקום יותר טוב. אחוז המשכילים יגדל. האלימות תפחת." ויחד ובאותה נשימה היא אומרת: "תל אביב היא לא עיר שלי. התרבות ביפו היא תרבות סגורה. השמרנות קיימת. האוכלוסייה נהיית יותר דתית. רוצים לשמר את הערביות שלנו. זו התגוננות." כיצד ליצור מרחב משותף בין יהודים לערבים בעיר? זהו אחד האתגרים התרבותיים המרכזיים הניצבים בפני קברניטי תל אביב-יפו.

מובלעות של מהגרים

אחד המאפיינים הבולטים של ערי העולם הוא הגירה בקנה מידה רחב של חסרי כל הנמשכים להיצע הזדמנויות העבודה שמהן מדירה האוכלוסייה המקומית את רגליה, ובכלל זה סיעוד, הסעדה, הארחה וניקיון. המהגרים חסרי הכל נוטים להתקבץ באזורים נפרדים בעיר המתאפיינים בדיוור וברמת שירותים נמוכים. בערי הדרום של העולם (דרום אסיה, אפריקה שמדרום לסהרה ודרום אמריקה) התופעה הבולטת היא ריכוזים גבוהים של מהגרים במשכנות עוני המהווים לעיתים כארבע חמישיות מכלל אוכלוסיית העיר.

חלק גדול מהמהגרים הם גברים צעירים, ולעיתים נשים צעירות העובדים לא רק למחייתם אלא גם על מנת לתמוך בבני המשפחה שנותרו מאחור. הגירה זו מטילה מעמסה כבדה על שירותי הרווחה הלאומיים ועל העיר הקולטת ומעוררת מחלוקת בקרב התושבים ביחס לאופיה של העיר. האם העיר אמורה להיות מנוהלת על פי ערכים קוסמופוליטיים או על פי ערכים לאומיים של התכנסות וסגירות. לשאלות אלה יש קשר הדוק לאופי המדינה. האם זו אמורה להיות מדינת לאום המעניקה עדיפות לבני הלאום או מדינה דמוקרטית וליברלית השומרת על זכויות האדם בין שהוא בן הלאום ובין שאינו. מדינת ישראל מעדיפה לסגור את גבולותיה בפני המהגרים. לצורך כך הקימה גדר הפרדה בין חצי האי סיני לבין ישראל, דבר שהפחית במידה רבה את מספר המהגרים המגיעים לישראל.

בישראל נתונים מבקשי המקלט ללחץ מתמיד של הממשלה, שדוחקת בהם לעזוב לאוגנדה, לרואנדה או חזרה למולדתם. העוזבים מקבלים מענק מיוחד בסך 3,500 דולר לאדם. רבים מאזרחי אריתריאה וסודאן בישראל נשלחו למתקן חולות לתקופה ארוכה, שבמהלכה נאסר עליהם לעבוד, ואחרים חוששים שיישלחו לשם בקרוב. באופן רשמי המדינה אוסרת על מבקשי המקלט לעבוד, אך היא התחייבה בפני בית המשפט כי לא תאכוף איסור זה על מנת לאפשר להם להתקיים. עם זאת, רבים חוששים להעסיק מבקשי מקלט. חוק ביטוח בריאות ממלכתי אינו חל על מבקשי המקלט בישראל, ומעסיקים מחויבים לרכוש להם ביטוח רפואי פרטי, אך לא כולם עושים זאת.

בחודש מאי 2017 נכנס לתוקף חוק המחייב את מבקשי המקלט, שרובם משתכרים שכר מינימום ואף פחות מכך, להפריש 20 אחוז ממשכורתם מדי חודש לפיקדון, שאותו יוכלו לקבל רק בצאתם מהארץ. ארגוני זכויות אדם ומבקשי מקלט עתרו לבג"ץ נגד החוק. בעתירה נטען כי החוק נועד למרר את חייהם של מבקשי המקלט ולדרדר אותם לעוני, במסווה של הבטחת זכויותיהם הסוציאליות. על פי נתוני רשות האוכלוסין וההגירה נכון לתחילת שנת 2017, שהו בישראל 218,919 אזרחי מדינות זרות, שאין להם מעמד אזרח או תושב, מהם 84,485 מהגרי עבודה חוקיים ו-134,434 פליטים ומהגרי עבודה לא חוקיים (מהם 40,274 מסתננים מאפריקה, שנכנסו לישראל דרך גבול מצרים, בפרט בתקופה שלפני הקמת הגדר המפרידה בין חצי האי סיני לבין ישראל). הזרים,

המוגדרים כמסתננים, מחזיקים תעודה זמנית אותה הם מחדשים כל שלושה חודשים. תעודה זו מקנה להם מעט זכויות כגון: חוק חינוך חובה, קבלת טיפול רפואי במצבי חירום, תשתיות עזר עירוניות ועוד. התעודה איננה מהווה אישור עבודה, וזאת למרות שבית המשפט אינו מתיר לאכוף את האיסור להעסיק אותם. אוכלוסייה זו מורכבת מקבוצות שונות, שהגיעו לישראל ממקומות שונים ולמטרות שונות. למרות האמור, היחס אל כולם זהה.

האוכלוסייה הזרה בעיר תל אביב-יפו נאמדה בשנת 2015 ב-46,000 נפש. כמחצית מהאוכלוסייה הזרה הם מהגרי עבודה וכמחצית מבקשי מקלט ופליטים. רוב מהגרי העבודה אינם חוקיים ומוצאם בפיליפינים ובמערב אפריקה. רובן הן נשים, בדרך כלל חד-הוריות שלהן השכלה בסיסית ולחלק אף השכלה גבוהה. נשים אלה הצליחו לפתח מנהיגות ורשת חברתית מסועפת הכוללת ועדות המפיקות אירועים. מבקשי המקלט הם לרוב גברים, רובם מאריתריאה, דוברי טיגריניה, ומיעוטם מסודן, דוברי ערבית. בניגוד לקהילה המגובשת יחסית של מהגרי העבודה, זהו קהילה בהתפרקות ונטולת מנהיגות וחלקה במצב של פוסט טראומה. בתקופת השיא מנתה האוכלוסייה הזרה בתל אביב 61,000 נפש, אולם בשנים האחרונות חלה ירידה בהיקף האוכלוסייה בשל יציאה לערים אחרות ובעיקר לפתח תקווה. האוכלוסייה הזרה בעיר מרוכזת בשכונת נווה שאנן, שכונת התקווה, שכונת שפירא ובמידה פחות בקריית שלום. בשכונת נווה שאנן מהווים הזרים כמחצית מכלל האוכלוסייה במקום. מדינת ישראל אינה מעוניינת, כאמור, בהמשך שהותם בישראל ואינה מסתירה עמדה זו. גם רשויות מקומיות אחרות במטרופולין תל אביב מגלות יחס מתנכר לזרים ומבקשות לדחוק אותם מתחומן.

תל אביב, לעומת זאת, מגלה יחס שונה. העיר מעניקה למבקשי המקלט שירותים עירוניים כגון חינוך, שיטור, רפואה וייעוץ. עוד בסוף שנות ה-90, כשבשכונות הדרום חיו מהגרי עבודה בלבד ולא מבקשי מקלט, הקימה העירייה את מסיל"ה – מרכז סיוע לקהילה הזרה. המרכז, שהוא חלק מאגף דרום של מינהל שירותים חברתיים בעירייה, מספק לתושבים הזרים של שכונות הדרום שירותי בריאות, סיוע בענייני זכויות עובדים, יעוץ משפטי וקורסים בעברית. גורם נוסף המסייע למהגרים הוא צוות חדשנות הפועל בשכונת נווה שאנן, שבה חיים כמחצית מהמהגרים, לשיפור איכות החיים, קידום החינוך וטיפול בילדים צעירים. העירייה תומכת חלקית גם בכמה ארגוני סיוע נוספים למבקשי המקלט כמו המוקד לפליטים ומהגרים. בשנת 2015 טופלו בטיפות החלב בעיר 3,835 ילדים בגילאים 0-6 ו-1,619 ילדים בגילאים 6-18 למדו במערכת החינוך העירוני. בי"ס ביאליק רוגוזין מחנך ילדים זרים מגיל 6 עד 18 וממלא תפקיד מרכזי בתחום החינוך.

אולם עם כל הרצון של העירייה לסייע ישנן בעיות רבות המעיבות על קליטתם של המהגרים בעיר. אחת הבעיות המרכזיות היא הילדים הקטנים שמתחת לגיל 6. האמהות היוצאות לעבוד משאירות את ילדיהן במשפחתונים, המכונים לעתים "מחסני תינוקות". קרוב למאה משפחתונים כאלה פועלים בשכונות המהגרים. בכל אחד מהם שוהים כשלושים ילדים שעות בצפיפות גבוהה, במשך כשתיים עשרה שעות ללא יציאה החוצה. התקשורת עם הילדים מועטה. התזונה לקויה. אין סדר יום, העשרה וגרייה, והמקומות מתאפיינים בליקויים בטיחותיים. שבעה עשר ילדים מתו במקומות אלה בעשור האחרון. הערכה של עובדים סוציאליים המעורבים בנושא היא כי כתוצאה מתנאים אלה הופכים ילדים רגילים לילדים עם צרכים מיוחדים. בטווח הארוך עתיד הדבר לפגוע בעיר ובמדינה.

אחת ההשלכות של ריכוז המהגרים בדרום תל אביב היא מתיחות בין התושבים הישראלים ובין שכניהם הזרים. באזורי המהגרים הפשיעה אינה חורגת משמעותית מהנורמה העירונית, כאשר העבירות הבולטות הן גניבת אופניים וארנקים. זהו מצב השונה מערים

גלובליות אחרות שבהן נרשמה תופעה של חדירת המאפיות העולמיות לאזורי המהגרים וגלובליזציה של הפשיעה. למרות המימדים הנמוכים של פשיעה בקרב הזרים בתל אביב-יפו, קיימת בקרב התושבים הישראליים, כפי שציינה מנהלת המרכז הקהילתי בשכונת שפירא, תחושה של חוסר ביטחון. נראה כי ביטחון אישי הוא תולדה אובייקטיבית של פשיעה וסובייקטיבית של תחושת שייכות וזהות. בקרב הישראלים קיימת תחושה של זרות בשל נוכחות של צעירים זרים בעלי צבע עור שונה, שפה זרה, והיעדר דמות של מבוגר אחראי. הנוכחות של המהגרים בשכונות דרום העיר הולידו תגובות קיצוניות מצד האוכלוסייה המקומית. מצד אחד, ארגונים בעל גוון לאומני כמו "החזית לשחרור תל אביב", ומצד שני, ארגונים התומכים בעובדים הזרים כמו "אחותי", "רוח לבונה". זה בזה מתנגשים ערכים פרטיקולריים של שימור הזהות והתרבות המקומית עם ערכים אוניברסליים של זכויות אדם. פרויקט החדשנות, המקודם על ידי העירייה, מבקש למצוא את דרך הזהב שתאפשר הדברות בין הקבוצות ורווחה. במסגרת זו נעשה מאמץ לפתח מערכות יחסים בין תושבים ותיקים למהגרים זרים וליצור נקודות מפגש ביניהם, כמו שוק אוכל בתחנה המרכזית ובו הופעות פולקלור אתני החושפים את מגוון התרבויות הזרות לציבור הישראלי.

קשישים בתל אביב-יפו

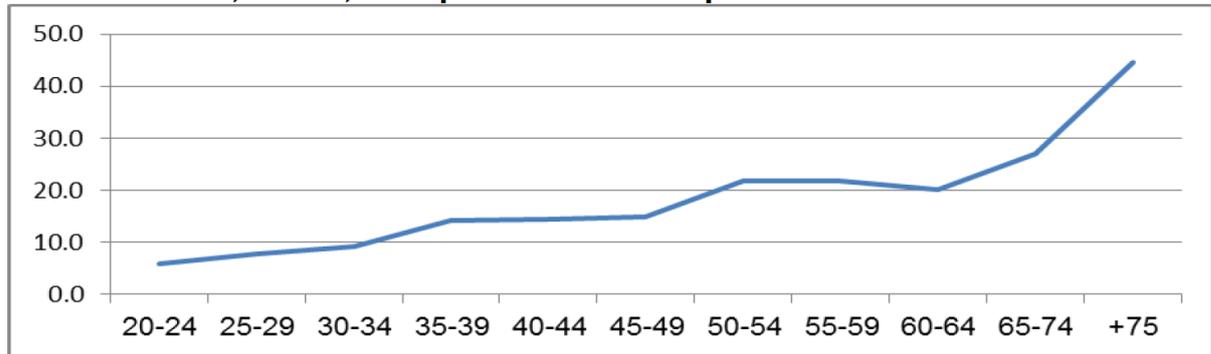
העיר הגלובלית היא עיר שבה בולטת הנוכחות של אוכלוסייה מבוגרת בגילאים 65 ומעלה. העלייה בתוחלת החיים משמעותה כי קבוצה זו תמשיך ותגדל והדבר מחייב היערכות וחשיבה בנושא. לעתים קרובות, מועלה חשש כי הזדקנות האוכלוסייה תשפיע לרעה על התפקוד הכלכלי של העיר. היא תצמצם את מאגר העובדים, תגדיל את הנטל על האוכלוסייה העובדת ותגדיל את העומס בתחום מתן שירותים, במיוחד כשדובר באוכלוסייה מזדקנת שלרוב גם נעשית ענייה יותר. המציאות מורכבת יותר. האוכלוסייה המבוגרת מגוונת מבחינה חברתית-כלכלית, וכוללת בעלי יכולת המתגוררים באזורים יוקרתיים וחסרי יכולת המתגוררים באזורים העניים. האוכלוסייה בעלת היכולת עובדת לעתים קרובות במשרה חלקית או אף מלאה ומכתיבה במידה רבה התנהגויות וטעמים. האוכלוסייה הפחות מבוססת מטופלת על פי רוב בלשכות הרווחה.

בתל אביב נמצא ריכוז גבוה של קשישים בני 65 ומעלה (15 אחוז לעומת 11 אחוז בממוצע ארצי). בין השנים 1995 לבין 2008 חלה ירידה במספר התושבים בני 65 ומעלה. משנת 2008 החלה מגמת גידול במספר בני 65 ומעלה ומספרם עלה בכארבעה עשר אחוז.³⁷ הבעיות העיקריות שמהם סובלים הקשישים בעיר הן בדידות, יוקר מחיה ונגישות לשירותים. האיור שלהלן מראה כיצד הולכים ומצטמצמים הקשרים החברתיים עם הגיל.³⁸

³⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עיבוד מיוחד לתל-אביב-יפו, 2015
³⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 18/4/2016.

תרשים 2. בני 20 ומעלה שאין להם בכלל חברים קרובים¹, לפי גיל, אחוזים

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 18/4/2016

בשנת 2016 טיפלו המחלקות לשירותים חברתיים בעיר תל אביב יפו ב-45,792 נפשות. רוב המטופלים, (61 אחוז) היו קשישים. רוב הקשישים מתגוררים בצפון העיר, במזרחה ובדרומה (ראה מפה 1). סקר שנערך על ידי האגף לשירותים חברתיים באזור מרכז העיר וצפונה, הכולל 60 אחוז מאוכלוסיית העיר, הראה כי מספר האזרחים הוותיקים באזור המטופלים באגף הוא 6,500, כלומר 75 אחוז מכלל בתי האב הקשישים המטופלים באגף.³⁹ רוב האזרחים הוותיקים המתגוררים במרכז ובצפון ומטופלים באגף הם בגילאי 85 ומעלה, וכשמונים אחוז מהם הם זכאי חוק ביטוח סיעוד. חלק גדול מהמטופלים הם ניצולי שואה, וכשליש מעסיקים עובד זר. הבעיות המרכזיות של הקשישים במרכז העיר ובצפונה מגוונות וקשורות באופי המגורים ופריסתם הגיאוגרפית. באזור מרכז העיר, שבו מצויים בעיקר בניינים ישנים, מתגוררים קשישים רבים בקומות גבוהות ללא מעלית. לא מעט קשישים מתגוררים בדירות בדמי מפתח. הדירות במצב תחזוקתי ירוד מאוד ומוזנחים. בעלי הבתים מסרבים להשקיע בתשתיות בסיסיות, והדיירים אינם יכולים לעזוב וחיים בתנאים קשים. קשישים רבים אשר התגוררו בדירות בשכירות פרטית מתקשים לשלם את שכר הדירה בשל הירידה בהכנסות, ומתקשים לעזוב את מרכז העיר. במרכז העיר נרשמה תחושת ניכור קשה. באזורי הצפון נרשם קושי בנגישות לשירותים בגלל המרחב הגיאוגרפי הגדול ובשל נגישות נמוכה של התחבורה הציבורית. האתגר הקהילתי הוא שילוב קשישים אלה במערכת החברתית. המינהל לשירותים חברתיים מתמודד עם בעיות אלה בדרך יצירתית המבקשת לייצר אביב בגיל השלישי, שלאחר 67. לשם כך הוא מסייע בפיתוח חיים פוריים ויצרניים, שירותים על פני הרצף הגילאי ופיתוח המרחב הציבורי.

צעירים בתל אביב-יפו

הצעירים הם נכס חשוב ביותר לכל עיר שהיא לרבות עיר העולם. הצעירים, בני דור המילנייה בגילאים 25 עד 34, מתאפיינים באוריינות גבוהה, בשליטה דיגיטלית, בתקשורת גבוהה עם מקומות שונים וקהילות שונות בעולם ובמודעות גבוהה לתרומתם וזכויותיהם. רובם נמצאים בשלבים הראשונים של פיתוח קריירה, והם מוכנים לעבוד קשה מגלים יצירתיות רבה ותורמים להגדלת התוצר של העיר. חלק מבני הקבוצה מועסק ברובד בתחנות של התעסוקות ומתגורר בשכירות. חלק אחר מועסק ברובד העליון של תעסוקות ולרשותו אמצעים לרכישת דירה ולהקמת משפחה.

³⁹ המינהל לשירותים חברתיים (דוח בלהה קורן). 12.6.2017.

תל-אביב-יפו היא עיר של צעירים. אחוז הצעירים בתל אביב בגילאים הפרודוקטיביים, 25 עד 35, גבוה בהשוואה לישראל (21.8 אחוז לעומת 13.9 אחוז), ריכוז זה הופך את תל אביב לעיר שבה מצוי ריכוז הצעירים הגבוה בישראל ואחד מהגבוהים בעולם.⁴⁰ תל אביב מאוד מבוקשת על הצעירים בשל האפשרויות המגוונות שהיא מציעה בתחומי התעסוקה, התרבות, הלימודים ובעיקר בשל היכולת לממש את אורח החיים המועדף. עם זאת, בשנים האחרונות חלה ירידה הדרגתית במספר הצעירים בעיר ובאחוז הצעירים מכלל אוכלוסיית העיר, מרמה של מרמה של 33 אחוז בשנת 2008 ל-28 אחוז בשנת 2015.

העיר עדיין מתאפיינת במאזן הגירה חיובי של צעירים כפי שעולה מבחינת מאזן ההגירה לעיר של קבוצת הגיל 20-29 בשנים 2005 עד 2015. בכל אחת משנים אלה נרשם מאזן הגירה חיובי (עודף כניסות של צעירים על פני יציאות) שנע בין 4,000 ל-6,000 נפש לשנה. ההגירה החיובית המתמשכת מעידה כי הצעירים מעדיפים את תל אביב. אולם על אף מאזן ההגירה החיובי של צעירים בעיר בגילאים (20-29) בשנים 2005 ל-2015 מספרם של הצעירים בשכבת גיל זו ירד באותה תקופה מ-69,000 ל-62,000. הסיבה לכך נעוצה בגודל קבוצת הגיל 15-19 המזינה את קבוצת הגיל 20-29. קבוצה זו היתה קטנה יותר בשנים 2010-2014 בהשוואה לקבוצה זו בשנים 2007-2009, זאת כנראה בשל הילודה הנמוכה יותר ותנועת ההגירה השלילית של משפחות עם ילדים שהיתה בשנות ה-90 בהשוואה לשנות ה-80.⁴¹ כדי לקיים את שכבת הצעירים בהיקפה הנוכחי נדרשים מאזני הגירה חיוביים גבוהים יותר, והדבר קשה להשגה בשל מחירי הדירה הגבוהים. האתגר העומד בפני תל אביב הוא להגדיל את כוח הריתוק של העיר לגבי קבוצת הצעירים באמצעות פתרונות דיור בהישג יד, שילוב בתעסוקה וכלימודים, שיפור התחבורה הציבורית, סיוע ליוצרים צעירים בתחום החברה והתרבות ובהנגשת מידע.

על אף תרומתם החשובה לעיר תל אביב, התחושה הרווחת בקרב הצעירים היא שאינם יכולים להשפיע באופן משמעותי על הרשות המקומית שבה הם חיים. הם מתרעמים על היעדר מודעות מצד השלטונות לצרכיהם ולתרומתם, נאבקים להכרה באורח חייהם מבקשים לעצב את התרבות העירונית לפי ערכיהם.⁴² בקרב הצעירים, הן אלה בעלי המשפחות והן אלה שלא הקימו משפחה, מסתמנת מגמה של הגדרה מחדש של המשפחה ושל יחסי המגדר. במהלך תהליך זה המשפחה ההטרוסקסואלית מפנה מקומה למשפחה חד הורית, ואף להורים בני אותו מין.

על אף תרומתם החשובה של הצעירים לתל אביב לא זכתה קבוצה זו להתייחסות בחזון העיר תל אביב שפורסם בשנת 2005. למן שנת 2010 נעשה מאמץ מודע על ידי קברניטי העיר לשלב את הצעירים בחיי העירוניים ולהיעתר לדרישותיהם. לצורך כך פותחה תכנית אסטרטגית הנושאת את השם "תושבים צעירים – מדיניות חדשה", שתכליתה שיפור איכות החיים של הצעירים בעיר. התכנית מתייחסת לאתגרים בפניהם ניצבים הצעירים ומציעה יוזמות להתמודדות אתם. אחת היוזמות שכבר מומשה היא הקמת מרכזים לצעירים בחמישה מקומות בעיר ובכלל זה במע"ר ההיסטורי (מאז"ה 9), בשכונת התקווה, וביפו. מרכזים אלה מאפשרים לצעירים ללמוד, ליצור, לפתח קריירה ולקדם יוזמות חדשות באמצעות חממות לפיתוח חברתי וטכנולוגי ובכלל זה הנגשת מידע. הם גם משמשים כמוקד להכשרה ולהשמה. במהלך פעילות זו נצבר במרכזי הצעירים עושר יצירתי רב היכול לשמש לא רק את העיר, אלא גם את המדינה כולה. האתגר הגדול הוא לפתח על בסיס זה מעורבות חברתית ותהליכי פיתוח היכולים לתרום לעיר,

⁴⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2016

⁴¹ היחידה לתכנון אסטרטגי, 2017

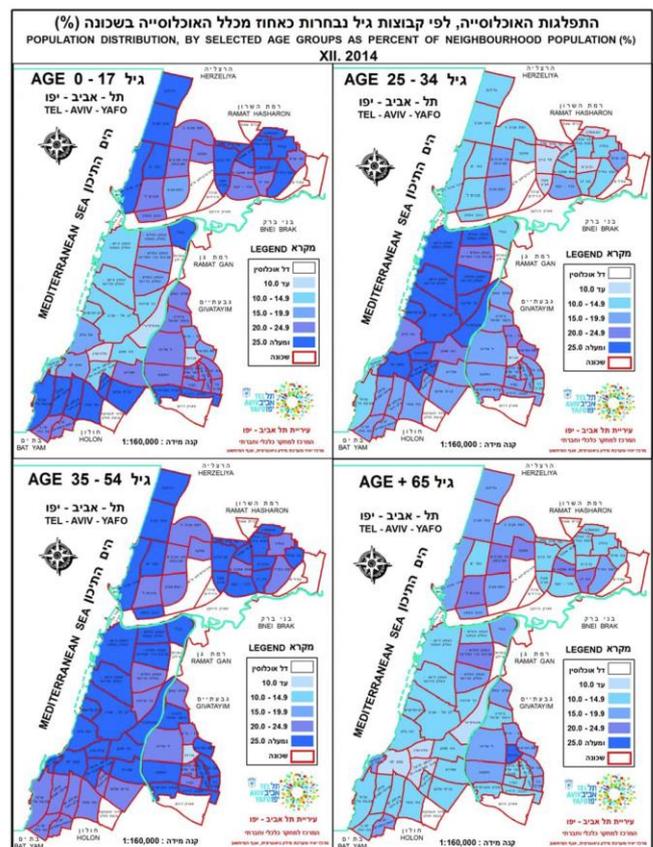
⁴² אגף קהילה נוער וספורט, המחלקה לנוער ולצעירים, 2012. תושבים צעירים – מדיניות חדשה: תכנית אב לצעירים בתל אביב-יפו.

למטרופולין ולמדינה כולה. תוצאה נוספת של פעילות המרכזים היא פיתוח הכרה כי יש מי שמקשיבים לצעירים בעיר ופועלים בעצה אחת אתם.

אחוז הצעירים בגילאי 25 עד 34 גבוה במיוחד בצפון הישן ובמרכז העיר שבהם הם מהווים כמחצית מכלל האוכלוסייה (ראה מפה להלן). תופעה זו מעניקה למרכז העיר תנופה רבה וכוח משיכה שהם אחד הנכסים החשובים ביותר של העיר. בשנים האחרונות השתנה מרקם האוכלוסייה במרכז העיר וגדל בשיעור ניכר חלקם של משקי בית צעירים עם ילדים. זוגות צעירים, שבעבר היו עוזבים את המרכז לשכונות הפרבריות או לערים אחרות ברגע שנולדו להם ילדים, התחילו להישאר לגור במרכז. אחד הגורמים שהולך למצב זה היה הפיכת מרכז העיר לנקי, למסודר ולמטופח יותר. בעקבות זאת, נרשמה עלייה משמעותית במספר הפעוטות והילדים בתל אביב, מה שהוביל לגידול במספר הגנים ובתי הספר היסודיים.

תפרוסת האוכלוסייה לפי קבוצות גיל נבחרות כאחוז מכלל האוכלוסייה בשכונה

בקרב הצעירים בתל אביב ניתן להבחין בסגנונות ובאורחות חיים שונות הקשורים במשפחתיות. חלק מהצעירים מקים משפחות וזקוק לכל השירותים הנדרשים בשלב זה, לרבות גני ילדים ובתי ספר יסודיים. חלק אחר מקיים אורח חיים פוסט-משפחתי ומתאפיין בתקופת רווקות מתמשכת, במשקי בית של נפש אחת או שתיים, בדגש על בילוי ובידור וגם במידה גבוהה של חוסר מעורבות

חברתית וניכור. רובם של צעירים אלה גרים בשכירות למשך תקופה קצרה ועם הקמת המשפחה עוזבים את העיר. האתגר העומד בפני עיריית תל אביב-יפו הוא היענות לצרכים של שתי הקבוצות, המשפחתית והפוסט-משפחתית. הדבר מצריך גישור על המתח בין הדרישות השונות: אספקת שירותי חינוך ואיכות חיים למשפחות וסביבה רגועה מצד אחד והנאה וכלי וחי לילה מצד שני.

אורח חיים: פוסט משפחתיות, צפיפות והשיבה לעיר

מבחינת אורח החיים, העיר המודרנית, כפי שמציין יואל קוטקין, היא עיר של צעירים, בעיקר רווקים ורווקות, המחפשים חוויות ואתגרים. חלק גדול מהצעירים מתאפיין ברמה גבוהה של אינדיווידואליות ובאורח חיים פוסט משפחתי.⁴³ בקרב צעירים אלה המשפחה מוחלפת לעתים בקשרים חברתיים וההעדפה היא לא להיכנס למחויבויות ארוכות טווח. ההעדפות הבולטות של בני קבוצה זו הן לבילוי, תרבות, מסעדות, חוויות, ריגושים כאשר העיר נתפסת כמכונת בידור.⁴⁴ לטענתו של קוטקין, אחת התוצאות של תהליך זה היא היווצרות עיר ללא ילדים.⁴⁵ אלה שבחרים להקים משפחה יוצאים, לדבריו, מן העיר לפרברים מכיוון שאלה מאפשרים להם דיור ראוי, במחיר נמוך יותר ומספקים סביבה אנושית שבה ניתן לגדל ילדים. מכאן נובעת המלצתו של קוטקין ליצור עיר הומנית מזו הקיימת באמצעות התפשטות מרחבית של המטרופולין. ההתפשטות המרחבית תאפשר, לדברי קוטקין, להקים אזורים מגורים בצפיפות נמוכה יחסית, במרחק מהעיר המרכזית ובמחיר סביר תוך קרבה לשטחים פתוחים. זה בדיוק מה שרוצים, לדברי קוטקין, רוב האנשים. לטענתו, אין הם רוצים לגדל את ילדיהם במגדלים, במקומות סואנים ורועשים שמסוכן לצאת אליהם. הם מעוניינים בסביבה משפחתית, במגורים בבתים מרווחים מחוץ לעיר המרכזית.

קוטקין מאיר היבטים מעניינים בחיי העיר ודבריו רלוונטיים בחלקם גם לתל אביב. תל אביב כמו ערים אחרות בעולם היא עיר של רווקים ורווקות. שיעור הרווקים והרווקות בתל-א-יפו גבוה מזה שבישראל, במיוחד בולט הדבר בקרב צעירים בני 25 עד 35 שבהם שיעור הרווקים בתל אביב מגיע ל-68.8 אחוז לעומת 46.3 אחוז בישראל ושיעור הרווקות מגיע ל-57.4 לעומת 30.9 אחוז בישראל.⁴⁶ תל אביב היא גם עיר פחות משפחתית מערים אחרות, כמו למשל ירושלים וחיפה. משקי הבית המשפחתיים בתל אביב מהווים 57.8 אחוז מכלל משקי הבית, לעומת 79.9 אחוז בישראל כולה. ואין כל ספק כי חלק מהצעירים הנמצא בשלב הקמת המשפחה אכן יוצא מהעיר. זאת ועוד, אחוז המשפחות בתל אביב עם ילדים עד גיל 17 הוא כרבע מכלל המשפחות לעומת 45 אחוז בישראל כולה.⁴⁷

העובדה כי הרכב משקי הבית בתל אביב שונה מזה שבישראל אין פירושה כי העיר אינה מכילה ילדים כפי שטוען קוטקין. חלק מהצעירים המתגורר בתל אביב-יפו מעדיף להקים משפחה בתוך העיר, ומגלה עניין רב בתחומי החינוך במיוחד בגיל הרך ובית הספר היסודי. בעשור האחרון בחרו משפחות רבות של צעירים להישאר בעיר. משנת 2008 עד שנת 2015, חל גידול בתל-אביב-יפו של כ-18 אחוז במספר הילדים עד גיל 15, ונרשמה עלייה מתמדת במספר התלמידים בגנים ובחינוך היסודי.⁴⁸

צפיפות

⁴³ Kotkin, 2016.

⁴⁴ Clark, 2011.

⁴⁵ Kotkin, 2016.

⁴⁶ מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עיבוד מיוחד לתל-אביב-יפו, 2014

⁴⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח אדם 2015

⁴⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עיבוד מיוחד לתל-אביב-יפו, 2015

על האבחונים הנכונים של קוטקין מעיבה גישתו הנורמטיבית הקוראת להתפשטות מרחבית לעבר השוליים על מנת לספק דיור לצעירים בצפיפות נמוכה. החזון שקוטקין רואה בעיני רוחו הוא עיר הומנית הנוצרת על ידי התפשטות מרחבית לעבר השוליים תוך הקטנת צפיפות הבנייה למגורים (מספר יחידות דיור ליחידת שטח). זוהי עיר של משפחתיות, בתים מרווחים הנבנים על שטחים פתוחים מחוץ לעיר המרכזית, שאותם ניתן לרכוש במחיר זול יחסית. גם התעסוקה, בחזונו של קוטקין, מופנית לאזורים שאינם צפופים בשוליים. לדבריו, הלחץ התחבורתי אינו עתיד לגדול בשל היציאה לשוליים מכיוון שרוב התנועה כבר כיום אינה מכוונת למרכז. מבחינה סביבתית הלחץ על הסביבה יקטן ובמיוחד יקטן זיהום האוויר. והטיעון החותם של קוטקין הוא כי זה מה שבעצם רובים רוב התושבים, וכי ההצטופפות בעיר היא דבר מה שנכפה על ידי טהרנים סביבתיים. האחרונים הם לרוב אנשים מבוססים המטיפים לדבר אחד וחיים באופן אחר לגמרי.

במסווה של עיר הומנית מציג קוטקין גישה מיושנת המתעלמת מהפגיעה החמורה שגרמו הזחילה העירונית והפרבור לעיר בת ימינו. בספרה, *The Death and Life of Great American Cities* מתחה ג'ין ג'ייקובס מתחה ביקורת נוקבת על תהליך זה שלדעתה הרס את העיר המרכזית. דומה שנשכחו מקוטקין המחאות והביקורות של דור שנות החמישים והשישים על העקרות של החיים הפרבריים. בין לילה הפכו החיים המבודדים, המנותקים, הנשענים על מכונית נפרדת, נסיעה נפרדת, בית נפרד, הצמדות לטלוויזיה למרשם לשיקומה של העיר הצפופה והדינמית.

הדברים מופרכים כמובן ואינם מתיישבים עם המציאות ההיסטורית המוכרת. העיר הגדולה, ובמיוחד גלעין העיר, הוא מקום המספק התנסות וחוויה מעשירה למבוגרים ולילדים כאחד. זהו מקום של מפגש בין קבוצות שונות, תרבות, בילוי, בידור ואורח חיים תוסס. מבחינה חברתית, הצפיפות מאפשרת הטרוגניות, היכרות ומגע עם האחר ובדרך זו תורמת לפיתוח סובלנות כלפי השונה. לדעתי, לצפיפות יש יתרונות רבים נוספים. מבחינה כלכלית, הצפיפות מאיצה את הפעילות הכלכלית בעיר בשל האפשרות של מגע פנים מול פנים. היא מאפשרת קידום תחבורה ציבורית יעילה בצפיפויות גבוהות התומכות במערכת זו: 8300 נפש לקמ"ר בתל אביב לעומת 3000 לקמ"ר בעיר האירופית הממוצעת. הצפיפות מאפשרת תגבור וייעול אספקת השירותים החברתיים והקהילתיים והקטנת טביעת הרגל האקולוגית. ולבסוף, הצפיפות יכולה לעודד מעורבות חברתית בשל הסמיכות האנושית, החוויות המשותפות ובעיקר בשל היכולת לארגן ציבורים לפעולה כאשר הם מרוכזים בטריטוריה מצומצמת.

פרק רביעי: קיימות

הפרשנות המיידית למושג קיימות היא סביבתית: שימוש במשאבים הציבוריים על מנת לספק את צרכי הדור הנוכחי מבלי לפגוע ביכולת לספק את הצרכים של הדורות הבאים. במרוצת הזמן התרחבה המשמעות של המושג קיימות וקיבלה גם משמעות חברתית. אוכלוסייה ענייה, כך נטען, תתאפיין בסביבה מדרדרת וממילא לא תוכל לעמוד ביעדים של קיימות סביבתית. באופן זה התפתח בהדרגה המושג **קיימות חברתית (Social sustainability)**.⁴⁹ במושג מורכב זה ניתן להבחין בשני צירים עיקריים. ציר אחד מתייחס לקיימות חברתית **ברמת הפרט** ובו ניתן דגש לנגישות הוגנת להזדמנויות ובכלל זה תעסוקה, דיור, חינוך, בריאות, סביבה, ניקיון ושירותים אחרים. בציר זה יש דגש חזק על צדק חברתי ומרחבי, כבוד לפרט והכלה חברתית. ציר שני מתייחס לקיימות חברתית **ברמת הקבוצה** ובו ניתן דגש לארבעה נושאים מרכזיים.⁵⁰

⁴⁹ Vallance Suzanne, Perkins C. Harvey, Dixon E. Jennifer, 2011.

⁵⁰ Dempsey Nicola, Bramley Glen, Power Sinéad and Brown Caroline. 2009

1. מערכת הקשרים בין חברי הקהילה, העזרה ההדדית בין החברים, היכולת לסמוך על סיוע מצד אחר, מידת האמון בין החברים כשכל אלה מצטרפים ביחד ויוצרים את ההון החברתי המקומי.
2. תחושת שייכות למקום וזהות קהילתית.
3. השתתפות בפעילות קולקטיבית של הקהילה לרבות הרצון לפעול והפעולה עצמה.
4. מידת היציבות של המקום (מידת התחלופה).
5. רמת הביטחון במקום.

שני הצירים של קיימות חברתית, האינדיווידואלי והקולקטיבי, מתגלים בעבודות יחידות העירייה בתל אביב המופקדות על תחום השירותים החברתיים ועל תחום הקהילה, התרבות והספורט. האתגר העומד בפני יחידות אלה היא להבטיח קיימות חברתית מבחינת הנגישות לשירותים, ההוגנות והצדק הטריטוריאלי ובה בעת לדאוג לקיומה של קיימות קהילתית. נושאים אלה עומדים במרכז פרק זה.

רווחה עירונית

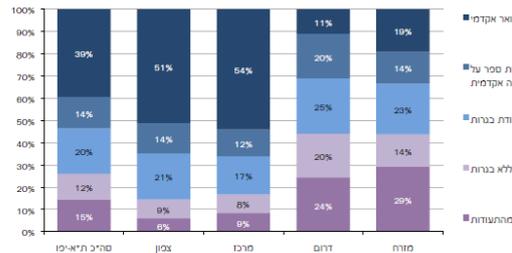
הרווחה העירונית משקפת את איכות החיים ורמת השירותים בתחומים של חינוך, תרבות, בריאות, תחבורה ונגישות, בילוי שעות הפנאי, שטחים פתוחים, איכות הסביבה, ניקיון, ביטחון ורמת הפשיעה. ככל שעולה הרמה הכלכלית של העיר ניתן להעמיד יותר משאבים לרשות שירותי החינוך והרווחה והשירותים הקהילתיים ולהעלות את רמת החיים. גורם נוסף התורם לאיכות השירותים הוא השתתפות התושבים בעיצוב השירותים. מטעמים אלה פועלים הן מינהל השירותים החברתיים והן מינהל קהילה, תרבות וספורט לקידום מעורבות התושבים בעיצוב מערכת השירותים (ראה בהמשך). מבחינת רמת ההשכלה, ניתן לראות כי במזרח ובדרום יש ריכוז גבוה של חסרי תעודות וריכוז נמוך של בעלי תואר אקדמי. המצב הפוך במרכז ובצפון.

השכלה באזורי העיר של תל אביב 2010-2011

ריכוז גבוה של חסרי תעודות וריכוז נמוך של בעלי תואר אקדמי במזרח ובדרום

תרשים 18.1
השכלה לפי אזורים 2010-2011 (התעודה הגבוהה ביותר)

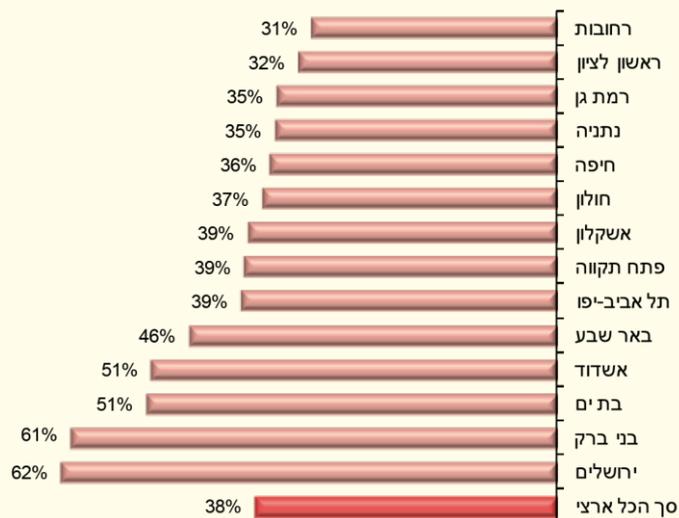

מקור התונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי 2012, עיבוד נתונים מיוחד לאוכלוסיית העיר תל-אביב-יפו. בהוספת המרכז לחקר כלכלי וחברתי של תל-אביב-יפו. שיטת החישוב: הסקר נערך מדי שנה, הנתונים המוצגים מנסאים ממוצע דו-שנתי.

מקור: עיריית תל אביב-יפו, מנהל ההנדסה, היחידה לתכנון אסטרטגי, 2014

מבחינת רמת הניקיון תל אביב, כפי שמתגלה באחוז המדווחים על על לכלוך ואשפה ברחובות ובשטחים ציבוריים, תל אביב קרובה לממוצע הארצי עם 39 אחוז. ערים כמו רחובות, ראשון לציון, רמת גן וחולון נמצאות במצב טוב יותר.⁵¹

7 בני 20 ומעלה המדווחים על לכלוך ואשפה ברחובות ובשטחים ציבוריים באזור מגוריהם, בערים המונות 100 אלף תושבים ומעלה, 2014

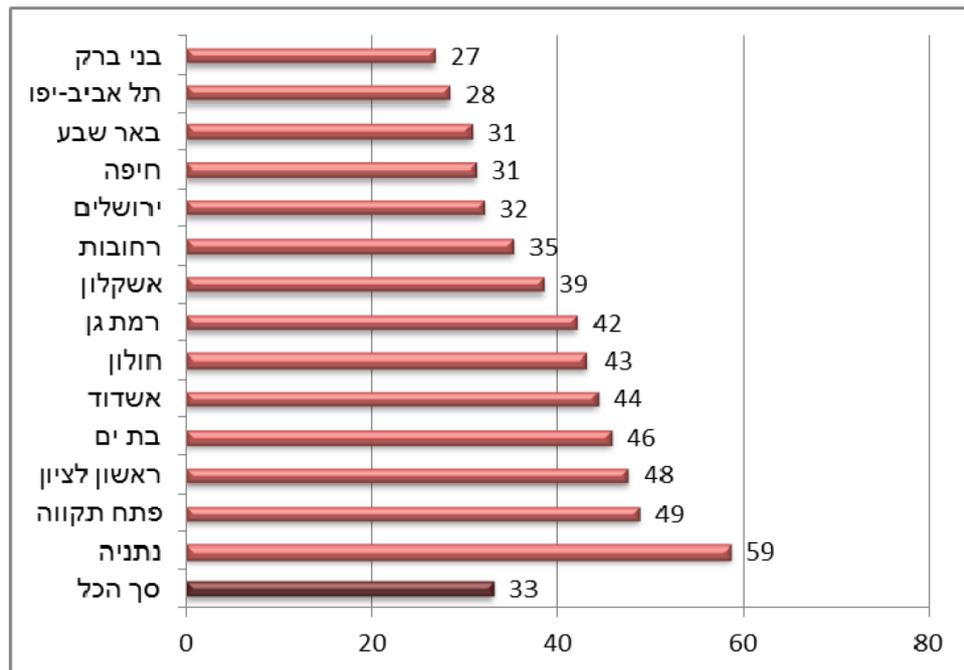
⁵¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015. הון חברתי: נתונים מתוך הסקר החברתי 2014. סטטיסטיקה 155.

שיעור המרוצים בעיר תל אביב מכמות השטחים הירוקים, הגנים הציבוריים והפארקים באזור המגורים הוא גבוה בהשוואה לממוצע הארצי ומגיע לרמה של 78 אחוז לעומת 56 אחוז.⁵²

איכות החיים בתל אביב מבחינת שוטטות בני נוער ברחובות גבוהה מהממוצע הישראלי. רק 28 אחוז מבני 20 ומעלה דיווחו על שוטטות בני נוער באזור מגוריהם לעומת 33 אחוז בממוצע ארצי.

תרשים 5. בני 20 ומעלה המדווחים על שוטטות של בני נוער ברחובות באזור מגוריהם, בערים המונות 100 אלף תושבים ומעלה, אחוזים

מבחינת תופעות שליליות באזור המגורים, המצב בתל אביב דומה לממוצע הארצי.⁵³

⁵² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015. איכות הסביבה: נתונים מהסקר החברתי, 2014. סטטיסטיקל, 152.
⁵³ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 19/5/2016. הודעה לתקשורת: לקט נתונים חדש מתוך הסקר החברתי 2014 בנושא איכות חיים באזור המגורים

לוח ב. בני 20 ומעלה, לפי תופעות שליליות באזור המגורים, בערים המונות 100 אלף תושבים ומעלה, אחוזים

הרס במקומות ציבוריים או פגיעה ברכוש פרטי	שיכורים או אנשים המתנהגים בפראות במקומות ציבוריים	סה"כ ארצי
18.7	18.4	ירושלים
24.5	18.0	תל אביב-יפו
19.9	22.4	חיפה
20.2	20.4	ראשון לציון
21.9	26.3	פתח תקווה
18.3	32.5	אשדוד
26.7	23.5	באר שבע
24.7	22.7	נתניה
16.7	22.6	חולון
14.3	24.8	בני ברק
*	18.0	רמת גן
15.0	16.1	בת ים
34.6	37.8	רחובות
16.2	20.8	אשקלון
22.6	18.2	

* הנתון אינו ניתן לפרסום עקב מהימנות נמוכה.

מבחינת שיעור הפשיעה, המצב הקיים בשנים 2014 ו-2015 הוא של ריכוז גבוה יחסית של פשיעה בתחומי נוער, סמים ורכוש באזור הדרום (ראה לוח).

SELECTED OFFENCES BY QUARTER*	8.9	עברות נבחרות, לפי רבע
-------------------------------	-----	-----------------------

*2015			**2014			רבע
תיקי רכוש PROPERTY FILES	תיקי סמים DRUG FILES	תיקי נוער JUVENILE FILES	תיקי רכוש PROPERTY FILES	תיקי סמים DRUG FILES	תיקי נוער JUVENILE FILES	QUARTER
מספרים מוחלטים						
סה"כ TOTAL						
18,884	2,555	1,529	19,817	2,603	1,463	
1,438	93	111	1,317	93	113	1
786	151	158	933	85	106	2
2,816	220	89	2,890	258	132	3
1,592	61	71	1,600	111	65	4
3,477	389	180	3,948	311	195	5
1,404	31	76	1,621	65	64	6
3,346	555	389	3,319	557	362	7
2,784	773	202	3,061	939	172	8
2,195	355	332	2,241	322	305	9
808	87	50	822	78	50	אחר ² OTHER
אחוזים						
סה"כ TOTAL						
100	100	100	100	100	100	
8.0	3.8	7.5	6.9	3.7	8.0	1
4.3	6.1	10.7	4.9	3.4	7.5	2
15.6	8.9	6.0	15.2	10.2	9.3	3
8.8	2.5	4.8	8.4	4.4	4.6	4
19.2	15.8	12.2	20.8	12.3	13.8	5
7.8	1.3	5.1	8.5	2.6	4.5	6
19.5	22.5	26.3	17.5	22.1	25.6	7
15.4	31.3	13.7	16.1	37.2	12.2	8
12.1	14.4	22.4	11.8	12.8	21.6	9

ריכוז על-פרופורציונלי של פשיעה ברובעים בדרום ובמזרח

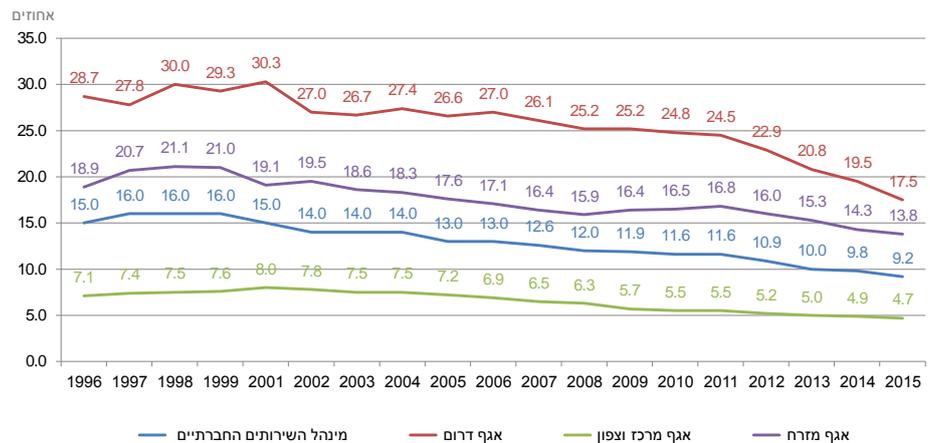
תופעה זו שבה ונשנית בערים שונות בעולם: הפשיעה גבוהה יותר באזורים העניים כמו הפריפריק בפריס או מזרח לוס אנג'לס.⁵⁴ מינהל השירותים החברתיים בעיריית תל אביב מספק מגוון רחב של שירותים שהתפרסו על פני כלל קבוצות האוכלוסייה. בשנת 2016 נהנו שישים ושישה אלף מתושבי העיר משירותים אוניברסליים בתחום בריאות הציבור ובטיפות החלב טופלו 40,000 תינוקות ופעוטות. המחלקות לשירותים חברתיים בעיר תל אביב-יפו טיפלו ב-45,792 נפשות, והקיפו קבוצות שונות: קשישים עם מגוון של בעיות: תשושים ברמות שונות, אנשים עם בעיות רגשיות ונפשיות, עם בעיות כלכליות וכאלה החשים בדידות. שישים ואחד אחוז מהמטופלים במחלקות לשירותים חברתיים היו קשישים. משפחות עם בעיות כלכליות, בעיות בתפקוד במשפחה, משפחות אשר לאחד מבני המשפחה מוגבלות (מוגבלות שכלית התפתחותית, אוטיזם, הנמכה קוגניטיבית, לקות שמיעה, לקות ראייה, נכות פיזית) ומשפחות שבראשן הורה עצמאי (חד הוריות).⁵⁵ בנוסף מתמודד המינהל עם נפגעי סמים, דיירי רחוב, מספק שירותים לעובדים הזרים באמצעות מרכז סיוע מיוחד שהוקם לתכלית זו ומסייע בשיקום האסיר. לאורך זמן נרשמה ירידה במספר המטופלים במינהל השירותים החברתיים.

שירותים חברתיים וביטוח לאומי

נפשות בטיפול מינהל השירותים החברתיים, לפי אגף, כאחוז מכלל האוכלוסייה בכל אזור רלוונטי

מאמצע שנות ה-90 שיעור המטופלים במינהל השירותים החברתיים נמצא במגמת ירידה

111

מקור הנתונים: מינהל השירותים החברתיים, 2015

מבחינת שביעות הרצון משירותי העירייה, רוב התושבים בתל אביב-יפו, כשבעים אחוז, שבעי רצון מהשירותים. נתון דומה נרשם בערי אירופה המערבית והמזרחית, קרוב לשמונים אחוז מרוצים מהשירותים של העירייה.

הון חברתי

המונח הון חברתי מתייחס למשאב בלתי חומרי המושתת על קיומן של רשתות חברתיות הדוקות המתאפיינות ביחסי אמון והדדיות בין חברי קבוצות חברתיות שונות, ותחושת שייכות. למונח הון חברתי שני היבטים מרכזיים: האחד נורמטיבי ומתמקד בנורמות

⁵⁴ Barber, 2013

⁵⁵ מקור: מצגת מינהל שירותים חברתיים שהועברה על ידי גב' שרון מלמש, ראש המינהל לשירותים חברתיים

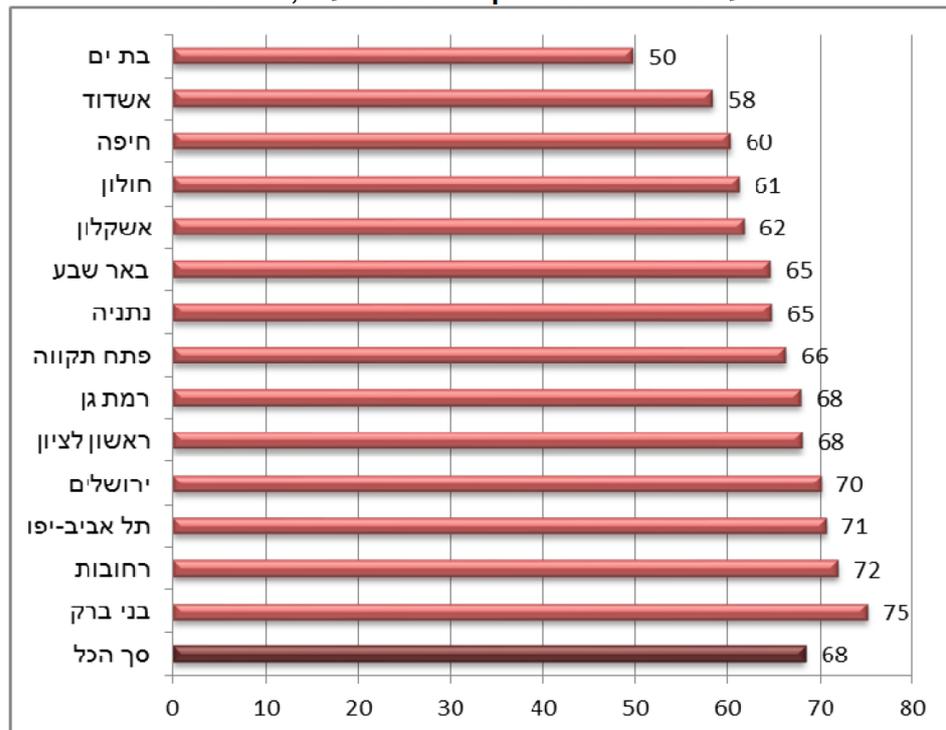

ובערכים כגון אמון, שייכות, הדדיות, סובלנות, קבלה וכבוד לזולת, והשני מבני ומתמקד ברשתות חברתיות ובדפוסי ההתנהגות המאפשרות את שיתוף הפעולה, כגון התנהגות חברתית ומעורבות חברתית. העבודה החלוצית בתחום זה נכתבה על ידי רוברט פטנמ ובה טען כי הקשרים החברתיים, שעליהם נשענית כל המערכת החברתית, התרבותית ומערכת החינוך בארה"ב, נמצאים בדעיכה. לדעיקה זו יש לדעתו השפעה גם על המערכת הדמוקרטית והכלכלית.⁵⁶

היבט נורמטיבי של ההון החברתי

בחינת האמון יכולה ללמד על החוסן והעוצמה המקומית. אזורים המתאפיינים בהון חברתי גבוה, כלומר באמון גבוה, הם אזורים בעלי חוסן חברתי ועוצמה כלכלית. ככל שמכירים יותר אנשים, ונמצאים איתם בקשר איכותי יותר, כלומר ככל שההון החברתי שלנו גדול יותר, כך גם איכות החיים שלנו משתפרת. הון חברתי גדול יותר יכול להשפיע על היבטים שונים של החיים – תחושת שייכות, הפגת תחושת בדידות, חוסן בחירום ואפילו הפחתת יוקר המחייה. בחינה של האמון בתושבי השכונה בעיר תל אביב מעידה על אמון גבוה יחסית. בתשובה לשאלה בנושא ענו 71 אחוז מתושבי העיר כי הם נותנים אמון בתושבים באזור מגוריהם.

תרשים 3. בני 20 ומעלה הנותנים אמון בתושבים באזור מגוריהם בערים המונות 100 אלף תושבים ומעלה, אחוזים

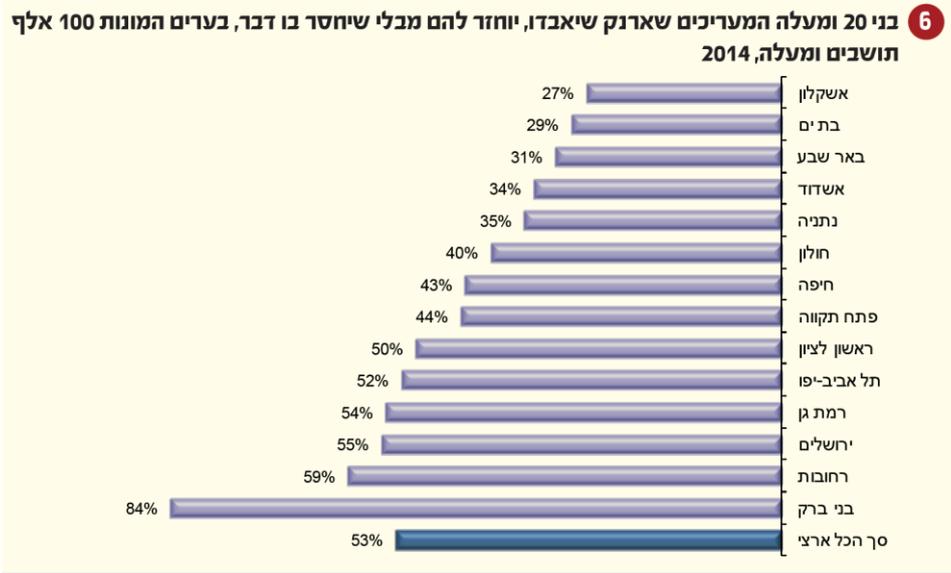

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הסקר החברתי, 2014

מידת האמון בתושבי השכונה יורדת מעט ומגיעה לרמה בינונית כאשר בודקים את מידת האמון ביושר של התושבים בשכונה. 52 אחוז מתושבי תל אביב בני 20 ומעלה העריכו כים אם יאבדו ארנק הוא יוחזר להם בלי שיחסר בו דבר. הממוצעה הארצי הוא 53 אחוז.

⁵⁶ Putnam, Robert D. (1995). "Bowling Alone: America's Declining Social Capital". Journal of Democracy. 6 (1): 65–78.

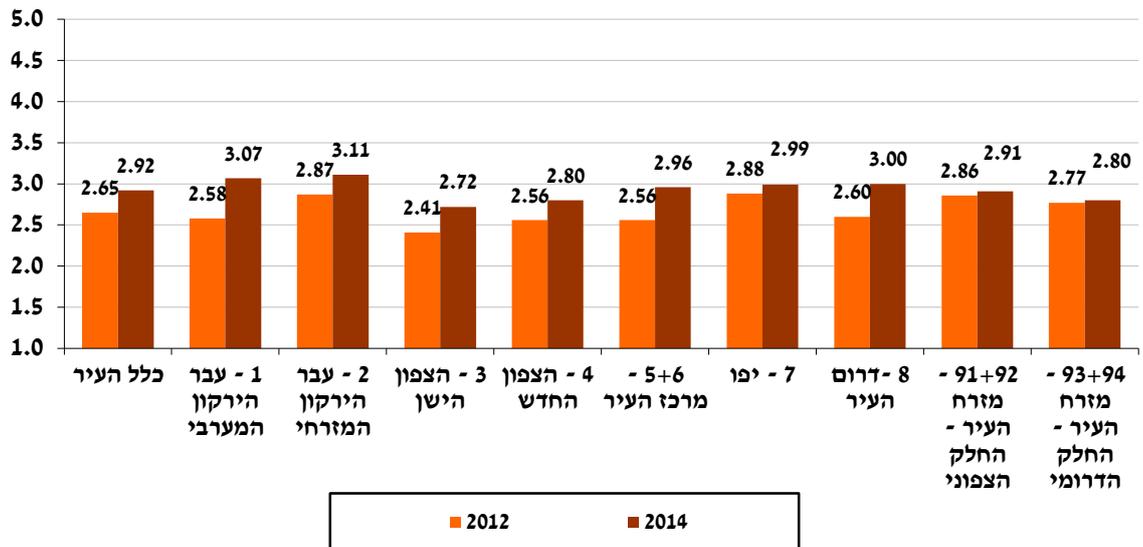

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הסקר החברתי, 2014.

מידת האמון נותרת בינונית כאשר בוחנים עד כמה תושבים נותנים אמון בשכניהם כי יעזרו להם בשעת מצוקה.

עד כמה ניתן לסמוך על עזרתם של אנשים בשכונת המגורים שאינם בני משפחה בשעת מצוקה או משבר, לפי רובעים

מקור: המרכז למחקר כלכלי-חברתי, סקר העיר, קהילתיות, 2014

עם זאת, בין השנים 2012 ל-2014 נרשמה עלייה מתונה ברמת האמון באנשים שבשכונה בכל הרובעים. מידה גבוהה יחסית של אמון התגלתה בשנת 2014 בעבר הירקון המזרחי, בעבר הירקון המערבי בדרום העיר וביפו. הנתונים על ההון החברתי בתל אביב מרמזים כי רמת האמון משתנה בהתאם לאופי הזיקות. כאשר השאלה היא כללית כמו מידת האמון בתושבים התשובה מעידה על רמה גבוהה של אמון, כאשר מחזדים ובוחנים את האמון במקרה של אבדן ארנק רמת האמון יורדת. כאשר מחזדים עוד יותר את השאלה ועוסקים ישירות באמון כי תקבל סיוע משכן רמת האמון בינונית.

הממצאים מתל אביב על אמון בשעת מצוקה מתאימים למצב בארץ כולה. מסקר שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בנושא התברר כי ההון החברתי בישראל, כפי שמתגלה במי שאליו פונים בשעת מצוקה, מוגבל לרוב לרשת המשפחתית. בדרך כלל פונים תחילה לבני המשפחה הקרובה לקבלת תמיכה - לבן או לבת הזוג, אם יש. פנייה להורים נפוצה אצל צעירים, במיוחד במקרה שזקוקים לגייס סכום כסף בדחיפות. פנייה לילדים הבוגרים נפוצה יותר בקרב הגילים המבוגרים. הפנייה לחברים נפוצה יחסית במקרה של צורך בתמיכה רגשית.⁵⁷

נושא מעניין בפני עצמו הוא השפעת תקשורת המחשבים והמדיה החברתית על הקשר בין האנשים ועל האמון ביניהם. המחקר בשלב זה נמצא בשלבו הראשונים והעדויות סותרות. יש מחקרים המראים כי השימוש במדיה החברתית מגביר את האמון, האושר והרווחה ולעומת זאת, מחקרים אחרים מספקים נתונים הפוכים. אחת הסיבות לכך שהמדיה החברתית היא בעלת השפעה שלילית קשורה ברצון של המשתמשים לדווח על התנסויות חיוביות, להעלים התנסויות שליליות ובאופן זה להעמיד עצמם באור חיובי מול האחרים.⁵⁸

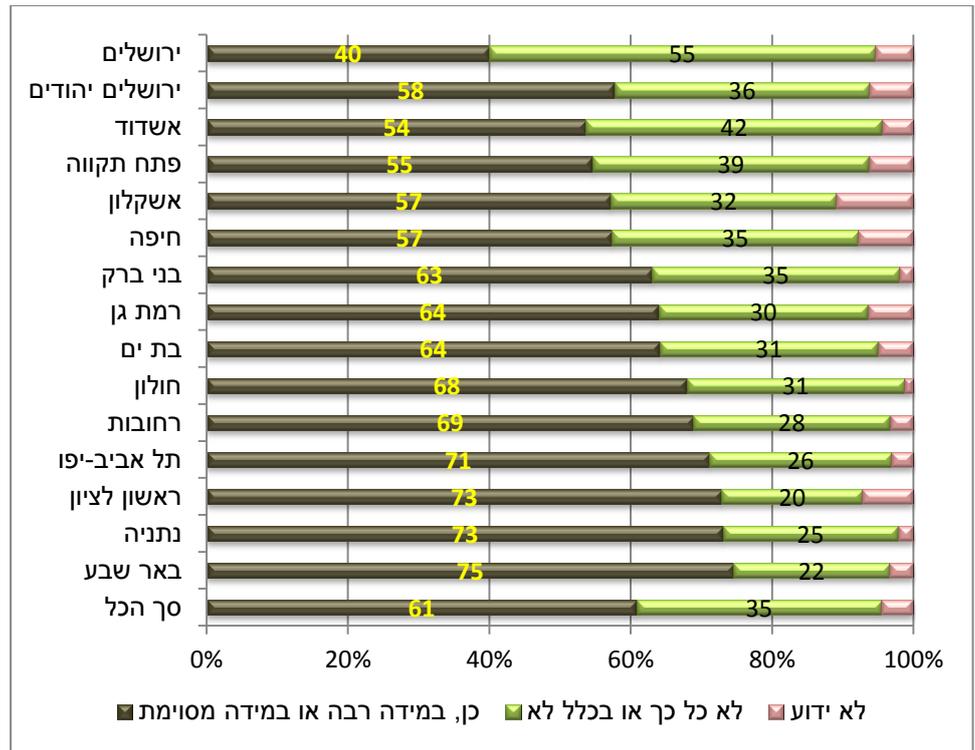
לצד האמון בין התושבים לבין עצמם (אמון פנים-קהילתי או אמון אופקי) יש עניין רב בבחינת האמון של התושבים בעיריית תל אביב (אמון מגשר בין הקהילה לבין הרשות המקומית או אמון אנכי). ניתן היה לצפות כי לאור שביעות הרצון הגבוהה של התושבים מהשירותים שמספקת העירייה, 4.8 בסקלה של 1-5, יביעו התושבים אמון רב בעירייה. הנתון העולה מסקר העיר לשנת 2014 שנערך בתל אביב הוא כי האמון של התושבים בעירייה הוא בינוני: 2.8.⁵⁹ נתון זה טעון בחינה נוספת, מכיוון שהסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2015 מגלה תמונה שונה. מהסקר עולה כי מבין הערים הגדולות המונות 100 אלף תושבים ומעלה, שיעור האוכלוסייה אשר נותן אמון ברשות המקומית נע בין 40% בירושלים לבין 75% בבאר שבע. תל אביב-יפו ממוקמת קרוב מאוד לשיא האמון: שבעים ואחד אחוז מהתושבים בעיר מביעים אמון בעירייה. האמון שמביעים תושבים תל אביב-יפו בעירייה גבוה ב-17 אחוז מהאמון שנותנים התושבים ברשויות המקומיות במדינה כולה. לוח : אמון של בני 20 ומעלה ברשות המקומית של יישוב מגוריהם, ביישובים המונים מעל 100 אלף תושבים, אחוזים, 2015

⁵⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015. הון חברתי: נתונים מתוך הסקר החברתי 2014. סטטיסטיקל 155.

⁵⁸ Arad Ayala, Barzilay Ohad, Perchick Maayan.2017.

⁵⁹ סקר העיר, 2014

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי: ארון הציבור במוסדות, בגופים ובארגונים שונים, 2016

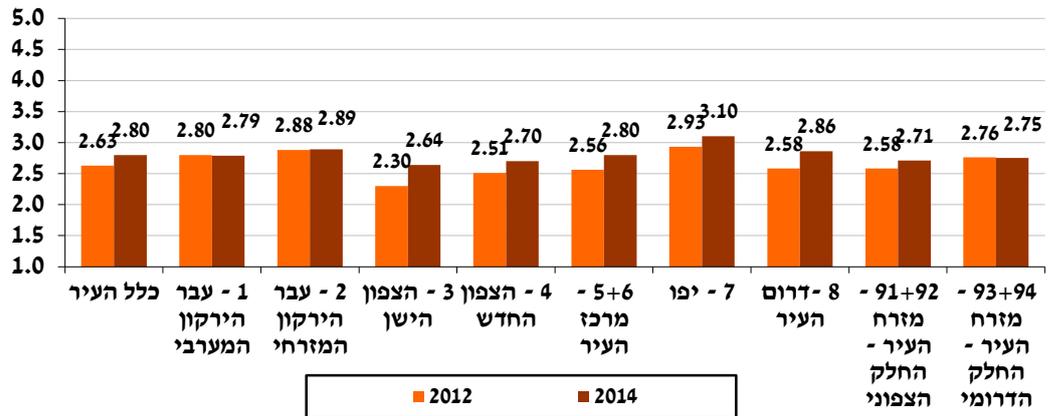
תחושת שייכות

העיר הגדולה, הצפופה וההטרונגנית כפי שהיטיב לתאר אותה לוואיס ווירת היתה תמיד מקום מפגש לקבוצות שונות ומקום של פעילות והתארגנות אך מאז ומתמיד היא היתה גם מקור לניכור ולבדידות.⁶⁰ דווקא בעיר הגדולה ההומה אדם יש מי שחשים לעתים בדידות קיצונית, על אף שהם מוקפים בכל רגע באלפי אנשים. תחושה זו ניתן לייחס להרגשת האנונימיות שאנשים חווים באזורים עירוניים. הבדידות והניכור בתל אביב-יפו מלווים בתחושה נמוכה של שייכות.

תחושת שייכות לקהילה בשכונת המגורים, לפי רובע (ממוצעים)

⁶⁰ Wirth, L.

מקור: מרכז המחקר כלכלי-חברתי, סקר העיר, קהילתיות, 2014

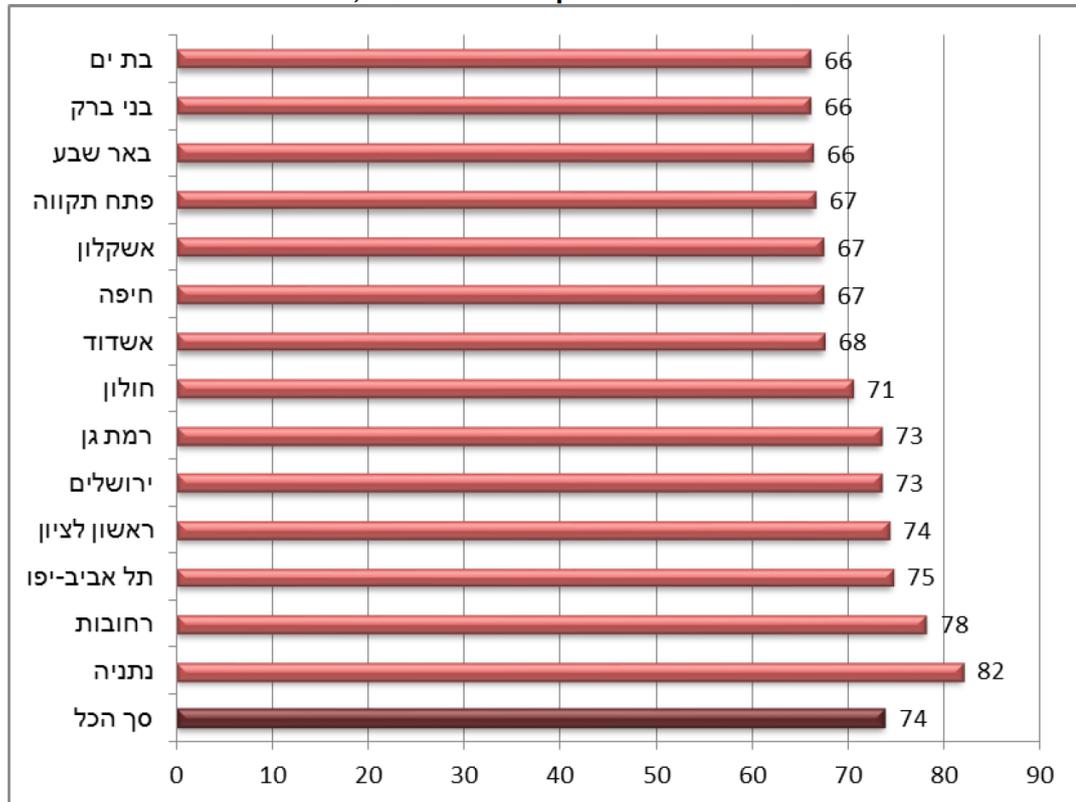
תחושת שייכות נמוכה עד בינונית אופיינית לכל הרובעים בעיר. בין השנים 2012 נרשם גידול מתון בתחושת השייכות והיא הפכה לבינונית ברוב הרובעים. תחושות גבוהות יחסית של שייכות נרשמות ביפו, בשכונות דרום העיר ובעבר הירקון המזרחי. שכונות הצפון הישן, הצפון החדש ומזרח העיר התאפיינו במידה נמוכה של תחושת שייכות. מה שיכול להעצים את תחושת השייכות הוא המהפך הדיגיטלי המתבטא בהופעת פלטפורמות דיגיטליות המעודדות שיתופיות בתחום הכלכלי והקהילתי. במסגרת זו מופיעות בתל אביב ספריות של מוצרים שאותם אנשים יכולים לשאול, וכן פלטפורמות דיגיטליות שמייצרות קהילתיות, אינטראקציה חברתית אבל גם עסקית בתחומי התיירות, הנסיעות והעבודה.

מידת היציבות

מידת היציבות מתגלה בשיעור התחלופה בשכונת המגורים. ניתן לשער כי ככל שהתחלופה גבוהה יותר רמת האמון ותחושת השייכות יהיו נמוכים יותר וכך גם הנטייה לפעול. זאת מכיוון שאנשים לא ייקשרו למקום. הנתונים עבור העיר תל אביב מספקים עדות לנטייה ליציבות. העיר תל אביב-יפו נמצאת כמעט בראש הדירוג מבחינת אחוז בני 20 ומעלה שהעריכו כי ימשיכו להתגורר באותו אזור בחמש השנים הקרובות.

**תרשים 1. בני 20 ומעלה המעריכים כי ימשיכו לגור באותו אזור ב-5 השנים הקרובות
בערים המונות 100 אלף תושבים ומעלה, אחוזים**

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי, 2014.

לתפיסות הנורמטיביות העומדות ביסוד ההון החברתי נודעת השפעה על המימד המבני של ההון החברתי ובראש ובראשונה על הנכונות לפעול ולהיות מעורב בקהילה מבחינה אזרחית.

היבט מבני של הון חברתי

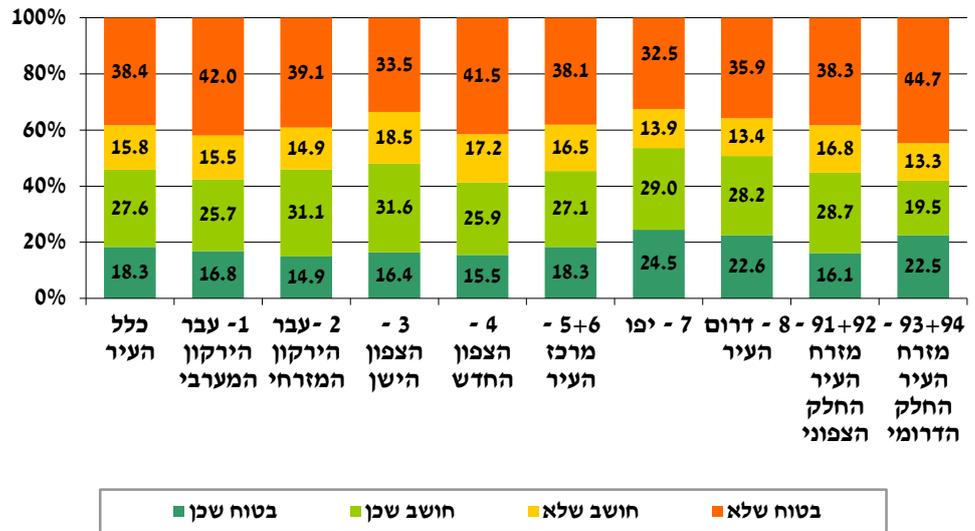
נטייה למעורבות

שיעור המוכנים להתנדב בחברה הישראלית ולפעול למען הכלל מגיע ל-23 אחוז בגילאים שמעל ל-20. שיעור המוכנים להתנדב גבוה יחסית אצל היהודים (26 אחוז) ונמוך יחסית אצל הערבים (9 אחוז). שיעור המוכנים להתנדב בקרב גברים גבוה בהשוואה לנשים, 24 לעומת 22 אחוז בהתאמה.

הנכונות להתנדב ולפעול למען הקהילה בתל אביב נבחנה באמצעות בירור הנכונות ליזום ולפעול בנושאים קהילתיים וחברתיים באזור המגורים. זהו שאלה מצמצמת בהשוואה לשאלה הרחבה יותר של הלמ"ס, מכיוון שהיא מגבילה את ההתנדבות לפעולה בקהילה בלבד. הממצאים במזרח העיר מתקרבים למוצע הארצי. הנטייה להתנדב ולפעול בנושאים קהילתיים וחברתיים ברובעים האחרים נמוכה יותר ונופלת מ-20 אחוז.

איור: נכונות ליזום ולפעול בנושאים קהילתיים וחברתיים באזור המגורים, לפי רובע (התפלגויות באחוזים)

מקור: המרכז למחקר כלכלי-חברתי, סקר העיר, קהילתיות, 2014

שיעור הבטוחים שיפעלו בנושאים חברתיים-קהילתיים באזור המגורים (משיבים שציינו "בטוח שכן") גבוה יחסית ביפו-רובע 7 (כ-25 אחוז מהמשיבים מיפו מצהירים על כך), בדרום העיר-רובע 8 (כ-23 אחוז) ובחלק הדרומי של מזרח העיר-תת רבעים 94-93, (כ-23 אחוז). ברבעים האחרים שיעור הבטוחים שיפעלו בנושאים חברתיים-קהילתיים היה נמוך יותר ונע בין 15 ל-18 אחוז.

מעורבות ואזרחות פעילה: דמוקרטיה וזכויות אדם

תהליכי המודרניזציה והגידול העירוני מלווים בכל העולם במגמות מנוגדות. מצד אחד, עולה תביעה למעורבות חברתית ומצד שני נרשמות מגמות של בדידות וניכור. במרכז המעורבות החברתית עומד הרצון לעצב קהילתיות חדשה שאדניה המרכזיים הם זהות, הזדהות וזכויות. צעירים נאבקים על הזכות לעיר ובעיקר על הזכות לדיור. נשים נאבקות על זכויותיהן כמגדר. קבוצות שונות נאבקות על זכויות אדם, זכויות מיעוטים, שלום, השתתפות תושבים בעיצוב סביבתם ונושאים סביבתיים.⁶¹ ניסיונות לעצב את המרחב העירוני מלמעלה בלי לערב את התושבים מוליכים לתרעומת, התנגדות, ולעיכובים ביישום תכניות. האקטיביזם והמעורבות העירונית מתגלים בדרישה לאזרחות חברתית, למעורבות ולשתתפות תושבים בהתוויית איכות החיים המקומית, לצריכה מקיימת, לכלכלה שיתופית, לשינויים במערך שירותי הציבור (חינוך, רווחה, בריאות, קהילה), לשיפור איכות הסביבה בעיר, ולשיפור הביטחון האישי תוך דגש על ביטחון אישי לנשים. נושא מרכזי העולה בשנים האחרונות הוא הקשר בין הגירה ומאבק על זכויות אדם תוך דגש על מסרים קוסמופוליטיים ואנטי-סמכותניים. מנגד פועלים ארגונים בעלי אופי לאומי-דתי או פופוליסטי-שמרני המבקשים להדגיש את טוהר הלאום ואת ההתנגדות לזרים ולמהגרים. על רקע זה מתחדדים המאבקים בין תנועות שונות בעיר, בין ותיקים למהגרים ובין לאומיות לאזרחות.

כל המאבקים האלה מתמצים לעתים בקריאה ל"זכות לעיר" שהועלתה לראשונה על ידי הפילוסוף והאורבניסט הצרפתי הנרי לפבר.⁶² המשמעות של זכות זו לפי הרווי⁶³ היא מעורבות בתהליכי קבלת החלטות ופעולה להקצאה הוגנת של המשאבים העירוניים.

⁶¹ Castells, 1998

⁶² Lefebvre, 1996.

⁶³ Harvey, 2002.

הקריאה לזכות לעיר שבה ועלתה בערים רבות בעולם וקיבלה ביטוי באמנות ובצ'רטרים שאומצו על ידי גופי ממשל שונים. גם תל אביב חרתה על דגלה קידום אמנה חברתית והדברים קיבלו ביטוי ברור בחזון שהתפרסם בשנת 2005.

המאבקים והתנועות השונות מעידים על הופעתה של תרבות עירונית חדשה שבמרכזה מצוקת המעמד הבינוני והצעירים. בניגוד לעבר, התנועות העירוניות החדשות מבטאות בראש ובראשונה את מאווייו של המעמד הבינוני ולא את אלה של המעמד הנמוך כפי שהיה בשנות השישים. הדחף המרכזי של בני המעמד הבינוני הוא שינוי אורח החיים ולא דווקא שינוי מבנה הכוח. תופעה זו עומדת בניגוד גמור לתנועות המחאה של שנות השישים שבהן הדחף המרכזי היה לשינוי רדיקלי של פני החברה על ידי קידום משטר פוליטי מסוג אחר. הביקורת כיום היא על החברה הצרכנית, על דיכוי תרבותי וחברתי, על פגיעה בסביבה, ועל פגיעה בזכויות אדם.⁶⁴ תפקיד מרכזי בתנועות אלה ממלאים צעירים מקרב חוגי המעמד הבינוני.

התמורות הטכנולוגיות המאפשרות קישוריות וירטואלית והתחברות לחברת הרשת מעצימה קבוצות אלה אך גם מעוררת בקרבן תהיות רבות. מצד אחד, קיימת השענות גבוהה על טכנולוגיית התקשורת על מנת לגייס משאבים ואנשים, להפעיל לחצים, וללמוד מקבוצות דומות במקומות אחרים בעולם. מצד שני, קהילות אלה מתריסות נגד חברת הרשת, קוראות תיגר על הלוגיקה של כלכלת המידע, על הערצת הטכנולוגיה ועל העוצמה הוירטואלית. אולם בסופו של דבר קהילות אלה הן חלק מחברת הרשת. הן משתמשות באותה טכנולוגיה, מדברות באותה שפה ויוצרות מרחב קהילתי וירטואלי בעל עוצמה. התוצאה של מגמות סותרות אלה היא היווצרות של שבטים תרבותיים המקושרים זה לזה באמצעות המדיה החברתית. קישוריות וירטואלית זו מספקת חוויה אמיתית, לעתים "אמיתית יותר" מהמציאות הפיזית שבחוץ. דווקא חברת הרשת אפשרה התפתחות של איים קהילתיים המנותקים זה מזה אך מחוברים לקהילות דומות ברחבי העולם. בתל אביב בא הדבר לידי ביטוי בקהילות ערבים, עובדים זרים, קהילות בדרום, קהילות בצפון, ארגונים סביבתיים, ארגונים פמיניסטים, ארגוני זכויות, ארגוני פשע.

המעורבות החברתית בערים הגדולות בעולם אינה מוגבלת אך ורק לבעיות מקומיות כמו השכירות, איכות הסביבה המקומית ושיתוף תושבים במערכת השלטון המקומית. לעתים קרובות היא חורגת מגבולות העיר ומעלה בעיות כלל-ארציות, כפי שקרה במחאה שפרצה בתל אביב בשנת 2011 ועברה לאחר מכן לחלקי הארץ האחרים. בראשיתה הוצתה המחאה על רקע יוקר הדיור שחוו הצעירים בתל אביב. אולם בהמשך פנתה המחאה לנושאים אחרים והציפה על סדר היום בעיות כלל-ארציות ובכלל זה חינוך, יוקר המחיה ודיור בר-השגה. ראש העיר חולדאי השכיל לספק למחאה בסיס במתחם רוטשילד העשיר והמבוסס ובמשך קיץ שלם. התמיכה השקטה במחאה ושל העירייה לצד הדאגה למבקשי מקלט והסובלנות כלפי קהילת הלהט"בים הפכו את נושא הדמוקרטיה, לדברי ראש העיר רון חולדאי, למרכיב מרכזי במערכת הערכית של תל אביב.

תפיסת הקהילתיות

אורח החיים העירוני משתנה מקבוצה לקבוצה וממקום למקום בהתאם לשלב במהלך החיים ולסטטוס החברתי-כלכלי. אחד הביטויים לכך הוא תפיסת הקהילתיות, כלומר הצורך המרכזי מהקהילה כפי שמתגלה בריאיונות עם תושבים. תפיסה זו מושפעת מהסטטוס החברתי-כלכלי ומהשלב בחיים שבו מצויים המרואיינים.⁶⁵ בשכונות האמידות הצורך המרכזי של התושבים הוא בטיפוח דור העתיד

⁶⁴ Castells, 1998.

⁶⁵ דו"ח חברת ברנדמן רסרץ: קבוצות מיקוד בנושא תפיסת קהילתיות, 2015

(בבלי, צפון העיר וגם במרכז העיר) וצמיחה אישית – פיתוח כישורים וקידום עצמי (צעירים ממרכז תל אביב וגילאי 60+ מצפון העיר). אורח חיים זה מעמיד במרכז את הפרט ומימושו העצמי.

בשכונות בסטטוס חברתי-כלכלי בינוני תפיסת הקהילתיות ממוקדת בבילוי משותף (צעירי פלורנטין וגילאי 60+ במזרח העיר). דפוסי הבילוי של הצעירים קשורים באופן הדוק בחיי הלילה של העיר. הם מבקשים לקיים את בתי הקפה והברים השכונתיים ולהימנע מנדידה למתחמים מרוחקים כמו אזור הנמל או מתחם יד חרוצים. אולם דפוסי בילוי אלה מתנגשים בהעדפות של האוכלוסייה המבוגרת המבקשת חיי לילה שקטים וחפצה בשינה. אורח חיים זה מעמיד במרכז את החברה, השיתוף בבילוי ובהנאות של חברים שבמידה רבה מחליף את המשפחה.

בשכונות בסטטוס חברתי-כלכלי נמוך הצורך המרכזי של התושבים הוא שיפור הביטחון האישי (שכונות הדרום) והצורך לפרוץ את חומות הגטו (השכונות המעורבות ביופן). אורח חיים זה מעמיד במרכז את ההשרדות של המשפחה והפרט בעולם רוויי איומים. פעילים בכלל העיר מדגישים את החשיבות של עזרה הדדית ומתן כוח לקהילה. עיון בתפיסות השונות של הקהילתיות מגלה דמיון רב לסכמת הצרכים של אברהם מסלון: בתחתית הפירמידה נמצא הצרכים של ביטחון במרכז הצרכים של שייכות וחברות ובקצה הפירמידה מימוש עצמי.

מעורבות תושבים

ברמה המקומית ניתן לחלק את המעורבות החברתית לשלושה טיפוסים עיקריים: מעורבות הניזומה מלמטה, מעורבות הבאה מלמעלה וארגונים של אחריות משותפת שבהם היוזמה באה משני הכיוונים. הדוגמאות למעורבות הניזומה מלמטה הן רבות ומגוונות וכוללות את הקואופרטיב שהוקם בשכונת יד אליהו, ההתארגנות ברמת אביב נגד חרדים, מחאת הטבעונים, תרומות לפליטים מסוריה והתנדבות של מבוגרים לצופים.⁶⁶ המעורבות הבאה מלמעלה כוללת מספר פעילויות של האגף למינהל קהילתי:

1. הגדלת מספר התושבים הפעילים ברשת הקהילתית
2. הטמעת הערך של אזרחות פעילה בשיח העירוני כערך מוביל
3. חיבור בין התושבים לפעילים
4. חיזוק הפעילים באמצעות ידע מקצועי ומשאבים
5. יצירה והנגשה של מסגרות להשתתפות ולהתנדבות
6. פיתוח תפיסה עירונית של "התושב כשותף"

היערכות העירייה בתחום הקהילתית

טיפול המעורבות החברתית וקידום אזרחות פעילה נתפסים באגף למינהל קהילה בעיריית תל אביב כחיוניים ליציבות הדמוקרטיה, לשיפור איכות החיים של התושבים ולהקטנת העומס על הממשל. החסם המרכזי בקידום המעורבות היא התחושה הרווחת בקרב רוב

⁶⁶ הדוגמאות בסעיף זה הן מתוך העבודה של צוות במינהל קהילה: "אזרחים במשרה מלאה: דמוקרטיה, אזרחות, מעורבות"

הציבור בעיר (73 אחוז) כי התושבים אינם יכולים להשפיע על מדיניות העירייה.⁶⁷ האתגר הניצב בפני הרשות המקומית הוא כיצד להתמודד עם החסם, לטפח תחושת מסוגלות ולהביא לידי מעורבות. מתוך אתגר זה גזר מינהל הקהילה את היעדים של חיזוק ההון החברתי והגברת המעורבות באמצעות חמש אסטרטגיות עיקריות:⁶⁸

1. פיתוח ההון החברתי של התושבים, בדגש על קהילתיות בשכונה, תוך עידוד המפגש בין תושבים והקשר ביניהם, פיתוח היכרות עם המוסדות המשרתים וטיפוח מנהיגות וחיזוק הזהות המקומית.
2. מינוף שירותי התרבות, החינוך, הפנאי והספורט כמחוללי קהילתיות תוך חיזוק המרכז הקהילתי ומשיכת קהלים חדשים ועל ידי הרחבת מגוון השירותים.
3. קידום חיים דמוקרטיים פעילים / קידום מעורבות אזרחית ואקטיביזם חברתי תוך העצמת תחושת המסוגלות, עידוד יזמות בקהילה וחיזוק הדיאלוג בין העירייה לתושב
4. השקעה בלימוד, מיפוי ופיתוח בתחום הקהילה על ידי הקמת גוף ידע חדשני בתחום ומיפוי מתמיד של שכונות וקהילות.
5. קידום טכנולוגיה שמקדמת קהילתיות ויכולה לשמש בידי העירייה או בידי התושבים לצורך שיפור תהליכי קבלת החלטות, הגדלת השקיפות ושיתוף תושבים.

האתגר הוא לקדם את הפעילות של אחריות משותפת הנמצאת על קו התפר שבין הרשות המקומית לבין החברה האזרחית. פעילות זו מוצגת באופן חלקי על ידי מינהלות הרובע, שאמורות להיות גוף משותף לרשות המקומית ולתושבים. גוף מעין זה יכול לתרום לחיים חברתיים פעילים, לחיזוק הדמוקרטיה אך גם להעצמת המשילות המקומית. ביסודו של דבר אמור הארגון של אחריות משותפת לקדם את הדמוקרטיה על ידי מתן ייצוג לתושבים והשתתפות בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות לעתיד אזורם, ועל ידי השתתפות ביישום ההחלטות.

סיכום

סקירת התהליכים בפרקים הנוגעים לקיימות מגלה כי בתחום זה גלומות עוצמות וסיכויים רבים אך גם חולשות וסיכונים לא מעטים. הצעירים הם משאב רב עוצמה העומד לרשות העיר אך יוקר המחיה דוחה אותם החוצה וקיימת סכנה כי בעקבות הדחייה תפסיד העיר אותם ואת מעמד הביניים ותהפוך לעיר הומוגנית וסטריילית. הצפיפות מעצימה את אפשרות אספקת השירותים, אך גם יוצרת חיכוך בין אוכלוסיות ועלולה להוליד להזנחה ולהדרדרות. מגוון הקהילות המצוי בעיר מעניק לה חיוניות רבה והקמת האגף של מינהל קהילה יכולה לתרום לפיתוח אסטרטגיה כוללת להתמודדות עם מגוון הצרכים של הקהילות. אולם בשלב שבו הדברים נכתבים ההון החברתי נמוך, תחושת השייכות נמוכה, הנטייה למעורבות נמוכה וחסר מיפוי של הקהילות השונות וצרכיהן.

⁶⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

⁶⁸ מינהל קהילה, תרבות וספורט, 2017.

המרכיב	עוצמות	חולשות	סיכויים	סיכונים
צמיחה והרכב דמוגרפיים	צמיחה דמוגרפית יתרון לגודל - אספקת שירותים ומשקיעים סקסיים הרכב דמוגרפי צעירים - מראש רב עוצמה (משכילים, יצירתיים, קריאטיבים) אוקולסיה מבוגרת - דירוג חברתי-כלכלי גבוה: צרכני שירותים, מוצרים, תרבות ופנאי משפחות עם ילדים - החיאה של שכונות מזדקנות ושל העיר בכללותה (רקמת המגורים, המרחב הציבורי ועוד)	צעירים, משפחות עם ילדים (מעמד ביניים) - מגמה של עזיבת העיר בשל יוקר המחיה אוקולסיה מבוגרת - עליה במשקלם מחייבת תכנון אסטרטגי ביחס למתן פתרונות דיור, אספקת שירותים, התאמת המרחב הציבורי ועוד	צמיחה כלכלית, מגוון חברתי, תרבות תוססת ודינמית	מעבר מעיר הטרגונית לעיר הומוגנית - עיר ש עשירים, חסרת מגוון חברתי/תרבותי ונעדרת לכידות והכלה
צפיפות	צמיחה, יכולת מוגברת לספק שירותים, עירוב שימושים המאפשר התנהלות יעילה במרחב העירוני, הקטנת טביעת הרגל האקולוגית, לרבות שימוש מוגבר בתחל"צ	חיכוך בין אוקולסיות שונות, עומס על המרחב הציבורי, תשתיות ושירותים היצר בלאי מואץ ומחייב תחזוקה תדירה ושוטפת	התפתחותו של אורח חיים מקיים בעיר	טינה ומאבק בין אוקולסיות, בדידות, הזנחה והידרדרות של התשתית הפיזית העירונית
קהילתיות	מגוון רחב של קהילות גאוגרפיות ונושאות, מערכת שירותים קהילתיים איכותית, מגוונת ורחבה.	העדר מיפוי של מגוון הקהילות בעיר והתאמת שירותים לצרכיהן הייחודיים. התושבים אינם חשים משמעותיים ומשפיעים ולכן פחות מעורבים אזרחית. קהילתיות נמוכה בשל אינדיבידואליזם, ניכור וחוסר אמון של התושבים במערכת וברשת הקהילתית שסביבם.	<ul style="list-style-type: none"> הקמת מינהל קהילה ופיתוח אסטרטגיה עירונית ברמה החברתית-קהילתית הכלל עירונית וביחס לפעילות המינהל קידום תהליכים של שיתוף ציבור אקטיביזם ומעורבות אזרחית 	חוסר אמון בין קהילות, במערכת המוניציפלית, אפשרות של גלישה למאבקים

ההשלכות למדיניות הן:

1. יש צורך בפיתוח אסטרטגיה כוללת (Comprehensive) ומכילה (Inclusive) בתחום איכות החיים הרגישה לאורחות החיים, לרווחה העירונית ולעולמות הקהילתיים השונים בעיר
2. יש צורך בהתוויית חזון בתחום איכות החיים שיש לו אחיזה במציאות ואינו רק דימוי
3. יש לגבש צוות היכול לממש את החזון ביעילות ובתחומים מסוימים להשיג תוצאות מיידיות
4. שלושה שלבים אלה מחייבים לימוד מקיף של השינויים באורחות החיים, אופי היחסים בין הקבוצות במרחב, רמת השירותים והיענותה לקבוצות השונות ואופי המערכת הקהילתית תוך התייחסות לנושאים הבאים:
 - 4.1. הרכב הגילים המיוחד ותשומת לב לצרכים של צעירים, קשישים ומשפחות עם ילדים
 - 4.2. שינויים בין-דוריים והיווצרותן של קהילות חדשות: פוסט-משפחתיות
 - 4.3. רב-תרבותיות וקיומן של תרבויות מגוונות
 - 4.4. סגנונות חיים והערכים התרבותיים החדשים ובכלל זה תרבות הנגד וההתייחסות לעיר כמכונת בידור
 - 4.5. דגמי צריכה ובמיוחד צריכה של דיור וסגנון החיים והערכים המתלווים
 - 4.6. מערכות השירותים הנדרשות על ידי הקהילות השונות (חינוך, בריאות, תרבות, רווחה)
 - 4.7. תהליכי הגירה, צרכים וזכויות
 - 4.8. אופי המאפיינים של הקהילות השונות בתל אביב,
 - 4.9. פיתוח ההון החברתי
 - 4.10. זיהוי כוחות הפועלים מלמטה ויצירת דיאלוג פתוח אתם

- 4.11. חיזוק חיים דמוקרטיים פעילים תוך קידום מעורבות אזרחית
- 4.12. שילוב בין פעילות מלמעה ופעילות מלמטה
- 4.13. פיתוח מערכת היחסים עם השלטון העירוני

פרק חמישי: חוסן עירוני

חוסן עירוני (URBAN RESILIENCE)

חוסן עירוני מוגדר כיכולת של פרטים, קהילות, מוסדות, עסקים ומערכות בעיר לשרוד, להסתגל ולצמוח, בכל סוגי הלחצים המתמשכים או הזעזועים החמורים שהם חווים. לחצים מתמשכים (Chronic stresses) מחלישים את מארג העיר במהלך החיים היומיומיים או על בסיס מחזורי. זעזועים חמורים (Acute shocks) הם אירועים פתאומיים וחדים המאיימים על העיר.

הגורמים העלולים לפגוע בחוסן העירוני

הגורמים העומדים בשורש הלחצים והזעזועים ומאיימים לפגוע בחוסן העירוני הם משני סוגים: גורמים פנימיים וגורמים חיצוניים. הגורמים הפנימיים כוללים:

1. תמורות דמוגרפיות, כמו ירידה או צמצום האוכלוסייה, הזדקנות האוכלוסייה.
2. תהליכים חברתיים, כמו חוסר שוויון, עוני, תשתיות בריאות חלשות, מערכת חינוך חלשה, מחסור בדיוור בר-השגה, היעדר לכידות חברתית, פשע ו אלימות מקומיים.
3. תהליכים כלכליים הקשורים בהיעדר תעסוקה ואבטלה גבוהה.
4. תהליכים סביבתיים, הקשורים בזיהום אוויר, קרקע ומים ותהליכים המוליכים להדרדרות באיכות סביבה.
5. תהליכים פיזיים הקשורים בתשתיות, כמו הדרדרות מערכת התשתית, מערכת תחבורה בלתי אמינה.
6. תהליכים הקשורים במשילות ומנהיגות ובכלל זה היכולת של המערכת העומדת בראש העיר להתמודד עם האתגרים השונים.

הגורמים החיצוניים כוללים:

1. שינוי אקלימי והגירה מסיבית בעקבותיו, ושינויים סביבתיים כמו רעידת אדמה, עליית פני הים וזיהום.
2. שינויים במגמות מקרו-כלכליות בעקבות דעיכת הגלובליזציה וירידה בסחר העולמי.
3. תמורות גיאופוליטיות הפוגעות בכלכלה ובחיי היומיום וזליגה של טרור.

הדוח של הפורום הכלכלי העולמי לשנת 2016 העריך כי האיומים העיקריים הנשקפים לחברה ולכלכלה הם המשך התחממות כדור הארץ והיווצרות גל של פליטים שיגיע לערי אירופה, המשך המאבקים הגיאופוליטיים והמשך ההגירה מארצות המזרח התיכון ומאסיה שבעקבותיה עלול להתגבר הטרור וכן עלייה בשיעורי הפשיעה. תסריט אחד שצופה הדוח הוא "ערים במצור"⁶⁹. תסריט שני מתאר נסיגה מגלובליזציה ותסריט שלישי הוא על סף מלחמת עולם. גם הדוח של המועצה הלאומית למודיעין האמריקאית שפורסם בתחילת שנת 2017 תחת הכותרת "הפרדוקס של הקדמה" אינו צופה טובות.⁷⁰ בדומה לדוח הפורום הכלכלי העולמי גם הוא ער לעלייתם של גורמים מאיימים ולנסיגה מתהליכי גלובליזציה ולהתכנסות ב"איים" או ב"אזורי השפעה". נראה שדוחות אלה משקפים יותר מכל את המציאות הקיימת של טרור גואה בערי העולם ובכלל זה ניו-יורק, לונדון, פריס, בריסל, שטוקהולם, סנט פטרבורג, תל אביב, וכן את גלי הפליטים המגיעים לעיר והעלייה ברמת הפשיעה.

⁶⁹ World Economic Forum, 2016

⁷⁰ NIC, 2017.

היכולת של החברה בתל אביב להכיל את הלחצים

אחת הערובות לחוסן עירוני גבוה היא האמון שחשים התושבים זה בזה, היכולת שלהם לסמוך על שכניהם והביטחון שלהם במוסדות. הלוח שלהן מציג מספר נתונים בתחום

השוואת משתנים נבחרים מסקר העיר, בין רבעי העיר (ממוצעים, שנת 2014)

השוואה בכל משתני הסקר בין רבעי העיר (ממוצעים)

המשתנים		כל העיר	רבע 1	רבע 2	רבע 3	רבע 4	רבע 5+6	רבע 7	רבע 8	91+92	93+94
		N	N	N	N	N	N	N	N	N	N
באיזו מידה אתם מרצה ממגן הפעילות בתחום תרבות ואומנות הקיימות בעיר?		1,257	4.32	141	4.33	111	4.28	167	4.53	148	4.46
באיזו מידה אתם מרצה מן הפעילות במרכז הקהילתי באזור מגורך?		507	4.32	49	4.28	76	4.39	38	4.31	47	4.42
באיזו מידה אתם מרגישה קשר או שייכות חברתית לקהילה בשכונת מגורך? (הכוונה היא לאנשים שאינם בני משפחתך)		2,881	2.80	293	2.79	282	2.89	385	2.64	294	2.70
אלו היית במשבר או במצוקה, באיזו מידה היית יכולה לסמוך על עזרתם של אנשים בשכונת מגורך, שאינם בני משפחתך?		2,712	2.92	267	3.07	261	3.11	364	2.72	281	2.80
באיזו מידה לדעתך, העיריה מאפשרת לתושבים להשפיע ולהיות מעורבים בשאיים שונים הקשורים בהם ובאזור המגורים שלהם?		1,702	2.84	161	3.00	152	2.85	226	3.04	165	2.80

מהלוח עולה כי התושבים ברובעים השונים של העיר מרוצים מאוד ממגוון הפעילויות בתחומי התרבות והאמנות בעיר ומרוצים מאוד מן הפעילות במרכז הקהילתי הפועל באזור מגוריהם. אולם תחושת השייכות שלהם לקהילה באזור מגוריהם, האמון שלהם באנשים בשכונת המגורים נמוכים עד בינוניים. חוות הדעת של התושבים על העירייה כגורם המאפשר להשפיע ולהיות מעורב גם היא בינונית. כל אלה מעידים על חוסן חברתי וחוסן מגשר נמוכים עד בינוניים. על רקע זה נשאלת השאלה: מהן הדרכים להתמודדות עם נושא החוסן העירוני. לשאלה זו אין תשובה אחת. בכל אחד מתחומי הפעילות העירוניים, תכנון, פיתוח קהילה, שירותים חברתיים, כלכלה וכמובן משילות ניתן לפתח דרכים שונות ומגוונות להתמודדות עם סוגיית החוסן.

דרכים להתמודדות בתחום התכנון

ההתמודדות עם סוגיית החוסן בתחום התכנון כוללת מספר פעילויות:

1. זיהוי אזורים ותחומים פגיעים.
2. פיתוח יכולת הסתגלות, התחדשות, עמידות, עודפות, יעילות, גיוון, גמישות, אוטונומיה, התארגנות עצמית.
3. פיתוח מערכות התחבורה והתשתית פיתוח התשתיות החברתיות: חינוך ותרבות.
4. קשר עם גורמי תכנון ברמה הארצית על מנת להתמודד עם איומים חיצוניים הקשורים בסביבה, בכלכלה ובגיאופוליטיקה.

ההתמודדות בתחום הקהילתי-חברתי כוללת את הפעילויות הבאות:

1. פיתוח אחריות חברתית: פיתוח אמון ומעורבות ונטילת חלק בהתמודדות עם נושאים של רווחה ועם נושאים הקשורים בעמידות, לרבות הקשר עם גורמים חיצוניים המעורבים בנושאים של שעת חירום.
2. שיתוף תושבים בהתוויית איכות החיים המקומית ויידוע תושבים ואזרחים באמצעות רשת המידע.
3. פיתוח מערכות השירותים הציבוריים: בריאות, רווחה, שירותים קהילתיים, שירותים לקשישים, ביטחון מכליל, שירותי תרבות.
4. פריסה צודקת של השירותים על פני המרחב העירוני.

ההתמודדות בתחום העסקי כוללת את הפעילויות הבאות:

1. לקיחת אחריות חברתית על ידי קהילות עסקים.

2. פריסת הפיתוח לתעשיות מסורתיות ולעבר בעלי כישורים בינוניים.

ההתמודדות בתחום התקשורת והתרבות כוללת את הפעילויות הבאות:

1. תקשורת המגלה אחריות.
2. מתן לגיטימציה לתרבות המשקפת את ההתנסויות החדשות של חיי היומיום.
3. החייאת חיי הקהילה באמצעות הפעילות התרבותית והאמנות המקומית.

תפקיד מרכזי ביצירת החוסן העירוני מוטל על ההנהגה המקומית ועל נבחרי הציבור. מה שנדרש הוא נבחרים מחויבים שאינם ציניים התורמים להחזרת האמון בדמוקרטיה, סולידריות של ההנהגה עם כלל התושבים, דאגה לכלל התושבים ומיתון פערים. זהו מבחנה הגדול של המשילות בעידן החדש.

משילות בעידן חדש

עליית העיר הגלובלית מסמנת בין היתר את עליית החשיבות של המיקרו-כלכלה, המתרחשת בעיר, לעומת המקרו-כלכלה הקשורה במדיניות הפיסקלית והמוניטרית הנתונה בידי המדינה. שם המשחק הוא משיכת הון וקבוצות יצרניות ומי שלא משחק לפי הכללים נענש על ידי השוק הבינלאומי. בעקבות תהליכים כלכליים אלה, שבמהלכם נודד הכוח הכלכלי לרשתות של יזמים מקומיים ובינלאומיים ולגופים פוליטיים, עולה החשיבות של השלטון המקומי בערי העולם כשחקן כלכלי. הכוח הכלכלי, ובכלל זה ההכנסה הגבוהה ממסים, מאפשר לשלטון המקומי בעיר הגלובלית מידה גבוהה יותר של עצמאות בטיפוח השירותים, במיוחד בתחומי החינוך והרווחה. יחד עם זאת, העיר הגלובלית עם כל עוצמתה עדיין תלויה במידה רבה בשלטון המרכזי בנושאים כמו פיתוח תשתיות ובמיוחד תחבורה וכן בשירותים כמו בריאות, רווחה וחינוך.

ההתפתחות של העיר הגלובלית וריכוז ההון במספר מצומצם של מקומות מוליך לפערים ברמה הארצית, המטרופולינית והפנים עירונית ולהלכי רוח המתנגדים לגלובליזציה ולתוצאותיה. ההתמררות זאת מנוצלת לא אחת על ידי גורמים פוליטיים בשלטון המרכזי הזוכים לאהדה בשל מצע אידיאולוגי בעל גוון פופוליסטי המבקש לשים קץ לגלובליזציה. המאבקים הפוליטיים בין רמות השלטון מתנהלים בשדה הכלכלי והתרבותי ובשדה התקשורת ומבוססים על מניפולציה של סמלים ומסרים במטרה לרכוש את אהדת הציבור. הפוליטיקה הופכת לתיאטרון תקשורת. קברניטי העיר הגלובלית מוצאים עצמם יותר ויותר נתונים בקונפליקט עם הרמה השלטונית הגבוהה יותר. בתל אביב ניתן לאתר קונפליקטים מעין אלה בשדות שונים: כלכלה, תשתיות ותרבות.

על רקע התפתחויות אלה, החוסן של העיר תלוי במידה רבה באופי השלטון המקומי וביכולתו להמציא את העיר מחדש בהתאם לנסיבות המשתנות. דוח מקינזי בנושא המשילות העירונית מצוין שלושה מרכיבים עיקריים החיוניים לשלטון המקומי על מנת ליצור עיר בעלת חוסן המתמודדת בהצלחה עם האתגרים השונים: ראייה אסטרטגית, יכולת לגייס משאבים מגוונים ויכולת לעצב חזון מדריך ומנחה לעיר.⁷¹

1. **ראייה אסטרטגית.** המרכיב הראשון הוא היכולת לפתח ראייה אסטרטגית אשר מזהה את היתרונות והתרומות האפשריות

השונות של גורמים שונים הפועלים בסביבה המקומית, ואשר מאתרת את היתרונות התחרותיים של העיר ומאפשרת למשוך אליה את אשכולות הפעילות הכלכלית המתאימים ביותר. ראייה מעין זו אינה מגבילה את עושר העיר רק להון

⁷¹ How to make a city great, McKinsey's special city initiative, 2014

הכלכלי, אלא מסוגלת לאתר סוגים נוספים של הון, כמו הון אינטלקטואלי, הון סביבתי, הון חברתי, הון הקשור במורשת ובאתרים מושכים. מה שמאפיין את הראייה האסטרטגית היא היכולת לראות לטווח ארוך, לפתח ראייה אזורית רחבה ולהכיל קבוצות שונות תוך שילוב בין תכנון מלמעלה ותכנון מלמטה. ראייה זו חותרת למתן הזדמנות לכל. הדגש הוא לא רק על משיכת עסקים אלא גם על צמצום האי-שוויון (בוסטון), חינוך ושירותים טובים (ברלין), חיבור אזורי השוליים עם המרכז כדי לאפשר נגישות להזדמנויות תעסוקה (BART באזור סן פרנסיסקו), שילוב מהגרים בבתי ספר (לוס אנג'לס), הורדת הפשיעה (אמסטרדם), דיור בר השגה (הונג קונג, סינגפור, סן פרנסיסקו).

2. היכולת לגייס משאבים מגוונים וליצור שותפויות עם המגזר העסקי והחברה האזרחית ועם רשויות בסביבה הקרובה

והרחוקה. העידן החדש בתחום השלטון המקומי עומד בסימן מעבר מממשל (Government) למשילות (Governance). במציאות המשתנה יש צורך בלתי פוסק בגיוס משאבים בתחומים שונים ובבניית רשתות מגוונות. המבחן של הרשות הוא ביכולת לקדם שיתופי פעולה עם גורמים שונים, לשלבם בפעילות המקומית ולגרום לכך שישקיעו במקום וישתתפו בפיתוחו ובקידומו. הדוגמאות לכך הן רבות: פיתוח התחבורה בדנבר, קולרדו, פיתוח הנמל בריו דה ג'אנו, פיתוח התחבורה בוונקובר, אימוץ טכנולוגיות מתקדמות וקידום עיר חכמה בסינגפור, ONEMAP, שמשמשת את הממשלה, העסקים, האזרחים והארגונים. דוגמאות נוספות הן ניו-יורק בתחום שיפור השירותים, בוסטון-ניקיון העיר, ברלין-הפצת מידע, אלמדה, קליפורניה-שיתוף הציבור בתכנון עירוני, לונדון-תכנון נתיב התחבורה של המשתמש. מילת המפתח במעבר מממשל למשילות היא **שותפות**. השותפות מתפרסת על פני רמות גיאוגרפיות שונות:

a. **שותפות ברמה הפנים עירונית.** ברמה זו יש מקום רב לשותפות עם הציבור ועם המגזר העסקי. הציבור בכללותו

נסוג בשנים האחרונות מהפוליטיקה הגדולה וממעט להשתתף בבחירות המקומיות. יחד עם זאת, הציבור מעוניין להבטיח איכות החיים, להשיג משאבים, להגן על הזהות המקומית ולהיות מעורב בעיצוב המרחב והקהילה. השלטון מצידו מעוניין בביסוס שליטה, בניהול יעיל, במשוב וביעול אספקת השירותים. יצירת דפוסים של השתתפות יכולה לסייע בידי שני הצדדים. גורם נוסף לכינון שותפויות הוא פתיחת הזדמנויות בפני האוכלוסייה החלשה על ידי שיתופה בתהליכי הצמיחה הכלכלית. לשם כך יש לפעול להעברת החדשנות הטכנולוגית לעבר הקבוצות החלשות ולאפשר להן להתמודד עם שוק העבודה העתידי. העברה זו תביא להעלאת ההכנסה והצריכה של קבוצות חלשות ופעילות זו לצד ההשקעות בתשתיות תתרום לחיזוק מעמדה של העיר. השותפות עם המגזר העסקי חיונית למימון פרויקטים וביצועם, דברים שהעירייה לבדה מתקשה לשאת בהם ללא סיוע. כך למשל, ההתבלות של מרקמים עירוניים מחייבת גיוס שותפים מהמגזר הפרטי לצורך קידומה של התחדשות עירונית. המגזר הפרטי ער לרנטה האצורה במתחמים העירוניים ובמיוחד באלה הסמוכים למרכז העיר. השותפות מאפשרת לרשות המקומית לקדם בד בבד אידיאלים חברתיים של דיור בהישג יד ושיפור המרחב הציבורי לתועלת הציבור כולו.

b. **שותפות ברמה המטרופולינית** עם הרשויות המקומיות במרחב לפיתוח המטרופולין והגדלת כוח המשיכה שלו.

ברמה זו יש צורך בכינון שותפויות בשל מספר צרכים:

i. תיאום הפיתוח האזורי-כלכלי במרחב בעקבות התחרות כלכלית המואצת בין ערים בעולם בשל תהליכי

הגלובליזציה.

- ii. תכנון מרחבי בשל זחילה וכרסום בשטחים פתוחים, פגיעה בסביבה
 - iii. גיוס משאבים לפיתוח תשתיות ובמיוחד ייעול מערכת התחבורה.
 - iv. הגדלת הפריון של המטרופולין. ככל שההסדרים האדמיניסטרטיביים מפותחים יותר, הפריון גבוה יותר וכושר התחרות של המטרופולין גבוה יותר. ולהפך, ככל שהמטרופולין מפוצלת יותר כושר התחרות שלה פוחת ובסופו של דבר כל הרשויות המקומיות נפגעות.
 - c. שותפות ברמה הארצית עם רשויות מקומיות ברחבי המדינה לצורך העברת ידע וניסיון נצבר ובניית קשרי אמון. ברמה זו יש צורך בכינון רשתות חברתיות ותקשורת בשל טינה גוברת כלפי העיר הגדולה ובשל היכולת של העיר הגדולה לסייע בידי רשויות חלשות הנמצאות בפריפריה ויכולות ללמוד ממנה.
 - d. שותפות ברמה הגלובלית. תל אביב-יפו נמצאת בקבוצה גדולה של ערים בעולם הנאבקות בבעיות כלכליות, חברתיות ותשתיות דומות. המגמות הקיימות מראות שדווקא ערים במזרח שבהן המשטר פחות דמוקרטי מצליחות ליצור הסדרים אדמיניסטרטיביים מטרופוליניים ולמשוך את הפיתוח לעברן. מוצע, על כן, ליצור קשרים עם ערי גלעין מטרופוליטניות בעולם על מנת ללמוד מהן כיצד להתמודד עם האתגרים המסתמנים.
3. היכולת לנסח חזון ולממשו. דגמי החזון משתנים מעיר לעיר ומתקופה לתקופה. החזון של ניו-יורק בתקופתו של מייקל גולדברג הושפע מגישתו העסקית. גולדברג סבר כי העיר היא "עסק והתושבים הם לקוחות הראויים לשירות הטוב ביותר". מכאן נגזר שירות במשך 24 שעות ביממה עם נגישות לשירותים בקו 1-1-3. ביל דה בלזיו, ראש עיריית ניו יורק בעת כתיבת חיבור זה, הביא עמו חזון אחר שחרט על דגלו בהתאם לעקרונות האו"ם והביטט את הערכים של צמיחה, הכלה, קיימות וחוסן. החזון של סיאול הוא עיצוב עיר פתוחה ודמוקרטית. מה שחשוב בעיצוב החזון הוא ההתייעצות והשיתוף של כלל תושבים העיר, תוך כדי הגדלת השקיפות והדיווח לציבור. בדרך זו ניתן לגייס משאבים ולהשיג לגיטימציה ותמיכה מהציבור. מה שחשוב לא פחות הוא בנייה של צוות יעיל המסוגל לממש את החזון, לעבד את המשאבים המגויסים למוצרים ושירותים המותאמים לצרכי תושבי העיר ולעשות זאת ביעילות ובמהירות.

לרשות העיר תל אביב עומדת יחידה לתכנון אסטרטגי המעורבת עמוקות בקידום החשיבה האסטרטגית ובניסוח חזון לעיר. לרשות העיר עומדים גם משאבים רבים ובכללם יזמים, מוסדות פיננסים, מוסדות תרבות, מכוני מחקר, צעירים משכילים ואף עובדים זרים בעלי כישורים. האפשרות לגייס מקורות הון אלה הוא אחד האתגרים המרכזיים הניצבים בפני השלטון המקומי.

סיכום

העולם כולו כפי שעולה מההזדמנויות המפורטות בהמשך נע לעבר מצב חדש שבו האזורים המטרופוליניים, ובמיוחד ערי הגלעין, עתידים לשחק תפקיד ראשי בפיתוח הכלכלי של המדינה. השלטונות הארציים מגלים לעתים חולשה רבה בתחום הכלכלי ובחלל שנוצר ממלאים האזורים המטרופוליניים תפקיד מרכזי. הם אלה שמספקים תעסוקה, שירותים, תרבות והם אלה המצויים בקשר עם הקהילה העסקית והחברה האזרחית. על התפתחויות אלה מאיימות התפתחויות שונות ובכלל זה טינה פופוליסטית גוברת כלפי תהליכי הגלובליזציה וכלפי הערים המרכזיות באזורי המטרופולין. טינות אלה עשויות להיות מנוצלות על ידי פוליטיקאים מסוימים השואפים לרכב על גב הטינה ולחזק את מעמדם. האתגר העומד לפתחם של קברניטי העיר הוא כיצד להשתמש באופן היעיל ביותר בעוצמות שמקנה להם העיר על מנת להמשיך ולקדם את הצמיחה ועם זאת למתן פערים, להשיג הסכמות וליצור בסיס תומך להמשך

פעילותה והצלחתה של העיר הגלובלית. מוצע על כן להתמיד בפיתוח ראייה אסטרטגית, ליצור רשתות של קשרים ברמה העירונית, המטרופולינית, הארצית והבינלאומית ולגבש חזון מנחה שאותו יש ליישם באמצעות גורמים בעלי יכולת ברשות.

משילות	יציבות שלטונית	מערכת היחסים בין השלטון המקומי והמדינה יוצרת קושי מעשי בתכנון ובפיתוח מערכת היחסים עם הרשויות סובבות יוצרת קושי. היעדר אסטרטגיה עירונית בנושא של יחסי מרכז ופריפריה. אמון נמוך במוסדות העירייה למרות שביעות הרצון מהחיים בעיר והעשייה העירונית הרחבה.	עימות עם השלטון המרכזי	עולם שנע לעבר התנהלות מטרופולינית ועירונית.
	<ul style="list-style-type: none"> לעירייה יש יכולת כלכלית וניהולית, וצוות מקצועי המאפשר לעצב מדיניות עירונית ולספק שירותים עירוניים ברמה גבוהה. העיר מהווה מודל בתחומים חברתיים שונים (רווחה, חינוך ועוד) פריסה עירונית רחבה של תשתית שירותים עירוניים. יכולת ההתמודדות וההובלה של ת"א עם אתגרים ברמה הלאומית 		<ul style="list-style-type: none"> עימות עם השלטון המרכזי צמצום חופש הפעולה של השלטון המקומי ביקורת חברתית מהפריפריה הקרובה והרחוקה 	

פרק שישי: תסריטים

במהלך חיבור זה נסקרו תהליכים דמוגרפיים, חברתיים, כלכליים, פוליטיים ותרבותיים. השאלה הנשאלת מה יהיה בעתיד. מה יהיו המגמות העתידיות ואלה תסריטים ייתכנו בעתיד? לוח מציג את המגמות העיקריות, תוך קיבוץ לשתי קבוצות עיקריות: מגמות על המתאפיינות בהשפעה רבה והסתברות גבוהה ומשני משחק המתאפיינים בהשפעה רבה ובאי-ודאות גבוהה.

תל אביב - מגמות ראשיות: סקירה כללית	
מגמות על: כוחות מניעים קבועים - רמת הסתברות גבוהה	
דמוגרפיה	גידול דמוגרפי ושינוי הדגם האתנו-תרבותי. גידול דמוגרפי מתון, המשך הבולטות של קבוצת הצעירים, גידול במשקל האוכלוסייה המבוגרת.
שינוי אקלימי	התחממות כדור הארץ תוליך ליציאה גדולה של פליטים מאפריקה שחלקם יגיעו לישראל ובמיוחד לתל אביב, למאבקים גיאופוליטיים שישפיעו על ישראל ויצרו הזדמנויות לסיוע טכנולוגי שמהם תיהנה תל אביב
צפיפות	הגדלת הלחץ על המערכת האקולוגית-עירונית. הצפיפות תגדל בשל גידול האוכלוסייה והצריכה של המרחב העירוני על ידי משתמשים הבאים מבחוץ.
משני משחק: כוחות מניעים בלתי ודאיים	
גלובליזציה	האם תהליכי הגלובליזציה יימשכו או שידחו על ידי מדיניות פרוטקציוניסטית? האם רמת ההון האנושי, ההשקעות בחדשנות ובטכנולוגיות והיכולת למשוך השקעות וכוחות יצירתיים יאפשרו לעיר להתחרות באופן יעיל בשוק העולמי ולשמר את מעמדה כעיר עולם?
אגלומרציה	האם תהליכי האגלומרציה יתמקדו במרכז הארץ ובתל אביב ויגדילו את ריכוז האוכלוסייה או שיתפרסו על כלל המרחב ויתרמו לפיזור האוכלוסייה ולצמצום הפער?
גיאופוליטיקה	האם הסכסוך הישראלי-פלסטיני והישראלי-ערבי יתמתן או יקצין וכיצד ישפיע הדבר על היחס לישראל בשווקים הבניאלאומיים? מה תהיה ההשפעה על תל אביב?
א-שוויון	האם מערכת החינוך, ההשקעות בחדשנות וההתחדשות העירונית יתמקדו בעיקר בקבוצות המבוססות או יתפרסו לעבר הקבוצות הפחות מבוססות? האם הפיצול החברתי-מרחבי יגבר וייצור זהות עירונית מפוררת או יקטן ויוליך לזהות משותפת?
איכות חיים	האם יוקר הדיור, הצפיפות ורמת השירותים יאפשרו למשפחות עם ילדים ולמעמד הביניים להתגורר בעיר או שהעיר תהפוך להמוגנית שבה רק המבוססים יוכלו לגור?
חוסן	האם העיר תפתח יכולת להתמודד עם התמורות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות?
משילות	מה יהיה אופי היחסים בין השלטון המרכזי לעיריית תל אביב? מה יהיה אופי היחסים בין עיריית תל אביב לרשויות אחרות במטרופולין? מה יהיה אופי היחסים בין השלטון בתל אביב לבין המגזר הפרטי והמגזר השלישי? האם הממשל העירוני והמנהיגות יצליחו להתמודד עם האתגרים השונים או שיעמדו חסרי אונים מולם?

על בסיס מגמות אלה פותחו שלושה תסריטים ראשיים: עיר משגשגת ומפוצלת, עיר במצור ועיר פרוגרסיבית ומרושתת

עיר משגשגת ומפוצלת

תסריט זה הוא הקרוב ביותר לעסקים כרגיל. בתסריט העיר תל אביב-יפו והמטרופולין כולו חווים צמיחה כלכלית מואצת. הצמיחה מושכת לעיר אנשי עסקים מהרובד החברתי העליון, צעירים בני דור המילניה הנמצאים בראשית דרכם בסולם הקריירה ומהגרים מהפריפריה בישראל ומאמצות אחרות השואפים למצוא תעסוקה בפרנסות בסיסיות כמו הארחה, הסעדה, ניקיון וטיפול בקשישים. בעקבות תהליכים אלה העיר גדלה מבחינה דמוגרפית וזוכה לצמיחה כלכלית ולשגשוג.

זוהי עיר אטרקטיבית לאוכלוסייה מבוססת והדבר בא לידי ביטוי בתחום השירותים היצרניים ומפעלי ההיי-טק שבהם תל אביב העיר מובילה את המטרופולין והמדינה כולה. העיר גם מהווה מוקד של תרבות ושירותים למדינה כולה ומתגוררות בה האליטות החברתיות המעצבות את הטעמים והסגנון במדינה. האטרקטיביות של העיר גורמת לעליית ערך הנדל"ן, לנהירה פנימה של צעירים בראשית הקריירה ושל מבוססים. תהליכי ההתחדשות העירונית הפועלים להחלפת המבנים שהתבלו במבנים חדשים, ממוקדים באוכלוסייה החזקה. האוכלוסייה החלשה ומעמד הביניים נדחקים החוצה לא לפני התפרצות גל מחאה שדועך ללא תוצאות משמעותיות.

כניסת האוכלוסייה המבוססת מלווה בחידוש ובשידרוג תשתיות פיזיות וחברתיות, ובקידום הקיימות הסביבתית. דגש רב ניתן בתכנון העירוני להקטנת טביעת הרגל האקולוגית על ידי הפנמת עלויות על ידי מפעלים ומערכות התחבורה, על ידי מחזור, על ידי יצירת נתיבים נפרדים להולכי רגל ולנסיעה באופניים. התושבים המבוססים תומכים מאוד בתהליכים אלה ומקדמים את הפיכתה של תל אביב לעיר ירוקה. הבנייה של משרדים נמשכת במלוא הקצב והעיר מצליחה לשמור על מעמדה כמוקד של שירותים יצרניים וכמוקד של היי-טק. שכונות המגורים נבנות בצפיפות בנייה גבוהה ובתקן גבוה דבר המאפשר אספקת שירותים יעילה, שיפור מערכת התחבורה ויצירת עיר תוססת בעלת חיוניות גבוהה. בעיר אזורי זוהר המקנים לה הילה בינלאומית. העיר תל אביב-יפו צומחת ומשגשגת מבחינה דמוגרפית וכלכלית. קברניטי העיר מאמצים חשיבה אסטרטגית מוטת פיתוח והמינהל היעיל משתמש בכל האפשרויות של עיר חכמה על מנת לקדם את הפיתוח. לצד מוקדי הפיתוח ושכונות המגורים המבוססות מתקיימת בשוליים עיר אפורה שבה מתגוררים הקבוצות הפחות מבוססות, צעירים התרים אחר שכר דירה נמוך עובדים זרים ומהגרים מערים אחרות בישראל. מערך המגורים העירוני מתאפיין בסגרגציה, בגטואיזציה, בקהילות מסתגרות, בתרעומת ובתסיסה האוכלוסייה בעיר האפורה מנוכרת מהחיים העירוניים ורמת הפשע והאלימות באזור גבוהה. הפערים אינם נעצרים בתוך העיר ומאפיינים גם את היחסים בין תל אביב לבין האזורים בנגב ובגליל ואף בירושלים. היכולת של השלטון המרכזי להתערב נחלשת בשל התהליכים הכלכליים המעצימים את השלטון המקומי ואת הקואליציות העסקיות שעמן הוא פועל. קואליציות ממשל אלה המושתתות על שותפות בין הון פרטי לציבורי פועלות לקידום ההתחדשות העירונית, לפיתוח משרדים ולקידום יזמות בתחום ההיי-טק. הפיתוח אינו זולג לעבר השוליים. בעיר, במטרופולין ובמדינה מתגברת התרעומת כנגד תל אביב. פוליטיקאים פופוליסטים רוכבים על גל זה, מנגחים את תל אביב המנותקת מהמדינה ומקדמים אג'נדה הקוראת לחלוקת העושר שנצבר בעיר.

עיר במצור

תסריט זה הוא תסריט פסימי לא בלתי סביר. בתסריט זה תל אביב-יפו מתנהלת ללא כל אסטרטגיה כלכלית וחברתית. התחרות מצד מרכזי משנה במטרופולין מסיטה את הפיתוח לעברם. משרדי בנקים, חברות ביטוח, ובהמשך גם חברות היי-טק מעדיפות לעבור למרכזי המשנה בשל מחירי הקרקע הנמוכים יותר, הנגישות הטובה יותר והמיסוי הנמוך יותר. כוח המשיכה של העיר לגבי צעירים משכילים יורד וההשקעות בעיר מצטמצמות. באופן בלתי תלוי עם מה שמתרחש בעיר, מואטים תהליכי הגלובליזציה בשל ההתעוררות ברחבי העולם של גל חברתי בעל גוון פופוליסטי, כמו זה שהתעורר בבריטניה והביא ליציאתה מהאיחוד וכמו זה שהביא לעלייתו של דונלד טראמפ לכס הנשיאות. הגלובליזציה נתפסת בעיני חלק מהציבור כמי שאחראית לפערים הכלכליים ההולכים וגדלים וכמי שאשמה בכל הקשויים שאותם חווים מי שלא איתרע מזלם וזכו בפירות הצמיחה והשגשוג. הפוליטיקאים הרוכבים על גל זה מאמצים מדיניות פרוטקציוניסטית, אנטי ליברלית המביאה לדעיכת הסחר העולמי ולפגיעה בערי העולם. הפגיעה בסחר מועצמת בישראל בשל ההידרדרות ביחסים עם הרשות הפלסטינית, גל הלאומנות השוטף את הארץ והזלזול של המנהיגות הלאומית בדעת הקהל הבינלאומית. כל אלה מוליכים לחרם וזחל ובלתי רשמי על ישראל מצד קבוצות שונות בעולם דבר הפוגע ביכולת לפתח עסקים ולמשוך השקעות.

ירידת רמת החינוך במדינה כולה והנסיגה ברמת האוניברסיטאות מוליכים לדעיכה ברמת היצירתיות והחדשנות. שינוי האקלים באפריקה והתגברות הטרור שם מוליכים לגל של מהגרים, רובם פליטים, המגיע לארץ ובעיקר לתל אביב. גל זה מלווה בפשיעה ובאלימות והוא מועצם על ידי פעולות טרור המשקפות את המצב הגיאופוליטי במזרח התיכון. כל אלה פוגעים ברמת הסובלנות והפתיחות לאחר ומוליכים להיווצרות עיר מתגוננת של מעקב ופיקוח.

בעקבות תהליכים אלה יוצאים עסקים וקבוצות מבוססות מן העיר. הקיטוב התעסוקתי פוחת והפערים החברתיים-כלכליים מצטמצמים. ההכנסות ממיסים פוחתות ורמת השירותים ואיכות החיים יורדים. בצר לה פונה עיריית תל אביב לשלטון המרכזי בבקשת סיוע, אך זה עסוק בכיבוי שריפות בתחומים רבים, מחפש דרכים לספק את מצביעיו בפריפריה ותל אביב בעלת הגוון הליברלי-שמאלי אינה בראש סדר העדיפויות שלו.

עיר פרוגרסיבית ומרושתת

תסריט זה הוא התסריט האופטימי. בלב תסריט זה נמצא מהלך אסטרטגי פרוגרסיבי הניזון בעיר תל אביב-יפו ומשלב צמיחה כלכלית והכלה חברתית. הנחת היסוד העומדת ביסוד האסטרטגיה היא כי המשך קיומה של תל אביב כעיר עולם צומחת ומשגשגת מחייב פריסת החדשנות והצמיחה לעבר אלה שלא זכו ליהנות מפירותיה. המשך הקיטוב יגרום להתפשטות הלכי רוח פופוליסטיים שעליהם ירכבו קובעי מדיניות עוינים לתל אביב בעלי אג'נדה פרוטקציוניסטית. הכרה זו מוליכה לגיבוש אסטרטגיה הפורסת את הפיתוח הכלכלי של מטרופולין תל אביב ובמיוחד של העיר תל אביב על פני ארבעה מפלסים ראשיים:

- ברמה הארצית נוצר מרחב רב-מוקדי של שיתוף פעולה כלכלי בין תל אביב העיר והמטרופולין לבין מוקדים מטרופוליניים אחרים וערי השדה בארץ כולה.
- ברמה המטרופולינית מפותח מטרופולין רב-מוקדי ובמרכזו שיתוף פעולה כלכלי בין תל אביב לבין רשויות מקומיות במרחב המטרופוליני.
- ברמה הפנים-עירונית (בתוך תל אביב העיר) מפותחת עיר רב-מוקדית שבמרכזה שיתוף פעולה בין המרכזים של צמיחה, מכוני מחר ובתי ספר הפרוסים על פני העיר כולה. מרכזים אלה מסייעים להעביר ידע וחדשנות מעובדים בעלי כישורים גבוהים לעובדים בעלי כישורים בינוניים ונמוכים.
- ההתרשנות הרב-מפלסית בתוך ישראל מושלמת על ידי התרשנות של תל אביב ברשת רב-מוקדית של ערי עולם שאמצו את חזון האו"ם-הביטט בדבר מאבק בעוני וקידום צדק חברתי לצד קידום של צמיחה כלכלית, קיימות וחוסן.

בעקבות התרשנות זו חלה תפנית בתהליכי ההתחדשות והם מתפרסים על פני כל העיר תוך דאגה לתושבים המקומיים ולצעירים עם משפחות. השלטון המקומי יוצר קואליציות צמיחה עם עסקים וקואליציות פרוגרסיביות המושתתות על עבודה משותפת עם התושבים. שתי הקבוצות נוטלות חלק בעיצוב סדר היום העירוני ובהוצאתו לפועל. פעילות השלטון המקומי מתאפיינת בהמצאת העיר מחדש, בגיוס משאבים, לצד חיזוק זכויות אדם ובכלל זה זכויות מיעוטים, ובטיפוח פלורליזם וסובלנות. במהלך תהליכים אלה מושם דגש על קידום הוגנות והכלה, מעורבות תושבים בקבלת החלטות והתמודדות עם סוגיות של זהות והזדהות.

השלטון המרכזי מסייע בפריסת רשת ביטחון לאוכלוסייה החלשה ולאוכלוסייה הקשישה ובפיתוח התשתיות. העיר מתאפיינת בחוסן עירוני וקהילתי גבוה (מול סיכונים מקומיים וחיזוניים), באחריות חברתית, במעורבות ובשותפות תושבים בהתוויית איכות החיים המקומית. מערכת השירותים הציבוריים מסגלת עצמה למצב החדש ונערכת לשדרוג השירותים כלפי הפחות מבוססים בתחומי החינוך, הבריאות, הרווחה והקהילה. כל אלה מביאים לשיפור איכות החיים בעיר ולשיפור הביטחון האישי.

**מקורות
עברית**

- אגף קהילה נוער וספורט, המחלקה לנוער ולצעירים. 2012. *תושבים צעירים – מדיניות חדשה: תכנית אב לצעירים בתל אביב-יפו*. עיריית תל אביב-יפו
- ברנדמן רסרץ. 2015. *לוח בנושא קבוצות מיקוד בנושא תפיסת קהילתיות*
- גונן עמירם. 1972. השפעת תנאי ייצור וקשרי מסחר על מיקום חרושת בגלעין המטרופולין של תל אביב-יפו. *מחקרים בגאוגרפיה של ארץ ישראל*, ח, 42-64.
- היחידה לתכנון אסטרטגי. 2017. דוח נתונים לפרופיל העיר בנושא חברה וקהילה. 29.3.2017. עיריית תל אביב-יפו
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015. איכות הסביבה: נתונים מהסקר החברתי, 2014. סטטיסטיקל, 152.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח אדם, 2015
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015. הון חברתי: נתונים מתוך הסקר החברתי 2014. סטטיסטיקל 155.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2016
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 18/4/2016. הודעה לעיתונות: לקט נתונים חדש מתוך הסקר החברתי 2014 בנושא: הון חברתי וקשרים חברתיים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 19/5/2016. הודעה לתקשורת: לקט נתונים חדש מתוך הסקר החברתי 2014 בנושא איכות חיים באזור המגורים
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 10.7.2016. הודעה לתקשורת: לקט נתונים חדש מתוך הסקר החברתי 2015: אמון הציבור במוסדות, בגופים ובארגונים שונים.
- המינהל לשירותים חברתיים (דוח בלהה קורן). 12.6.2017. *מיפוי מצב קיים – אגף מרכז צפון*. עיריית תל אביב-יפו
- המרכז למחקר כלכלי וחברתי. 2013. הדירוג החברתי-כלכלי של תל-אביב-יפו. עיריית תל אביב-יפו
- המרכז למחקר כלכלי וחברתי. 2014. סקר העיר: קהילתיות. עיריית תל אביב-יפו.
- המרכז למחקר כלכלי וחברתי. 2017. תל-אביב-יפו בראי המספרים: נתונים ומגמות. עיריית תל אביב-יפו
- מונטרסקו דניאל. 1.8.2017. "שהיד חדש נולד ביפו, והמשטרה יכולה להאשים רק את עצמה", הארץ.
- מירון דן. 1987. אם לא תהיה ירושלים: הספרות העברית בהקשר תרבותי-פוליטי. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- מינהל קהילה, תרבות וספורט. 2017. *אסטרטגיה*. עיריית תל אביב-יפו
- סמריאס עדי, מתן עופר. 5.4.2017. איך נראית תל אביב אחרי 19 שנות חולדאי: הטוב, הרע והלא נודע. *מגזין טיים אאוט* תל אביב.
- עיריית תל אביב-יפו. 2005. *תכנית אסטרטגית לתל אביב: חזון העיר*.
- עיריית תל אביב-יפו, מנהל ההנדסה, היחידה לתכנון אסטרטגי, 2014
- קיפניס ברוך. 2009. תל אביב רבתי כעיר עולם: מוקד ברשת גלובלית וראש ענק' במרחב הישראלי. אצל: קיפניס ברוך (עורך).
- תל אביב-יפו: *מפרבר גנים לעיר עולם*. תל אביב: פרדס הוצאה לאור, 227-260.
- שחר אריה. 2000. *כפר גלובלי? עיר גלובלית! פנים: כתב עת של הסתדרות המורים*, גיליון 12, פברואר.
- שנל יצחק. 2009. *אזורים חברתיים בתל אביב-יפו*. אצל: קיפניס ברוך (עורך). תל אביב-יפו: *מפרבר גנים לעיר עולם*. תל אביב: פרדס הוצאה לאור, 361-339.

אנגלית

- Arad Ayala, Barzilay Ohad, Perchick Maayan. 2017. *The Impact of Facebook on Social Comparison and Evidence from a Natural Experiment* <http://www.tau.ac.il/~aradayal/Facebook.pdf>: Happiness
- Brookings Institution. 2002.
- Barber R. Benjamin. 2013. *If Mayors Ruled the World*. New Haven and London: Yale University Press.
- Castells Manuel. 1998. *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume III End of Millennium*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Center for Economic and Social Research. 2015. *Tel Aviv Startup City*. Tel Aviv- Yafo.
- Clark Terry Nichols (ed.) 2011. *The City as an Entertainment Machine*. New York: Lexington Books.
- Friedmann John and Wolf Goetz. 1982. World Cities Formation: An Agenda for Research and Action. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3, 309-344.
- Davis Mike. 1990. *The City of Quartz: Excavating the Future of Los Angeles*. New York: Vintage Books.

- Davis Mike. 2006. *Planet of Slums*. London and New York: Verso
- Dear Michael and Flusty Steven. 1998. Post Modern Urbanism. *Annals of the Association of American Geographers*. 88(1) 50-72.
- Dempsey Nicola, Bramley Glen, Power Sinéad and Brown Caroline. 2009. The social dimension of sustainable development: Defining urban social Sustainability. *Sustainable Development* 19(5) 289-300.
- European Commission, Directorate-General for Regional and Urban Policy. 2016. *Quality of Life in European Cities*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Florida Richard. 2012. *The Rise of the Creative Class Revisited*. New York, NY, Basic Books.
- Hall Peter. 1984. *The World Cities*. New York: McGraw Hill.
- Ham van Maarten, Tammaru Tiit, Vuijst de Elise, and Lwiers Merle. 2016. Spatial Segregation and Socio-Economic Mobility in European Cities. Discussion Paper No. 10277. Bonn: IZA Institute for the Study of Labor
- Harvey David. 2008. The Right to the City. *New Left Review*. September-October Issue. 23-40.
- Holmes Natalie and Berube Alan, 2016. *City and metropolitan inequality on the rise, driven by declining incomes*. Brookings Institution.
- Katz Bruce and Bradley Jennifer. 2013. *The Metropolitan Revolution: How Cities and Metros are fixing our Broken Politics and Fragile Economy*. Washington, D.C. Brookings Institution Press
- Krivo J. Lauren, Washington M. Heather, Peterson D. Ruth, Browning R. Christopher, Calder A. Catherine, The Reproduction of Inequality in :Kwan Mei-Po. 2016. Social Isolation of Disadvantage and Advantage Urban Space. *Social Forces* 92:141–64.
- Kotkin Joel. *The Human City. Urbanism for the Rest of Us*. Chicago: Agate B2.
- Lamont Michele, Beljean Stefan, and Clair Matthew. 2014. What is missing? Cultural processes and causal pathways to inequality. *Socio-Economic Review* (2014) 1–36
- Lefebvre Henry. 1996. *Writings on cities*. Translated and Edited by Kofman, Eleonore; Lebas, Elizabeth, Cambridge, Massachusetts: Wiley-Blackwell,
- McKinsey&Company. 2014. How to Make a City Great.
- National Intelligence Council. 2017. Global Trends: Paradox of Progress.
<https://www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf>
- OECD. 2001. *OECD Territorial Outlook*, Paris
- Pew Research Center. May 11, 2016. *America's Shrinking Middle Class: A Close Look at Changes within Metropolitan Areas*
- Putnam, D. Robert. 1995. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. 6 (1): 65–78.
- Sassen Saskia. 1991. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Scott J. Allen, Agnew John, Soja W. Edward and Storper Michael. 2001. Global City-Regions. In: Scott J. Allen (Ed.). *Global City-Regions: Trends, Theory, Policy*. Oxford, New York: Oxford University Press, 11-32.
- Startup Genome. 2017. Global Startup Ecosystem. Report 2017
<https://issuu.com/peerasakchanchaiwittaya/docs/globalstartupecosystemreport2017>
- Taylor J. Peter. 2005. Leading World Cities: Empirical Evaluation of Urban Nodes in Multiple Network. *Urban Studies*, 42 (9), 1593-1608.
- Vallance Suzanne, Perkins C. Harvey, Dixon E. Jennifer, 2011. What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum* 42 (2011) 342–348.
- Wirth Louis. 1938. Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*. 44(1) 1-24.
- World Economic Forum. 2016. *The Global Risks: Report 2016*. <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2016>

